T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ÇERKESLERDE SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞİM: İSTANBUL VE DÜZCE ÖRNEĞİ

Semra ANGIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Ü. Hakkı KALAYCI

Çankırı – 2021

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ÇERKESLERDE SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞİM: İSTANBUL VE DÜZCE ÖRNEĞİ

Semra ANGIN

ORCID: 0000-0001-8262-5474

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Ü. Hakkı KALAYCI

Çankırı – 2021

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....iv
TEZ KABUL VE ONAY.....v
ÖNSÖZ.....vi
ÖZET.....vii
ABSTRACT.....viii
KISALTMALAR.....ix
TABLO LİSTESİ.....xi
ŞEKİL LİSTESİ.....xii

GİRİŞ.....1

1.BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE..... 3
1.1.Kültür Kavramı.....3
1.1.1.Kültür Olgusu..... 4
1.1.2. Kültürün Temel Özellikleri.....5
1.1.3. Kültürün Ögeleri..... 9
1.1.3.1.İnançlar..... 9
1.1.3.2.Değerler.....10
1.1.3.3.Semboller.....11
1.1.3.4.Normlar.....12
1.1.3.5.Dil.....13
1.1.4.Kültür Çeşitleri.....14
1.1.4.1.Hâkim Kültür.....14
1.1.4.2.Alt Kültür.....15
1.1.4.3.Karşıt Kültür.....16
1.1.5. Kültürel Değişim.....17
1.1.6. Kültürel Değişim Süreçleri.....19
1.1.6.1.Kültürleme.....19
1.1.6.2.Kültürleşme.....19
1.1.6.3.Kültürlenme.....20
1.1.6.4.Kültür Şoku.....21
1.1.6.5.Zorla Kültürlenme.....21

1.1.6.6.Kültürel Özümseme (Asimilasyon).....21
1.2.Sosyalleşme.....23
1.2.1.Sosyalleşmenin Araçları.....25
1.2.1.1.Aile.....25
1.2.1.2.Okul.....26
1.2.1.3.Arkadaş grubu.....26
1.2.1.4.Kitle iletişim araçları.....27
1.2.2. Sosyal Değişim.....28
1.2.2.1.Sosyal Değişimi Etkileyen Faktörler.....30
1.2.2.1.1.Fiziki-Coğrafi Etkenler.....30
1.2.2.1.2.Demografik Etkenler: Nüfus Artışı ve Göç.....32
1.2.2.1.3.Bilimsel, Teknik ve Eğitimdeki Gelişmeler.....34

2.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....36
2.1.Araştırmanın Amacı.....36
2.2.Araştırmanın Önemi.....36
2.3.Araştırmanın Sınırlılıkları.....37
2.4.Veri Toplama Teknikleri.....38
2.5.Araştırma ile İlgili Literatür.....39
2.6.Kavram ve Tanımlar.....40

3.BÖLÜM: ÇERKESLERİN TARİHİ VE KÜLTÜREL YAŞAMLARINA YÖNELİK BİLGİLER……41
3.1.Çerkes Kavramının Kökeni ve Kapsamı.....41
3.2.Kafkasya ve Çerkesler.....43
3.3.Çerkes Sürgününün Nedenleri.....46
3.4.21 Mayıs 1864 Büyük Çerkes Sürgünü.....47
3.5.Osmanlı'nın İskân Politikaları.....53
3.6.Temel Hatlarıyla Çerkes Kültürü.....56
3.6.1.Çerkeslerde Sosyal Yaşam ve Gelenekler – Xabze.....57
3.6.2.Çerkeslerde Aile, Akrabalık ve Soy İlişkileri.....59
3.6.3.Çerkeslerde Evlilik ve Eş Seçimi.....61
3.6.4.Zexes ve Kaşenlik Kültürü.....62

3.6.5.Çerkes Düğünleri.....65
3.6.6.Çerkeslerde Çocuk Yetiştirme.....67
3.6.7.Hapishanesi Olmayan Tek Halk: Çerkesler.....69
3.7.Türkiye'deki Çerkesler Hakkında Güncel Bilgiler.....70
3.7.1.Günümüzde Türkiye'deki Çerkes Nüfusu.....70
3.7.2.Türkiye'deki Çerkeslerin Örgütsel Yapısı.....72
3.8.Değişim Sürecine Etki Eden Faktörler.....79

4.BÖLÜM: BULGULAR VE TARTIŞMALAR.....83
4.1.Katılımcıların Demografik Özellikleri.....83
4.2.Vatan, Kimlik ve Aidiyet.....85
4.2.1.Vatan Tanımı.....86
4.2.2.Kimlik ve Aidiyet Duygusu.....88
4.3.Kültürel Bilinç ve Kültürün Korunmasına Yönelik Çalışmalar.....92
4.3.1.Anadili Bilme Düzeyi ve Oranı.....92
4.3.2.Çerkes Örf -Adetlerinin Bilmesi ve Devam Ettirmesi.....96
4.4.Çerkes Kültüründe Önemli Kavramlar: Xabze ve Haynape.....108
4.4.1.Çerkeslerde Xabze Kavramının Önemi.....109
4.4.2.Çerkeslerde Haynape Kavramı.....114
4.5.Çerkeslerde Akrabalık ve Soy İlişkileri.....122
4.6.Arkadaş Seçiminde Etnisite Tercihleri.....128
4.7.Kültürel İletişim İhtiyaçlarının Karşılanması ve Dernek Üyeliği.....132
4.8.Kültürel Değişimi Etkileyen Faktörler.....139
4.8.1.İletişim Sürecinde Kültürel Benzerliklerin ve Farklılıkların Rolü.....139
4.8.2.Dışarıdan Evliliklerin Kültürel Değişime Etkisi.....146
4.9.Geçmişten Günümüze Kültürel Anlamda Değişime Yönelik Bulgular.....155

SONUÇ.....171

KAYNAKÇA.....189
EKLER.....196
ÖZGEÇMİŞ..... 198

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım " Çerkeslerde Sosyal ve Kültürel Değişim: İstanbul ve Düzce Örneği" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

20 / 01/ 2021

Semra ANGIN

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Semra ANGIN tarafından hazırlanan "Çerkeslerde Sosyal ve Kültürel Değişim: İstanbul ve Düzce Örneği" başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman	: Dr. Öğr. Ü. Hakkı KALAYCI	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Şahin DOĞAN	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Ü. Ahmet TAK	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 20/01/2021 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

……

Doç. Dr. Erol KARCI

ÖNSÖZ

İstanbul ve Düzce şehirleri kapsamında Çerkeslerde sosyal ve kültürel değişimin konu edildiği bu yüksek lisans tezinde her iki şehirde yaşayan Çerkeslerde, geçmişten bugüne sosyal ve kültürel alanda gözlemlenen değişimler "kültürel değişim sosyolojisi" bağlamında üzerinde durulmaya değer bir konu olarak görülmüştür.

Bu çalışmanın oluşum aşamasında gerekli kaynaklara ulaşmam konusunda çok önemli katkıları bulunan KAF-DAV yönetim kurulu başkanı kıymetli büyüğüm Muhittin ÜNAL ve değerli KAF-DAV çalışanlarına, yine kaynak konusunda katkı sağlayan ÇERKES-FED yönetimine, tezin yazım aşamasında görüş ve önerileriyle katkıda bulunan kıymetli ağabeyim Hakan AYDIN'a, Düzce'de gerçekleştirdiğim görüşmeler sırasında bilgi birikimi ile çalışmaya vermiş olduğu katkılarından dolayı kıymetli büyüğüm Nejat ÖZSOY'a, İstanbul'da gerçekleştirdiğim görüşmelerde yardımını esirgemeyen kıymetli ablam Hanife AYDIN'a, bilgi birikimleriyle çalışmaya katkı sağlayan saygıdeğer büyüklerim Sn. Murat YALÇIN ve Sn. Alaattin BAYRAM'a en içten muhabbet ve şükranlarımı iletmek isterim. Ayrıca bana vakit ayırarak aktarmış oldukları hayat deneyimleriyle çalışmamın oluşmasına katkı sağlayan tüm katılımcılara içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın hazırlanma aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Ü. Hakkı Kalaycı'ya ve eğitim hayatım boyunca bilgi birikimleriyle katkıda bulunan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmanın temelini oluşturan Çerkes kültürünü ve örf/adetlerini öğrenmeme ve yaşamama vesile olan aileme ve çalışmamı tamamlamam konusunda vermiş olduğu desteğiyle moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan kıymetli eşim Bilge ANGIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

20/01/ 2021

Semra ANGIN

ÖZET

Tezin Başlığı : Çerkeslerde Sosyal ve Kültürel Değişim: İstanbul ve Düzce Örneği
Tezin Yazarı : Semra ANGIN
Danışman : Dr. Öğr. Ü. Hakkı Kalaycı
Anabilim Dalı : Sosyoloji
Tezin Türü : Yüksek Lisan
Kabul Tarihi : 20.01.2021

İstanbul ve Düzce şehirlerinde Çerkeslerde sosyal ve kültürel değişimin konu edildiği bu çalışma 1864 yılından itibaren ana vatanları olan Kafkasya'dan sürgün edilerek Anadolu topraklarına yerleştirilen Çerkeslerin geçmişten bugüne yaşamış oldukları sosyal ve kültürel değişimi konu almaktadır. Çerkesler geçmiş tarihlerden bu yana kendilerine has yaşam tarzları, örf/adetleri ve dilleriyle bilinmektedir. Geçmişte genellikle kırsal alanlarda yaşamakta olup kültürel yaşamlarını kendi içlerinde muhafaza eden Çerkeslerin geçen zaman içinde değişen yaşam koşullarının da etkisiyle kır yaşamından kent yaşamına geçiş yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı günümüzde yaşamlarını çoğunlukla şehirlerde sürdürmekte olan Çerkes toplumunun zaman içinde yaşamış olduğu sosyal ve kültürel değişim sürecini ele almak ve bu süreçte karşılaşmış oldukları güçlüklere değinerek yaşanan bu değişimin boyutlarını sosyolojik açıdan değerlendirmektir. Bu çalışma için İstanbul ve Düzce şehirlerinin seçilmiş olması küçük şehir ve metropol arasındaki sosyal ve kültürel değişimin farklı boyutlarını görebilmek açısından önemlidir. Bu çalışmada İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan kadın ve erkeklerden oluşan 26 kişilik katılımcı grubuyla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan Çerkeslerde, geçmişten bugüne sosyal ve kültürel alanda birtakım değişimler yaşandığı gözlemlenmiştir. Şehirleşme ile birlikte oluşan yeni yaşam tarzı, eğitim ve iş olanakları nedeniyle aileden uzak yaşama vb. nedenler kültürel yaşamı birçok açıdan olumsuz yönde etkilemektedir. Şehir yaşamı ailelerin kültürel ögeleri yeni nesle aktarımında güçlük yaşamalarına neden olmaktadır. Bu nedenle Çerkesler kendilerine özgü adet ve geleneklerini devam ettirerek gelecek nesillere aktarabilmek amacıyla bir araya gelerek sosyalleşebilecekleri birtakım etkinlikler düzenlemektedirler. Bu girişimleri şehirlerde yasal yollarla kurmuş oldukları federasyon ve derneklerin çatısı altında gerçekleştirmektedirler.

Anahtar kelimeler: Çerkes kültürü, Sosyal ve kültürel değişim, İstanbul, Düzce

ABSTRACT

Thesis Title : Social and cultural change in Circassians: Example of İstanbul and Düzce
Author : Semra ANGIN
Supervisor : Dr. Öğr. Ü. Hakkı Kalaycı
Department : Socıology
Thesis Type: Master's Thesis
Date: 20.01.2021

This study, which focuses on social and cultural changes in Circassians in İstanbul and Düzce, focuses on the social and cultural changes that Circassians, who have been expelled from their hometown Caucasia and placed on Anatolian land, have experienced until today. Circassians have been known for their lifestyle, traditions/customs and language which are peculiar to them since past dates. It is seen that the Circassians, who generally lived in the rural areas and conserved their cultural lifestyle within themselves in the past, have switched to urban life from rural life under the effect of the changing living conditions in time. The aim of this study is to handle the social and cultural change the Circassians, who live mostly in cities at the present time, have experienced in time and to evaluate the extent of this change from a sociological view by referring to the hardships they have encountered in this process. For this study, the fact that the cities İstanbul and Düzce being selected is important in terms of seeing the different extents of the social and cultural changes between small town and metropolis. In this study, detailed interviews have been made with a participant group consisting of 26 female and male individuals who live in İstanbul and Düzce. As a result of the data obtained, it has been observed that some changes have been experienced in the Circassians that live in İstanbul and Düzce from past to present time. Such reasons as living away from the family because of new lifestyle which is formed by urbanization, education and job opportunities affect the cultural life negatively in many ways. Urban life causes the families to have difficulties in transferring their cultural elements to the new generation. Therefore, the Circassians organize activities in which they can gather to socialize in order to keep their peculiar customs and traditions going and transfer them to the new generation. They carry out these attempts under the roof of the federations and associations they established by legal means in cities.

Keywords: Circassian culture, Social and cultural change, İstanbul, Düzce

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
a.g.e.	Adı geçen eser
Akt.	Aktaran
Arş.	Araştırmacı
ÇERKES-FED	Çerkes Dernekleri Federasyonu
DÇD	Dünya Çerkes Birliği
Edb.	Edebiyat
KAF-DAV	Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı
K. maraş	Kahramanmaraş
Msl.	Meslek
Müh.	Mühendis
Öğr.	Öğretmen
RF	Rusya Federasyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
TC	Türkiye Cumhuriyeti
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
YL	Yüksek lisans
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesair

TABLO LİSTESİ

Tablo 4.1: Katılımcıların Demografik Özellikleri Tablosu……84

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1: Kafkasya Yerleşim Yerleri Haritası…….…..…….44

Şekil 3.2: Günümüzde Kafkasya Siyasi Haritası…….…..…….45

Şekil 3.3: Çarlık Rusya'sı İşgali Öncesi Kafkas Halkları Haritası……..……52

Şekil 3.4: Günümüzde Kafkas Halkları Haritası….……52

Şekil 3.5: Çerkes Sürgün Yolları Haritası……...54

Şekil 3.6: Türkiye'de Çerkes Yerleşim Yerleri Haritası…….…….55

Şekil 3.7: Çerkes Düğünü…….…....67

Şekil 3.8: Türkiye'de Günümüzde Çerkes Köyleri……..…71

Şekil 3.9: 21 Mayıs Büyük Çerkes Sürgünü Anma Etkinliği…….……79

GİRİŞ

Kafkasya'nın otokton (var olduğundan beri orada yerleşik olan) halklarından olan Çerkesler geçmiş tarihlerden bu yana kendilerine has yaşam tarzları, örf ve adetleri, gelenekleri ve dilleriyle diğer toplumlardan bariz farklılık göstermektedirler. Çerkesler uzun yıllar devam eden Kafkas-Rus savaşları sırasında vatanlarını korumak için büyük mücadele etmiş ve kayıplar vermişlerdir. Savaşın kaybedilmesi sonucunda 21 Mayıs 1864 yılından itibaren Ruslar tarafından topraklarından sürülmüşlerdir. Kültürel yapılarını muhafaza etmek konusunda oldukça hassas davranan Çerkesler sürgün sonrası çok farklı coğrafyalarda dağınık olarak hayatlarını devam ettirmek zorunda kalmışlardır.

Çalışmamızın öznesini oluşturan Çerkesler, kendi içlerinde dillerini, kültürlerini, geleneklerini yaşatmak ve yeni nesle aktarmak için bugüne kadar geçen süreçte olabildiğince çaba göstermişlerdir. Oysa kültürel değişimin etkilerinin yaygın olarak görüldüğü günümüzde değişime direnerek kültürel değerleri aksatmadan sürdürebilmek oldukça güçtür. Teknolojinin hızla geliştiği, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanıldığı ve kültürel etkileşimin hız kesmeden sürdürüldüğü günümüzde kültürel enformasyon ve deformasyon kaçınılmaz olarak yaşanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşayan Çerkeslerin geçmişten bugüne yaşamış oldukları sosyal ve kültürel değişimi boyutlarıyla ortaya koymaktır.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada elde edilen veriler İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan Çerkes kültürüne mensup 26 kişiyle sınırlıdır. Katılımcılara, 9 tanesi demografik bilgileri içeren toplam 29 soru yöneltilerek derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. İstanbul ve Düzce şehirleri kapsamında Çerkeslerde sosyal ve kültürel değişimin konu edildiği bu yüksek lisans tezinde elde edilen sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir: İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan Çerkeslerde, geçmişten bugüne sosyal ve kültürel alanda birtakım değişimler gözlemlenmiştir. Düzce'deki yaptığımız görüşmelerde bu şehirdeki Çerkes geleneklerinin korunması ve günlük hayatta yaşanması durumunun İstanbul'a oranla daha fazla olduğu bulgularına varılmıştır. Geleneklere bağlılığın devam

ettirilmesinde şehrin yüzölçümünün küçük olması ve bu şehirde yaşayan Çerkes nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeniyle Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin sayısının fazla olması, köylerle bağlantıların halen sürdürülmesi ve buna benzer faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Bu çalışma; kavramsal çerçeve, araştırmanın metodolojisi, Çerkesler hakkında genel bilgiler ve bulgular olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, çalışmanın konusunu oluşturan temel kavramlara yer verilmiştir. Öncelikle kültür kavramı ele alınarak çeşitli kültür tanımlarına değinilmiştir. Hemen ardından kültürün temel özellikleri, kültürün ögeleri ve kültür çeşitlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında kültürel değişim kavramı açıklanmış ve kültürel değişim süreçlerine yer verilmiştir. Son olarak sosyalleşme araçlarından bahsedilerek sosyal değişimi etkileyen faktörlere değinilmiştir.

İkinci bölümde, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın sınırlılıkları, veri toplama teknikleri, problem cümleleri, araştırmayla ilgili literatür ve bu çalışmada sıklıkla kullanılan Çerkeslere özgü bazı kavram ve tanımlar hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Çerkes kavramının kökeni ve kapsamı, Kafkasya ve Çerkesler, 21 Mayıs Çerkes sürgününün nedenleri ve sonuçları hakkında bilgi verildikten sonra temel hatlarıyla Çerkes kültüründen bahsedilerek Türkiye'deki Çerkesler hakkında güncel bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölüm görüşmelerden elde edilen verilerin incelenmesi sonucunda ulaşılan bulgulardan oluşmaktadır. Sonuç ve tartışma kısmında ise bulgular tartışılıp değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın konusunu oluşturan temel kavramlara yer verilmiştir. Öncelikle kültür kavramı ele alınarak çeşitli kültür tanımlarına değinilmiştir. Hemen ardından kültürün temel özellikleri, kültürün ögeleri ve kültür çeşitlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında kültürel değişim kavramı açıklanmış ve kültürel değişim süreçlerine yer verilmiştir. Son olarak sosyalleşme araçlarından bahsedilerek sosyal değişimi etkileyen faktörlere değinilmiştir.

1.1. Kültür Kavramı

İnsanlar; belli bir bilgi, inanç, tutumlar, kanunlar, âdetler, gelenekler ve kabiliyetleri olan sosyal bir grubun içine bilgisiz ve âciz olarak doğmaktadır. Sonrasında vakit kaybetmeksizin duygu, düşünce ve tavırlara ait olan bu grup alışkanlıklarını taklit etmeye ve kazanmaya başlarlar. Grubun üyeleri de aynı zamanda; doğru, uygun ve tabiî gördükleri birtakım duygu, düşünce ve davranış kalıplarını yeni gelen üyelere öğretmeye başlar. Bütün bunların toplamına kültür adı verilmektedir. "Kültür" kavramı sosyal bilimciler tarafından bir sosyal grubun üyelerine has olan öğrenilmiş duygu, düşünce ve davranış kalıplarının tamamını anlatmak için kullanılmaktadır. Bir insanın ne olduğu, içine doğduğu kültürün sonucudur. Ancak fert, kendi kültürünün tam bir kopyası değildir. Çünkü eğer öyle olsaydı bir toplumun fertlerinin tamamı birbirinin aynı olurdu. Bu anlamda gerçek kültürün ne derece karmaşık ve zengin bir olgu olduğu ve hiçbir ferdin, grubunun bütün kültür değerlerini öğrenip elde edemeyeceği ortadadır (Nirun ve Özönder, s. 343-344).

Literatüre bakıldığında bu çalışmanın temel konularından biri olan kültür kavramı hakkında çok çeşitli tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Bu bölümde kültürün kelime kökeninden kısaca bahsedilerek belli başlı kültür tanımlamalarına yer verilmiştir. Bunun dışında kültürün temel özelliklerinden bahsedilmiş, kültürün ögeleri ve kültür çeşitleri gibi hususlara yer verilmiştir. Son olarak kültürel değişim kavramı açıklanarak kültürel değişim süreçlerine değinilmiştir.

1.1.1. Kültür Olgusu

Kültür sözcüğü oldukça uzun bir tarihçeye sahip olmakla birlikte kelimenin kökenine kısaca değinmek gerekirse sözcük "Cultura"dan gelmektedir. Latincede, "Colere" sürmek, ekip biçmek anlamında kullanılmakta iken Cultura ise Türkçedeki "ekin" karşılığında kullanılmaktadır. Culture sözcüğü 17. yüzyıla kadar Fransızcada aynı anlamda kullanılmıştır. İlk defa ünlü Voltaire, Culture sözcüğünü, insan zekasının (esprit) oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almancaya geçmiş ve 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde "Cultur" olarak yer almış. Etnolog G. Klemm, (1843-52) "İnsanın Genel Kültür Tarihi" adlı on ciltlik eserinde Cultur sözcüğünü uygarlık ve kültürel evrim karşılığında kullanmıştır. Sözcük ve kavram; buradan İspanyolcaya, İngilizceya ve Slav dillerine yayılmıştır. Antropoloji bilimleri ailesinde bugün de çoğunlukla kullanılan ilk bilimsel kültür tanımını veren İngiliz antropoloğu Tylor'un, (1871) kültür kavramını Almancadan aldığı, özellikle de Klemm'den esinlenmiş olduğu oldukça yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir (Güvenç, 1993, s. 96).

Kültür, bilindiği üzere en basit anlamda toplumu oluşturan insanların öğrendikleri ve paylaştıklarının hepsini kapsayan bir kavram olarak nitelendirilebilir. Ancak kültür kavramı bu kadar basit anlatılamayacak kadar derin anlamları da içinde barındırmaktadır. Bu konuyu araştırdığımızda geçmişten bugüne kültürü açıklamaya yönelik birçok düşünüre ait farklı tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır. Cemil Meriç (1986, s. 6) kültürü; analizi zor, sınırları sonsuz ve çoğunlukla tanımında kullanılan kelimelerin yetersiz kaldığı bir kavram olarak nitelendirirken Hilmi Ziya Ülken (1984, s. 7) ise kültürü; bir toplumun ürettiği ve aktardığı bütün dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve âdetler toplamı olarak açıklamaktadır.

Kültür kavramı İngiliz antropolog E. B. Taylor'a tarafından, "insanın toplumsal olarak öğrendiği, edindiği bilgi, sanat, gelenek, görenek, yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür" şeklinde tanımlanmaktadır (Güvenç,1984, s. 95). Güvenç'e göre ise "Kültür", içgüdüsel ve kalıtımsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır. Yani kültür, içgüdüsel değildir, doğuştan gelmez, biyolojik aktarımı olmamakla birlikte

alışkanlıklardan oluşmaktadır. Bu nedenle insan içine doğduğu kültür aracılığıyla ve içine doğduğu kültüre göre varlığını oluşturur, anımsar ve fikirlerini oluşturur (1984, s. 95).

İnsanın düşünme ve konuşma yeteneği onu diğer varlıklardan ayıran en belirgin özelliğidir. Bu yetenekleriyle insan hem doğal çevrede hem de kendi oluşturduğu, insanların yer aldığı sosyal bir çevrede yaşamaktadır. Yaşadığı ortam içerisinde ekonomik, politik, artistik, dinî ve entelektüel örgütlenme içine girerek doğal çevreyi egemenliği altına alarak onun üzerinde kendi yararına değişiklikler yapmaktadır. Kültür dendiğinde ilk akla gelen şey geleneklerdir. Çünkü sürekliliği gelenek ve görenekler sağlamaktadır. Kültür toplumsaldır ve insanlarca yaratılıp paylaşılmaktadır. Kültür ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir; ideal olması gerekendir, fakat her olan, ideal değildir. Kişiler aynı kültürün üyeleri oldukları hâlde ideale uygun hareket etmeyebilirler. O hâlde bütün davranışlar kültürel ya da ideal olmayabilir. (Güvenç, 1991, ss. 101-102)

Kartarı'nın da dile getirdiği üzere günlük yaşamda çok sık kullanılan kültür sözcüğü, hangi bağlamda ve kim tarafından kullanıldığına bağlı olarak birden fazla anlama sahip olan bir kavramdır. Anlamı onunla ilgilenen bilim dallarına göre de değişiklik gösterebilmektedir. (Kartarı, 2006, s. 14). Kültürün her bir tanımı, onun farklı bir yönünü yansıtmakta olup oldukça zengin bir anlam içeriğine sahip olduğu görülmektedir.

1.1.2. Kültürün Temel Özellikleri

Kültür kavramı incelendiğinde, kendine has birtakım özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu özellikler, bütün kültürlerde oluşum aşamasından itibaren tarihsel süreç boyunca gözlemlenebilmektedir. Bu konuda birtakım farklı görüşler bulunmakla birlikte bu çalışma kapsamında kültürün özelliklerinden yedi madde altında bahsedilecektir. Buna göre kültür toplumsaldır, öğrenme yoluyla kazanılmaktadır, değişebilir, aktarılır ve süreklidir, ihtiyaç gidericidir, kurallar sistemidir ve bütünleştiricidir.

a) Kültür Toplumsaldır

Kültürün en temel özelliklerinden biri toplumsal oluşudur. Kültür insanlar arası etkileşimden doğar ve gelişir. Toplumsal kuşaklara bakıldığında her nesil kendisinden önceki nesillerden öğrendiklerini ve kendisinin kültürün bütününe katkılarını bir sonraki nesle aktardığı görülmektedir. Bu nedenle kültürü insan için kendi toplumunun bir mirası olarak tanımlayabiliriz. Yani bireyler kültürü daha önceki kuşakların çaba ve tecrübelerinin bir ürünü olarak devralmaktadır.

Güvenç'e göre "kültürel sistemin öğrettikleri yalnız zaman boyutunda sürekli değil fakat, aynı zamanda, toplumsaldır. Yani bu öğretiler; örgütlenmiş birliklerde, gruplarda ya da toplumlarda yaşayan insanlarca yaratılır ve ortaklaşa paylaşılır. Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar, kabul edilen davranış, tutum ve değerler o grubun kültürüdür." (Güvenç, 1993, s. 104)

b. Kültür Öğrenilir

Kültür öğrenme yoluyla kazanılarak sosyal kalıtım yoluyla nesilden nesle aktarılmaktadır. Güvenç'e göre "kültür içgüdüsel ya da kalıtımsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır" (Güvenç, 1993, s. 103). Yani kültür; içgüdüsel değildir, doğuştan gelmez, biyolojik aktarım yoluyla değil alışkanlıklardan oluşmaktadır.

Bireyler çocukluk döneminden başlayarak bir kültürün davranış kalıplarını, düşünce biçimlerini ve o kültüre ait unsurları aile, okul ve sosyal çevre gibi farklı kurumlar aracılığı ile resmi ya da gayrı resmi yollarla öğrenmektedir. Bir kültürü öğrenirken, o kültürün atasözleri, halk hikâyeleri, efsaneleri, sanatı ve kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir. Evrensel ve birçok kültürde ortak kullanılan atasözlerinin yanı sıra, sadece belirli kültürlere özgü atasözlerinin, o kültürlerin inançlarını, değerlerini ve iletişim davranışlarını yansıttığını ve kültürün özelliklerini öğrenmeye yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde, efsaneler, halk hikâyeleri ve sanat, kültürlerin kendine özgü değerlerini yansıtır, kültürün özellikleriyle ilgili ipuçları verir ve önemli kültürel değerlerin öğrenilmesi için yararlı bir araç olduğu söylenebilir. Kültürel mesajlar, çok farklı kaynaklar aracılığıyla tekrarlanır, pekiştirilir ve dağılır. Kitle iletişim araçları da bu kaynakların en önemlilerindendir (Ökeli, 2014)

c. Kültür değişebilir

Kültürün özelliklerinden bir tanesi de değişebilir olmasıdır. Nitekim kültürün eski nesilden yeni nesle aktarılan bir miras olması elbette ki onun değişmediği anlamını taşımaz. Çünkü mirası devralan yeni kuşaklar yaptıkları yenilik ve değişimlerle kültürün zenginleşmesine yardım etmektedirler. M.Ö. 5. yüzyılda bu durumu çok açık ve net bir şekilde açıklayan Heraklit, insanın aynı ırmakta iki kez yıkanamayacağını ifade etmiş ve devamında ne insanın ne de ırmağın gecen zaman içinde aynı kalmadıklarını dile getirerek doğal ve kültürel olayların sürekli değişim halinde oluşunu vurgulamıştır (Zıllıoğlu, 1993 s. 93).

Zaman içerisinde mevcut kültüre birtakım yeni unsurlar eklendiği gibi bazı unsurlar da çıkartılabilir. Kültür durağan olduğu kadar değişkendir de aynı zamanda. Kültür sadece belli bir kişi veya toplum tarafından oluşturulmaz. Kültür zamanla değiştiği gibi, gruptan gruba da farklılık gösterebilmektedir. Kültürün bütün parçalarının değişme hızı ve temposu aynı değildir. Kültür değişir fakat bu değişim, uyum yoluyla gerçekleşir. Her ne kadar doğal şartlar kültürü değiştirecek kadar güçlü olmasa da kültürler zaman boyutu içinde doğal çevreye uyum gösterebilmektedir. Toplumsal koşullar ve gereklilikler değişim gösterdikçe geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum seviyesi de azalabilmekte ve değişebilmektedir. Değişen koşullar karşısında meydana çıkan gereklilikleri karşılayacak ve sorunları çözecek yeni yol ve yöntemler veya araçlar oluşturulur. Kültür, yeni gereklilikler ve problemler karşısında insanların geliştirdikleri yeni fikirler ve icatlarla değişime uğramaktadır.

Güvenç, benzer ihtiyaçların genellikle benzer toplumsal kurumlar ve örgütler tarafından karşılanmakta olduğunu dile getirir. Kültürel değişimin, yeni durum ve ihtiyaçlara bir uyum süreci olarak kavramlaştırılması, kültürü sadece bir tarihi varlık alanı olarak anlayanlara ters gelmektedir. Kültürel değişim, sistemin bütünlüğünde bir anda gerçekleşivermez. Sistemin belli bir kesimindeki değişim, geri kalan kurumları, bu yeni duruma uymaya zorlamaktadır. Birtakım durumlarda geri kalan kurumlar değişimi frenleyip yavaşlatmaya çalışırken bazı durumlarda ise bu değişimi destekleyerek hızlandırmaya çalışmaktadır. Fakat hemen hemen her kültürel değişim olayında, kurumlar arası bir farklılaşma meydana gelmesi muhtemeldir (Güvenç, 1993, s. 104)

d. Kültür Aktarılır ve Süreklidir

Öğrenme yoluyla alışkanlık haline getirilen kültür sonuç olarak sosyal kalıtım yoluyla nesilden nesle aktarılmaktadır. Tabiatta yaşayan hayvanların geneli öğrenme yeteneğine sahiptir. Ancak öğrendiklerini tamamıyla yavrusuna bilinçli bir şekilde öğretebilen tek canlı insandır. İnsanın kültürü temel aktarma aracı "dil"dir. Çünkü toplumda oluşturulan bütün kültür unsurları sözlü veya yazılı dille daha sonraki nesillere aktarılmaktadır. Kültürün bu şekilde nesilden nesle aktarılışı, onun tarihsel ve sürekli oluşunun göstergesidir (Ökeli, 2014).

e. Kültür İhtiyaç Gidericidir

Kültürün temel unsurlarından bir tanesi de ihtiyaç giderici olmasıdır. İnsanlar hem fizyolojik hem de sosyal ihtiyaçlarını kültür sayesinde giderebilmektedir. Kültür, insanların temel biyolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılıyorsa, bu durum bütün kültürlerde ortak kültürel unsurlar ve kurumlar mevcut olduğunun bir göstergesidir. Kısaca kültürün ihtiyaçları karşılaması bize kültürün bazı ortak noktalarının varlığını ispatlamaktadır. Çünkü biyolojik ihtiyaçlar hemen hemen bütün insanlarda aynıdır (Güvenç, 1993, s. 105).

f. Kültür Kurallar Sistemidir

Kültür, toplumlarca benimsenen ideal kural ve davranış örüntülerinden oluşmaktadır. İnsanların toplum halinde yaşamlarını belirleyen yazılı ve yazılı olmayan kurallar kültürün bütünlüğünü ve devamlılığını sağlamaktadır. Çünkü birtakım kurallar aracılığıyla kültürel birikim sağlanır ve bu vesileyle gelecek nesillere aktarım gerçekleştirilir. İnsanlar kurallar yardımıyla çalışır ve öğelerini oluştururlar.

Kültür, genellikle ideal kurallardan ve davranış örüntülerinden oluşsa bile bireysel tutum ve davranışları, önemli ölçüde, "ideal"den ayrılabilmektedir. Fakat sistemin üyesi olan birey, kültürel kuralı ve kurala uymayan davranışları hemen tanır. İdeal, olması gereken durumu ifade eder. Ancak her olay ideal değildir. Etnograflar, olması gerekenle, mevcutta var olanı birbirinden ayırmayı öğrenirler. Bir kişinin belli bir olay karşısındaki veya belli bir ilişki içindeki çeşitli davranış şekilleri, ya da alternatifleri tartışıldığı zaman, işte bu idealin ne olduğu araştırılır. Fakat kişiler, aynı kültürün üyeleri oldukları halde, kültürel ideale uygun hareket etmezler. Bu

durum da bütün davranışların, kültürel ya da ideal olmadığının göstergesidir (Güvenç, 1993, s. 104).

g. Kültür Bütünleştiricidir

Kültürün özellikleri arasında yer alan bütün öğeler, uyumlu ve bütünleşmiş bir sistemi oluşturma özelliği taşımaktadır. Kültürel bütünleşme sağlanamaması durumunda toplumda sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda çok ciddi uçurumlar oluşması muhtemeldir. Kültürün bütünleştirme süreci, sosyal/kültürel değişimin açtığı uçurumları, beslediği çatışmaları uzlaştırıp kapatmaya çalışmaktadır (Güvenç, 1993, s. 107)

1.1.3. Kültürün Ögeleri

Medeniyetlerle birlikte meydana gelen kültür; insanların günlük yaşamlarını düzene koyma çabasıyla oluşturduğu maddi ve manevi birtakım değerleri içermektedir. Farklı ülkelerde veya farklı toplumlarda kültürün değişik şekillerde açıklanması mümkündür. Bu konuda çalışmalar yapan araştırmacıların da sıklıkla vurguladığı gibi kültürler arası farklılıklar görülmektedir. Buna karşın kültürler arasında birtakım benzerlikler de görülmektedir. Bazı yazarlar bu durumu "kültürel evrensellik" olarak açıklamaktadır. Yine kültürlerin tamamı; nitelikleri farklı olsa bile, aile, siyaset ve ekonomi gibi benzer kurumlara sahiptirler.

Bütün kültürlerin ortak öğeleri; inançlar, değerler, semboller, normlar ve dil biçiminde gruplandırılabilir (Bozkurt, 2013, s. 93).

1.1.3.1. İnançlar

İnançlar kültürün ögeleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle eski devirlerde yüzyıllarca bu kültür unsuru ön planda tutularak diğer kültür unsurları ikinci planda bırakılmıştır. Dinin milletler üzerindeki egemenliği, imparatorluklardan millî topluluklara geçilinceye kadar sürmüştür. Milliyetçilik akımlarının hâkim olduğu dönemlerde, milletler imparatorluklardan kopunca dinin eski işlevi de azalmıştır. Dinin bir millet içerisindeki kültüre etkisi ve kültürün diğer unsurlarının

oluşması ve değişmesindeki rolüyse hala varlığını sürdürmektedir. Dini bayramlar ve törenler bu duruma örnek olarak verilebilir (https://kulturun-unsurlari.nedir.org/).

İnançlar, belli durumlarda ne şekilde olması gerektiğini ifade etmektedirler. Dini doktrinler, birer inanç sistemleri olarak düşünülebilir. Karmaşık modern toplumlarda, çok sayıda inanç sistemi mücadele halindedir. Günümüzde bilimsel ve dini inançlar arasındaki farklılıklar bu duruma örnek teşkil eder. Örneğin biyologların "evrim" kuramı ve tek tanrılı dinlerin "yaradılış" inançları arasındaki fikirsel farklılık bu çeşitliliğin bir yansımasıdır (Bozkurt, 2013, ss. 97-98).

1.1.3.2. Değerler

Değerler, amaç ve davranışlarımızı belirlerken bizlere neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlar olarak açıklanabilir. Veya toplumsal olarak arzuladığımız şeyler hakkında paylaşılan soyut düşünceler de dinilebilir. Değerler, en güçlü toplumsal kontrol araçlarıdır ve kişilerin toplumsal değerinin yargılanmasında hazır araç olarak kullanılırlar. Her toplumda düşünme ve davranma yolları değerler vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Kişilerin toplumsal rollerini seçmelerinde rehberlik işlevi gören değerler, toplumsal kontrol ve toplumsal baskının araçları olmakla birlikte dayanışma araçları olarak da kullanılmaktadır. Sonuç itibariyle değerler bizlere; iyi, kötü, güzel, çirkin, ahlaki, gayrı ahlaki ya da arzu edilen ve edilmeyen şeyler konusunda kriterler sunar (Bozkurt, 2013, s. 93).

Bozkurt'a göre değer sistemleri, bir toplumdaki ödül ve ceza sistemlerinin de temelini oluşturmaktadır. Değerleri olmayan bir toplum, en güçlü toplumsal kontrol mekanizmasından mahrum kalmış demektir. Değerler sistemi, insan deneyimlerinin birikimini yansıtmakta ve çağdaş insan deneyimleri üzerinde doğrudan etki göstermektedir. Kişilerden nelerin istendiği, kişilere nelerin yasaklandığı; nelerin ödüllendirilip nelerin cezalandırılacağı, değerler sistemi tarafından belirlenmektedir. Yani toplumsal kontrol ve toplumsal baskının aracı olarak değerler, kişileri törelere uymaya yönlendirerek doğru şeyleri yapma konusunda cesaretlendirir. Değerler aynı zamanda onaylanmayan davranışları da engeller, yasaklanmış örüntülerin neler

olduğunu belirtir, toplumsal ihlallerden kaynaklanan unutma ve suçluluk hissiyatlarının kolayca anlaşılabilmesine olanak sunar (2013, ss. 93-94).

Değerler dayanışma vasıtası olarak da işlev görmektedir. İnsanlar kendileriyle değerleri benzeşen insanlarla yakınlık kurarlar. Yani ortak değerler toplumsal dayanışmaya ortaya çıkaran ve devamlılığını sağlayan en önemli etkenlerden biridir (Bozkurt, 2013, s. 95). Netice itibariyle bireyler değerler çerçevesinde bir birliktelik oluşturur ya da ayrışırlar. Kültürel devamlılığın sağlanması açısından da ortak kültürel değere sahip çıkılması ve korunması oldukça önemlidir.

1.1.3.3. Semboller

Dünya üzerinde birçok farklı kültür mevcuttur ve her kültür kendine özgü ve bir o kadar da farklı semboller üretirler. Bayrak, marka, amblem gibi semboller bunlara örnek gösterilebilir. Sembol, belirli bir durum ya da olayı anlamlandırmaya yarayan simgelerdir. En önemli semboller, kültürel kodların işaretleri olarak fonksiyon görürler. Bunların yanı sıra semboller farklı kültürler arasında farklı anlamlar ifade etmekte; benzer işaretler, birbirleri ile çelişen anlamlar taşıyabilmektedir. Kimi zaman aynı şeylere farklı sembolik anlamlar yüklendiği durumlarla karşılaşılabilir. Örneğin bir köpek bizim için dost demek iken Çin'de akşam yemeği olarak görülmektedir. Bununla birlikte kültürel sembollerde zaman içinde değişimler söz konusu olmaktadır. Uzun yıllar öncesinde blucin, ucuz ve işçilerin kullandığı bir kıyafet iken, günümüzde belli markalar tarafından üretilmekte olan bu ürünler varlıklı gençler tarafından bir statü sembolü olarak anlamlandırılmaktadır. Ayrıca birçok insan da bu ürünü rahat bir giysi olmasından dolayı da tercih etmektedir (Bozkurt, 2013, ss. 98-99).

Bozkurt'un da ifade ettiği gibi, küpe takmak da zaman içinde değişim gösteren sembolik anlamlar arasında yer almaktadır. Geçmişte erkekler tarafından kullanımı ayıp karşılanırken günümüzde bu durum da değişmiştir. Hatta küpenin takıldığı kulağa göre farklı sembolik anlamlar yüklendiği görülmektedir. Bununla benzerlik gösteren bir başka konu da saç, sakal, bıyık ve kılık kıyafet gibi unsurlardır. Siyasi anlamda bazı ideolojileri sembolize etmekte kullanılan bu semboller özellikle

Türkiye'de siyasi ayrışmaların yoğun yaşandığı dönemlerde sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin erkeklerin sadece bıyıklarına bakarak hangi görüşe mensup oldukları hakkında fikir sahibi olmak büyük ölçüde mümkün olmuştur (2013, s. 99).

Kısaca özetlemek gerekirse semboller kültürlerin ortak anlam dünyalarını oluşturmaya yarayan simgelerdir. Sembolleri anlamak ve açıklayabilmek için üretildikleri toplumun kültürel kodlarını iyi bilmek gerekir. Bazı semboller zaman içinde değişim gösterebilmektedir. Buna karşın bazı semboller de uzun yıllar bir kültürün anlam dünyasında önemli bir yer tutmakta ve kültürel bağların korunmasında en etkili unsurlar arasında yer almaktadır.

1.1.3.4. Normlar

Normlar, grup üyelerinin belirli bir bağlamda nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen kurallar veya ilkeler bütünü olarak açıklanabilir. Sosyal bilimlerde normlar "yazılı" ve "yazısız" olmak üzere iki gruba ayrılır. Yazılı normlar resmi olarak da bilinen normlardır. Kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge ve kararname vb. şeyler yazılı normlara örnek verilebilir. Yaptırım gücü yüksek olan yazılı normlar, genellikle kamu kurumları ve özel sektörde kullanılmaktadır. Yazısız normlar ise resmi olmayan normlardır. Toplum içerisindeki genel geçer kurallar bütünü olarak da bilinirler. Yazısız normlara ise; töre, örf, adet, gelenek, görenek ve ahlak gibi kavramlar örnek olarak gösterilebilir. Yazılı normların aksine yazısız normlara uymayanlar, toplum tarafından dışlanma gibi manevi yaptırımlarla cezalandırılmaktadır. Yazısız normlar, yazılı normların olmadığı yerlerde onların yerini alabilmektedir. Normların başlıca amacı sosyal kontrolü sağlamaktır.

Bozkurt'un da ifadesiyle "Değerler, davranışlara yol gösteren genel ilkeler iken, normlar belli bir durumda insanların nasıl davranmaları gerektiği konusundaki beklentilerdir." Normları dikkate almamak birtakım toplumsal gaflara yol açabilmektedir. Bu nedenle insanlar yeni katıldıkları ortamlarda normların neler olduğu konusunda emin olmadıkları durumlarda kaygı hissederler. Örneğin; üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin geneli, ilk derste tedirginlik hisseder. Çünkü kendilerinden ne isteneceği konusunda bilgi sahibi değillerdir (2013, s. 101).

Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse; normlar, mutlak bağlayıcı olmamakla beraber, aktörlerin davranışlarını güdüleyen (onlara yol gösteren) bilişsel kavrayış çerçeveleri, kişilerarası anlamlandırmalar ve yorumlama alışkanlıkları oluşturan ve öğretisini takip eden için bir kimlik öngören fikri yapılar/mefhumlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, normlar; fikri dönüşümleri tetikleme, bilişsel çerçeveler oluşturma, kişilerarası anlam ve anlamlandırmaları şekillendirme, kavramsal çerçeveleri yeniden kurma ve şekillendirme, eylemi düzenleme ve gütme, yorumlama alışkanlıkları oluşturma ve kimlik kurma rol ve işlevlerine sahiplerdir (Tabak, 1994, s. 30).

1.1.3.5. Dil

Dil, kültür unsurlarının en başında yer almaktadır. Çünkü dil olmaksızın öteki unsurların meydana gelmesi mümkün değildir. Dil bir milletin kültür dünyasının dışavurumudur. Her millet evreni değişik şekillerde algılamakta ve yorumlamaktadır. Bir dil, onu kullanan milletin zihin ve düşünce dünyasını, mantığını ortaya koyar. Aynı zamanda dil kültüre ait bütün değerleri bünyesinde barındıran bir kültür hazinesidir.

Kültürel mirasın temel ayırt edici özelliği olan dil; toplumsal bir varlık olan insanın iletişim kurabilmesini sağlayan bir aracıdır. Bu yönüyle insanları tabiattaki diğer canlılardan ayıran en belirgin özellikler arasında yer almaktadır. Güvenç dili; "…insanların iletişim için kullandıkları anlamlara sahip semboller sistemi." olarak tanımlamaktadır. Diller her biri kendine has bir kültüre sahip olan toplumların mensupları tarafından kullanılmaktadır. Konuşan kişinin sınıfı, statüsü ve cinsiyeti vb. sosyal değişkenler; o dilin kullanımını etkileyen faktörler arasında yer alır. İnsanlar iletişim kurarken kendilerine anlamlı gelen içerikleri tercih etmektedir. Neyin anlamlı neyin anlamsız olduğunu belirleyen unsur da yine dildir. Dili kullanma şeklimiz kültürü etkilediği gibi aynı zamanda dil de kültürden etkilenmektedir. İnsanların kullandıkları dil, bilgi aktarımının ve diğer insanlarla kültürel ve bireysel tecrübeleri paylaşmanın vasıtası konumundadır. Ayrıca dil; ilgilerimizi, inançlarımızı ve algılarımızı diğer insanlarca algılanarak yorumlanmasını sağlayabilecek sembollere dönüştürmemizi sağlayan verili bir

sistemdir. Günümüzde, dünya üzerinde kullanılan 3000 ila 5000 arasında dil olduğu tahmin edilmektedir (Bozkurt, 2013, s. 100).

Tüm bunların yanı sıra kültürün bir kuşaktan diğerine aktarılması da dil vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bedenlerimiz atalarımızın genlerini taşırken sembollerimiz ise onların kültürel miraslarını taşımaktadır. Dil sayesinde binlerce yıllık bilgelik gücüne yani bilgi birikimine sahip olma imkânı kazanırız. Ayrıca her dilin sahip olduğu özel semboller kendi içinde bir gerçeklik ve anlam dünyası oluşturmaktadır. Yani, Türkçe düşünen bir Türk ile Çince düşünen bir Çinlinin dünyayı algılayış biçimleri birbirinden farklıdır (Bozkurt, 2013, s. 101).

1.1.4. Kültür Çeşitleri

Bu bölümde kültürün çeşitlerinden olan hâkim kültür, alt kültür ve karşıt kültür kavramları hakkında bilgi verilmiştir.

1.1.4.1. Hâkim Kültür

Hâkim kültür herhangi bir toplumda yaygın olan kültüre verilen isimdir. Bir toplum ya da ülkenin kültürü denildiğinde, genel bir kültür söz konusu olmaktadır. Bu genel kültür her sosyal grupta, her coğrafi bölgede geçerli olan, benimsenen ve yaşanan hâkim unsurlardan oluşmaktadır. Toplumun hâkim inançları, değerleri, hareket tarzları, sosyal ilişkileri, yaptırım çeşitleri, her türlü ortak davranış kalıpları o toplumun hâkim kültürünü oluşturur. Herhangi bir toplumun hâkim kültürü, üst bir sistem olarak, birçok sayıdaki alt sistemlerden meydana gelmektedir.

Aydınalp; hâkim kültürü en genel haliyle, bir toplumda yaygın olan kültür olarak ifade ederken daha özelde ise, toplum tarafından genel kabul görmüş, normatif ve işlevsel bütünleşme kaynağı olmayı ve gündelik pratiklere yasal zemin oluşturmayı başarmış, ortalama kültürel yapı şeklinde nitelendirmektedir (2013, s. 29).

1.1.4.2. Alt Kültür

Bütün toplumlarda, egemen olan kültürden farklı olan çeşitli alt kültür grupları mevcuttur. Bu farklılıklar; giyim/kuşam, davranış biçimleri, gelenekler, dil, inanış vb. şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Alt kültür, toplumun belli bir kesiminin sahip olduğu örüntüleri ifade etmektedir. Bir toplumun kültürü, o toplumun bütün mensupları tarafından paylaşılamazlar. Egemen kültürün içerisinde "alt kültür" olarak tanımlanan farklılaşmalar mevcuttur. Alt kültür; belirli bir yaşam tarzının zenginliklerini meydana getiren, egemen kültür kalıplarından, yörelere ve kategorilere göre değişim gösteren yaşam tarzlarıdır. Alt kültürler; cinsiyet, yaş, meslek, eğitim durumu, maddi imkân, cinsel tercihler vb. temel alabilmektedir (Bozkurt, 2013, s. 105).

Kırel ve Sungur alt kültürü "*Bir çeşit kültür grupları olup değer ve normları baskın kültürden farklı olan kültürlerdir*" şeklinde tanımlarken (Kırel ve Sungur, 2015, s.71) Tezcan ise alt kültürü; kendisini oluşturan bütün ile, yani onu içine alan kültürle ortak temel değerlere dayandığını, ancak onu belirleyen değerlerin, daha çok, ikinci derecede önemi olan değerler olarak açıklamaktadır. En basit ifadeyle; aynı kültür içindeki farklı kültürel gruplar olarak nitelendirilebilir (Tezcan, 2011, s.189).

Kültür kavramı, kimine göre Doğu kültürü, Batı kültürü örneklerinde görüldüğü gibi birçok ülke sınırlarını içine alabilmekte iken, tek bir ülkenin milli sınırları içinde birden fazla farklı kültür bölgeleri veya alt kültürler de varlık gösterebilmektedir (Güvenç, 1993, s. 114). Güvenç, Türk kültürünün de ulusal ve coğrafi sınırları içinde tek tip bir bütünlüğe sahip olmadığını dile getirerek Trakya bölgesinin Balkanlar, Ege ve Akdeniz bölgesinin Akdeniz, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Irak ve Suriye, Doğu Anadolu bölgesinin de Azerbaycan ve Kafkas kültür bölgelerine benzediğini ifade etmektedir. Hatta aynı kültür bölgeleri içerisinde bulunan yerleşim yerlerinin (köyler, kasabalar ve kentler) de bir örnek olmadığını, bir kent yerleşmesinin farklı semt ve mahallelerinde dahi farklı kültürel özelliklerin bulunabileceğini belirtmiştir. Ulusal sınırlar içindeki bu farklı birimlere ve sentezlere alt kültür adı verilmektedir. Alt kültürler, bazı kültürel özellikleri ile birbirlerinden ayrılarak farklı sentezlere doğru yönelmektedir (1993, ss. 115-116).

Özellikle metropol tarzı büyük yerleşim yerlerinde, farklı etnik, dinsel ve sınıfsal temellerden oluşan alt kültür ögeleri yoğun olarak görülmektedir. Bunlar aynı zamanda, o toplumun kültürel zenginliğini oluşturmaktadır. Kültürel hoşgörü, farklı toplumsal kültürlerin ve alt kültürlerin varlığına saygı duymayı gerektirmektedir. Tüm bu tanımlamalar çerçevesinde bakıldığında Çerkes kültürünü, Anadolu topraklarında var olan hâkim kültür içerisindeki bir alt kültür grubu olarak değerlendirmek mümkündür.

1.1.4.3. Karşıt Kültür

Karşıt kültür, bir toplumdaki hâkim kültürün birtakım özelliklerini reddederek onunla çatışmaya giren toplumsal grupları tanımlayan bir kavramdır. Hâkim kültürü reddetmesi ve onunla çatışması karşıt kültürü alt kültürden ayıran en temel özelliktir. Toplumun hâkim kültürü yanında alt kültürler olağan bir durum arz ederken karşıt kültür yapay bir durum oluşturmaktadır. Bu yönüyle egemen kültürün değerlerinin tamamına karşı gelen grupların yaşam biçimlerini tarif etmeye çalışır.

Tezcan; karşıt kültürü, bir grup insanın, içinde yaşamlarını sürdürdükleri kültür sisteminin temel değerlerini yadsıyarak başka birtakım değerleri benimsemesi olarak tanımlamaktadır (Tezcan, 2011, s.189). Bir diğer görüşe göre ise "Karşıt kültür bir alt kültür olup değer, norm ve yaşam biçimleri açısından içinde yaşanılan kültüre ters düşen tutum ve davranışları içerir" (Kırel ve Sungur, 2015, s.71)

Alt kültürler genellikle davranış kalıpları ve geleneksel değerler bağlamında hâkim kültürle uyum içindedir ve içlerinde barındırdıkları farklılıklara rağmen temelde bir çatışma söz konusu değildir. Alt kültürlerin, içinde yaşadıkları toplumun hâkim kültürüyle doğrudan bir zıtlık içine girerek o toplumun değer ve normlarını reddettikleri ve bunun tam zıttı olan değer ve normları benimsedikleri durumlar, karşıt kültür olarak adlandırılmaktadır. Yani karşıt kültürler, çoğunluğun davranış kalıplarını ve geleneksel değerlerini reddetmektedir. Karşıt kültür kavramı, 1960 ve sonrasında gelen yıllarda yaygın olarak görülen gençlik çatışmalarıyla özdeşleştirilen öğrenci ve hippi kültürleri için kullanılmıştır. Karşıt kültürler kendilerini çoğunluğa

ait olan hâkim kültürün bir alt kesimi olarak değil, alternatifi olarak görmektedir. (Bozkurt, 2012, s. 105). Bu tür karşıt kültür grupları toplumun sahip olduğu hatta gurur duyduğu norm ve değerleri reddederek, karşıt tutum ve davranış içerisine girmektedirler. Karşıt kültürler genellikle gençler arasında yaygın olarak görülen bir kültür çeşididir. Çünkü, yirmili yaşlarda bir gencin yeni kültürel standartlara uyum sağlaması daha kolay iken, orta yaş ve üzeri insanların yeniliklere uyum sağlamaları kolay değildir. Yaşlılar ise içerisinde yaşadıkları baskın kültüre artık etnosentrik duygularla bağlanmışlardır.

1.1.5. Kültürel Değişim

Kavram olarak değişim, "…bir süreç sonunda farklılaşmak; bir başka biçime girmek şeklinde tanımlanabilir. Buna göre değişim, hiçbir doğrultuyu ifade etmeyen bir kavramdır. İleriye doğru olabileceği gibi, geriye doğru da olabilmektedir. Yani her iki biçimde de değişim gerçekleşebilmektedir." (Yılmaz, 2005, s. 115)

Kültür değişken bir yapıya sahiptir. Değişim, çoğu zaman uyum yoluyla gerçekleşir. Kültürler, yayılma, ödünç alma, öykünme vb. yollarla komşularına da benzeyebilirler. Ayrıca kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve gereksinimlerini karşılayacak şekilde uyum gösterirler. Zaman içinde koşulların değişmesine bağlı olarak geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi de azalıp değişebilir. Yeni gereksinimler ortaya çıkar ve bu ihtiyaçlar bilinç düzeyine yükselir. Bu gereksinimleri karşılayarak sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılarak yeni kurum ve kuruluşlara başvurulur. Uyum, kaçınılmaz olarak evrimi gerektirmez. Kültürel sistemler yalnızca ileriye giden evrimci değişimlere değil; genel gelişme yönüne zıtlık oluşturan, geri giden değişimlere de uyum göstermektedir (Güvenç, 2011, ss. 132-133).

Güvenç kültürel değişimin toplumun bütün katmanlarında aynı anda yaşanmadığını dile getirir. Onun ifadesiyle; "Toplumun tüm parça ve katmanları aynı hızda ve yönde değişmediği gibi, kimi kurum, grup ve kesimler, ötekilerden, nedense, biraz daha hızlı ya da yavaş değişince, geçiş aşamasındaki toplumlarda kaçınılmaz,

uzlaşmaz ikilemler oluşmaktadır.” Bu duruma; çağdaşlarla gelenekçiler, ilericilerle gericiler, devrimcilerle tutucular vb. örnekler gösterilebilir (Güvenç, 2011, s. 375).

Kültürel değişim yaşanması kaçınılmaz bir süreçtir. Bu süreç yaşanırken değişen kültürün özü korunarak gelecek nesle aktarılması gerekmektedir. Bu değişim süreci planlı ve programlı bir şekilde gerçekleşmediği takdirde bireyler hızlı değişimle birlikte geçmiş kültürel hafızalarını silerek yeni oluşum içerisinde bocalamaktadırlar. Kültürel değişim, hâkim kültürün tamamında veya alt kültürlerin tamamında kendisini göstermeyebilir. Değişim sürecinde hızla değişen ve geride kalan gruplar arasında bir farklılaşma ortaya çıkabilmektedir. Köyden kente göç eden bireylerin yoğunlukla bir semtte veya mahallede toplanmaları kentte semtler ve mahalleler arası farklılaşmanın yaşanmasının sebepleri arasındadır.

Kültürel değişim köyden kentte göç eden ya da bir şekilde göç olgusunu yerine getiren bireylerde daha net şekilde gözlemlenebilmektedir. Köyden kentte gelen insanlar aynı zamanda kültürel değişim de yaşamaktadır. Fiziki yerleşme, ev şeklinin değişmesi, günlük hayatta kullanılan eşyaların değişmesi, meslek değişmesi, işte çalışma süresinin kısalması ve benzeri olgular maddi kültürün değişmesini sağlamaktadır. Manevi kültür değişimiyse tarım toplumundaki insanların sanayi toplumuna geçmesinden kaynaklı değer hükümlerindeki değişikliklerdir. Göç eden insanlar bir miktar eski alışkanlıklarını sürdürürken bir miktar da yeni alışkanlıklar edinerek ne kırsal ve ne de kentsel toplum özeliklerini taşıyan bir toplum haline gelmişlerdir (Koçak, 2011, s. 263).

Kentleşmeyle beraber kültürel değişim bağlamında alt kültürler kültürlerini sürdürebilecekleri alanları yarattıklarında kültürel değişimin hızını yavaşlatmış olurlar. Özellikle bireyler göç edecekleri bölgeyi seçerken ortak değerleri paylaştığı bireylerden oluştan semt ve mahalleleri tercih etmektedir. Bu gibi yerlerde kırsal bölgedeki toplumsal birliktelik fikri oluşturularak hemşerilik fikri yaygınlaştırılmış olur. Dernekleşme ile birlikte kentlerdeki kültürel değişikliğin hızı yavaşlatılmış olur.

1.1.6. Kültürel Değişim Süreçleri

Her kültürel sistem, kendine uygun insanı belli süreçler içinde yetiştirmekte ve eğitmektedir. Sistem, bir taraftan bu zor görevi yerine getirmek için gerekli ayarlamaları yaparken, yetişen bireyler de sistemin eksik ve kusurlarını düzeltme imkânı bulmaktadırlar. Kültürel süreçlerin mühim bir kısmı, kişi ile sistem arasındaki bu sürekli etkileşimin ve onun sonuçlarını açıklamaya yöneliktir (Güvenç, 2011, s. 161). Kültür insan hayatının birikimlerinin tümü olarak özetlenebilir. Bu birikimler belli bir süreç dahilinde oluşmakta ve gelişmektedir. Çok sayıda kültürel süreç bulunmasına rağmen bu çalışma kapsamında doğrudan alakalı olduğu düşünülen süreçlere kısaca değinmiştir.

1.1.6.1. Kültürleme

Kültürleme, insanlığın çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinçdışı şartlandırmalar olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, insan hayatı boyunca devam eden bir süreçtir. Bir başka ifadeyle, doğumundan ölümüne kadarki süreçte bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyum sağlayacak biçimde etkilenmesi ve değiştirilmesidir. Kültürlenme, en geniş anlamıyla eğitim ve öğrenme olarak ifade edilebilir. Kültürlemeyi; toplumların oluşmasını sağlayan bireylere belli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğiterek oluşturma ve onu denetim altında tutarak kültürel birlik ve beraberliği sağlama, bu usulle toplumsal barış ve huzuru oluşturma süreci olarak da tanımlamak mümkündür (Güvenç, 1993, ss. 131, 133).

1.1.6.2. Kültürleşme

Kavram olarak kültürleşme kültürlenmenin tersi olan bir süreci ifade etmektedir. Kültürlenme, insanların kendi kültürleri içinde öğrendiklerinin tamamı olduğu halde; kültürleşme, insanın farklı toplumlardan öğrendikleri yahut bir toplumun diğerinden alarak edindiği unsurlar ve farklı toplumların karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmeleri durumudur. Başka bir ifadeyle kültürleşme; kültürel yayılma süreciyle birlikte gelen maddi ve manevi unsurlarla başka kültürden birey ve grupların, belli

bir kültüre yönelmesi ve karşılıklı etkileşim sonucunda her ikisinin de değişimi durumudur (Güvenç, 1993, ss. 131-134).

Kültürleşme çerçevesinde iki farklı toplum birbirini etkilemektedir. Bu etkileşimin içerisinde kültürel bir değişimden bahsetmek mümkündür. Kültürleşme bir nevi kültür alışverişi olarak da tanımlanabilir. Günümüzde kentleşme ile birlikte kentlerde Anadolu'nun farklı bölgelerinden göç eden insan topluluklarından oluşmuş semtler ve mahalleler mevcuttur. Bu yerleşim birimlerinde bireyler kendi gelenek, görenek ve inançlarını yaşatmaya çalışırken bir yandan da çevrede bulunan farklı gelenek, görenek ve inançların bulunduğu daireler ile temas halinde bulunmaktadırlar. Kültürleşme süreci teknolojinin gelişmesiyle beraber daha hızlı ve kolay yaşanmaktadır. Kültürleşme sürecinin hızlanması ve çoğalmasında en büyük pay sahibi sınır tanımayan, kolaylıkla sınırları aşan teknolojidir (Şahin, 2017).
Kültürleşme sürecinde iki farklı kültürün veya alt-kültürün birbirleri ile benzer ortak değer yargılarının bulunması kültürleşme sürecinde etkin rol oynamaktadır. Çünkü bireyler ve toplumlar genellikle kendileriyle benzerlik gösteren ve kendilerine yabancı gelmeyen kültürleri daha çabuk benimsemektedirler.

1.1.6.3. Kültürlenme

Kültürlenme, belli bir toplumun, alt kültürlerinden veya farklı topluluklarından kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve etkileşimde bulunması sonucunda, asıl kültür ve alt kültürlerde mevcut olmayan yepyeni bir birleşime varılması olarak tanımlanmaktadır (Güvenç, 1993, s. 131).

Bireyler, gruplar ve toplumlar, kültürleme ve kültürleşme süreçleri arasındaki çelişkiyi ve çatışmayı "kültürlenme" (culturation) adı verilen üçüncü bir süreçle karşılayarak dengelemeye çalışmaktadırlar. Kültürleme ve kültürleşme süreciyle yetişmiş olan genç bireyler, gruplar, kazanmış oldukları içerikleri kültürlenme süreci içinde birtakım yeni kalıplara dökerek eskisinden farklı, yeni bileşimler oluşturur. Bu tür yenilikleri de öz ve biçim olarak birbirinden ayırt etmek kolay değildir. Kültürlenme, adeta mayalanma gibi, öylesine karmaşık aşamalı bir süreçtir ki, yeni

yaratılan içerik, eski biçimlerden etkilendiği gibi, yeni biçimler de eski özü (içeriği) etkileyebilmektedir (Güvenç, 2011, ss. 373-374).

1.1.6.4. Kültür Şoku

Kültür şoku; bir bireyin kendi kültürü dışında farklı bir kültüre geçtiği durumlarda, o kültürün değerlerine adapte olamadığında girdiği bunalım olarak açıklanabilir.

Güvenç'e göre kültür şoku; bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni katıldıkları bu kültüre uyum sağlamaya çalışırken yaşadıkları güçlükleri, sıkıntıları, bunalımları ve karşılaştıkları bu yeni durum karşısında gösterdikleri tepkileri içermektedir (Güvenç, 1993, s. 131).

1.1.6.5. Zorla Kültürlenme

Zorla kültürlenme; hâkim kültürün, başka kültürleri zorla kendine benzeterek ortadan kaldırması ve yok etmesidir. Bu durum Güvenç'in de ifade ettiği şekliyle; "bir kültüre mensup birey ve grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Güvenç, 1993, s. 131).

1.1.6.6. Kültürel Özümseme (Asimilasyon)

Kültürel özümseme yani asimilasyon; bir kültürün başka bir kültürü etkisi altına alarak kendine benzetmesi durumudur. Yani bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi, giderek kendisine benzetmesi ve kültürel egemenliği altına almasıdır (Güvenç, 1993, s. 131). Bir diğer ifadeyle asimilasyon; güçlü olan bir kültürün zayıf olan kültürü yutması ve o kültürün, güçlü kültürün içinde erimesi ve onun bir parçası haline gelmesidir. Genellikle kültürel emperyalizmin son basamağında gerçekleşir. Asimilasyon gönül rızasıyla olduğu gibi zorla ve baskıyla da olabilmektedir.

Endüstriyel ve ulusal toplumların ortaya çıkışıyla küçük yerel topluluklar arasındaki etkileşim devam etse de artık toplumsal bağın temelini oluşturamaz durumdadır. Durkheim'in "mekanik dayanışma" olarak tanımladığı etnik dayanışma, yerel

geleneklerin gücü ve doğrudan kültürel aktarım biçimleri üzerine kurulu dönem artık geride bırakılmış bir toplumsal durumu yansıtmaktadır. İş bölümündeki çeşitliliğin artması, taşımacılıktaki gelişmeler ve ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla bireyin tercihinden bağımsız olarak, geçmişe oranla çok daha geniş bir düzlemde gerçekleşen toplumsal ilişkilerin içinde yere almasına ve tanımadıkları çok sayıda bireyle ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Durkheim'in çağdaş topluma özgü bir özellik olarak ortaya koyduğu bir kavram olan "organik dayanışma"nın başarısında, devlet müdahalesi olarak hukukun temel rol oynaması gösterilebilir. Hukukun birçok konudaki müdahalesi, sanayileşmenin insan hareketliliğini arttırması sonucu modern toplumlarda bireyleri potansiyel olarak köksüzleştirmektedir. Çünkü bireyler; onları eskiden birincil gruplara, atalarına, doğum yerlerine bağlayan köklerinden kopmuşlardır. Bireyler artık birincil bağlılıkları tarafından değil, onları devlete bağlayan komplike yolların kesişmesinde işgal ettikleri yer, sosyal işbölümü içindeki işlevleri tarafından sosyalleştirilirler. Bunun sonucunda da Durkheim'in "asimilasyon" olarak adlandırdığı sorun ortaya çıkmaktadır (Beaud ve Noiriel, 2003).

Durkheimci teoriye göre asimilasyonun kilit noktası ikinci kuşağa doğru kaydırılmaktadır. Durkheim'e göre, çocuk yaşama başlarken sadece birey olma yeteneğini beraberinde getirir. Toplum; her kuşakla birlikte kendisini yeniden kurmak durumunda olan adeta bir "tabular asa" ile karşı karşıyadır. Eğitimi devlet tarafından belirlenmiş kültürel aktarım süreci olarak kabul etmek (adeta insandan yeni bir varlık yapmak) göçmen çocuklarının asimilasyonunu özel bir sorun olmaktan çıkarmaktadır (a.g.e. 2003).

Şikago okulu sosyologları da asimilasyon kavramı üzerinde durmuşlardır. R. Turner'in de belirttiği gibi asimilasyon kavramı Park'ın kullandığı kavramlar içinde tanımlanması pek de kolay olmayan kavramlardandır. Çünkü bu kavram, özünde bir sonuçtan çok bir süreci ifade etmek için kullanılmaktadır. Şikago okulu üyeleri; yabancı bir ülkeye göçün sonucunda, anavatandaki grup üyelerini birbirine bağlayan tüm toplumsal bağların çözülmesine neden olan kopuşun önemini vurgularlar (a.g.e. 2003).

Asimilasyon farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bu çalışma kapsamında iki farklı tür asimilasyondan bahsetmek uygun olacaktır. Bunlardan biri "doğal asimilasyon", diğeri ise "politik asimilasyon".

a) Doğal asimilasyon

Doğal asimilasyon, uzun sürede gerçekleşir. Burada asimilasyonun hızı baskın grup tarafından özel bir politikayla yönlendirilmez ve kontrol edilmez. Doğal asimilasyon, toplumun doğal değişimiyle alakalıdır. Doğal asimilasyonun dikkat çeken bir özelliği de değişimin tek yönlü değil çift yönlü oluşudur. Yani azınlık baskın gruba uyum sağlarken, çoğunluğun da azınlıktan aldığı birtakım şeyler mevcuttur. Doğal asimilasyona bir nevi doğal değişim de denebilir (Baytekin, 2017, s. 85).

b) Politik asimilasyon

Politik asimilasyon; devletin bilinçli bir şekilde azınlık grupları susturarak, kendi belirlediği kültürel yapının içine girmesini sağlaması durumudur. Bu türlü asimilasyonlar zoraki ya da kişinin arz ve talepleri ile de gerçekleşebilmektedir. Ancak kişi bu tür asimilasyonları kabul etmeme konusunda direnmesi durumunda, birtakım normlarla karşılaşabilmektedir (Kömük, 2017).

Politik asimilasyon; tamamıyla bilerek zorlamalarla sağlanan asimilasyon biçimidir. Politik asimilasyon, ulusların içlerindeki azınlıklardan kurtulmak amacıyla uyguladıkları en etkili silah olarak nitelendirilebilir (Baytekin, 2017, s. 85).

1.2. Sosyalleşme

İnsanlığın hayattaki belki de en önemli ihtiyaçlarından biri güçlü ve dengeli bir sosyalleşmeye sahip olabilmesidir. İnsanın sosyalleşmesi çok karmaşık bir süreçtir. İnsan yaşamını devam ettirebilmek ve tabiat karşısındaki acizliğinin üstesinden gelebilmek için toplu halde yaşamak mecburiyetindedir. Toplu halde tabiatla mücadele ederken hem kendisini hem de tabiatı değiştirmektedir (Köknel, 1985). Bireyler yaşadıkları toplumlarda hem saygınlık kazanma hem de kendi yerini belirleme ihtiyacı duymaktadırlar. Bireyin sosyalleşmesi de bu ihtiyaçlarının karşılanmasıyla bağlantılıdır.

Sosyal (social) kelimesinin etimolojik açılımına bakmak gerekirse Fransızcadan uyarlanmış olduğu görülmektedir. Bir sıfat olarak sosyal kelimesi 14. yüzyılın orta dönem Fransızcasında "arkadaşlık, hoşgörü" ile anlatılmış ve "müttefik, ortak" manasında kullanılmıştır. Kelimenin kökünün Latincedeki "socialis" kelimesinden geldiği ve "birleşmiş, başkaları ile yaşam" manasında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Yine Latincedeki "Socius" kelimesi ile bir bağı söz konusudur. Socius, "yoldaş, takip eden" anlamına gelmektedir. Bir isim olarak sosyal kelimesi ise "arkadaşça toplanma" anlamında ilk defa 1870 yılında kullanılmıştır (Gündoğdu, 2013).

Sosyalleşme, insanın sosyal sistemin üyesi haline gelmesinde etkili olan süreçtir. Sosyologlar sosyalleşmeyi farklı biçimlerde açıklamışlardır. Linton (1974), yeni doğmuş çocukların medeniyetsiz yaratıklar, cahil hayvanlar halinden bir sosyal sistemin insan üyeleri haline gelişlerinin sosyalleşmenin etkisiyle sağlandığını belirtmiştir. Dollard ise sosyalleşmeyi, yeni bir kişinin gruba eklenmesini ve toplumun kendi yaş ve cinsindeki kişiden beklediği şeyleri yerine getiren bir birey olmasını sağlayan süreç olarak tanımlar. Yukarıda belirtildiği haliyle sosyalleşme kavramı 1930'lardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır (Koştaş, 2011)

Sosyalleşme kavram olarak birtakım kaynaklarda "bireylerin, çocukluklarından toplumda belirli bir eğitim ve kültür sahibi insan olarak yaşamlarını sürdürmelerini sağlayıncaya, toplumsal hayata fiilen katılıncaya kadar geçirdikleri bir süreç" olarak tanımladıktan sonra "toplumsal kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan, ailede başlayıp diğer birincil ve ikincil gruplar yoluyla devam eden, fertlerin içine doğdukları toplumun adet, gelenek din, değer, bilgi ve becerilerini kazanmalarını içeren bir süreç" şeklinde açıklamaktadır (Badawi'den akt. Gündoğdu, 2013).

Bireyler sosyalleşme sürecinde bir taraftan toplum ile uyum içinde yaşamak için toplumsal normları benimseyerek diğer bireylere benzerken, diğer taraftan da doğuştan getirdikleri potansiyel güçlerinin temeli üzerinde onu diğer bireylerden ayıran kişilik özelliklerini kazanır ve geliştirirler (Köknel, 1985). Bu süreç "bireyin

sosyalleşmesi" ya da "sosyal gelişme" olarak isimlendirilmektedir (Gündoğdu, 2013).

1.2.1. Sosyalleşmenin Araçları

Bireyi toplumun bir parçası hâline getiren sosyalleşme sürecinin her toplumda ortak olan belli başlı araçları vardır. Bunları dört temel başlık altında inceleyecek olursak; aile, okul, arkadaş grupları ve kitle iletişim araçları şeklinde sıralayabiliriz. Bu bölümde sosyalleşme sürecini etkileyen bu araçlardan kısaca bahsedilmiştir.

1.2.1.1. Aile

Aile, bireyin bir sosyal ortama ilk defa adım attığı en önemli toplumsal oluşumdur. Özellikle geleneksel toplumlarda, ailenin sosyalleşme üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Modern toplumlarda ailenin sosyalleşme üzerindeki etkisi azalsa bile, bu durum bireyin toplumsal hayata katılmasındaki en önemli basamağının aile olduğu gerçeğini değiştirmez.

Yüz yüze etkileşimin olduğu ve toplumsallaşmanın ilk adımı olan aile kurumu, çocuğun konuşmayı, duygusal paylaşımda bulunmayı ve toplumsal dünyayı öğrendiği ilk aşamayı oluşturur. Çocuklar benzer şekillerde öğrenim sağlarlar; fakat ailelerin öğrendikleri bilgiler ve değerler aileden aileye değişiklik göstermektedir. Bu durum ailelerin çocuklarından gelecekteki beklentilerinin farklılık göstermesinden kaynaklanır (Bozkurt, 2013, s. 123).

Toplumsal kurumların temel unsurlarını, aile kurumu çerçevesinde ele almak gerekirse, ailenin; neslin devamlılığının sağlanması ve yeni kuşakların sosyalleştirilmesi kapsamında psikolojik, biyolojik, eğitsel işlevleri, dini işlevi, boş zamanları değerlendirme işlevi, ekonomik işlevi vb. birçok işlevi bulunmaktadır. Bu işlevler diğer toplumsal kurumlarla örgütlü, eşgüdümlü etkileşimli ve toplumdan topluma değişiklik göstermekle birlikte, aileye yüklenen önem ve değer; aileyi en temel toplumsal kurum olarak konumlandırmaktadır (Zabun, 2009 s. 98).

Kısaca ifade etmek gerekirse aile; çocuğun kişilik kazanmasını ve sosyal ortama adapte olmasını sağlayan kurumların başında gelmekte ve tartışmasız en etkili işlevi sağlamaktadır.

1.2.1.2. Okul

Okul, ailenin hemen ardından en önemli ikinci sosyalleşme aracı konumundadır. Yani ailede başlayan sosyalleşme işlemi okulda devam eder. Resmî ve örgütlü bir sosyalleşme kurumu olan okul, çocuğa henüz bilmediği ve daha sonraki yaşantısını kolaylaştıracak pek çok bilgiyi öğreterek daha üst seviyelerdeki toplumsal problemlerle başa çıkma yöntemlerini göstermektedir. Aynı zamanda bulunduğu sosyal çevrede geçerli olan toplumsal değerleri benimsemesine de katkı sağlar.

Okul sisteminin en başta gelen vazifelerinden bir tanesi, içinde yer aldığı toplumun yenileşmesini ve devamlılığını sağlamaktır. Okullar, bir toplumun teknik ve entelektüel mirasını temel alarak örgütlenir ve çocukların toplumla bütünleşmelerine yardımcı olmaktadır. Bazı ailelerin değer ve inançları hâkim kültürle farklılık gösterebilir. Bu tür durumlarda okullardaki sosyalleşme, aileden alınan değerlerin değiştirilmesine yol açabilir. Bu nedenle farklı kültürel ve dini grupların kendi eğitim kurumlarını açma yoluna gittiği görülmektedir (Bozkurt, 2013, s. 124).

1.2.1.3. Arkadaş grubu

Bireylerin sosyalleşme sürecinde kullandıkları bir diğer sosyalleşme aracı da arkadaş gruplarıdır. Bireyler arkadaş gruplarında, kendileriyle kan bağı ve aile bağı bulunmayan diğer bireylerle karşılaşmakta ve bu ortamda iş birliği, çatışma, rekabet gibi deneyimleri yaşamaktadırlar. Aynı zamanda arkadaş grupları bireylere istek, beklenti, heves ve yönelimlerini özgürce ifade etme ve uygulamaya koyma imkânı tanır. Arkadaş grupları yetişkinler tarafından doğrudan kontrol edilemeyen ve daha özgür bir sosyalleşme ortamı sunan önemli sosyalleşme araçlarından birdir.

Çocuklar için; belli bir aşamadan sonra, sosyalleşme sürecinde yaşıtları son derece önemli bir hale gelmektedir. Onlar için yaşam tarzları, kullandıkları markalar ve

tercih ettikleri oyunlara kadar çok farkı ve geniş bir alanda, arkadaş gruplarının etkisi görülmektedir. Çocuklar için arkadaş grubu kültürünün üç ana teması bulunmaktadır:

- Paylaşma ve sosyal katılım (Çok az çocuk yalnızlığı tercih eder.).
- Hayattaki korku, çatışma ve kafa karışıklığı ile başa çıkma.
- Yetişkinlerin kural ve otoritelerine karşı direnç gösterme. Çocuklar, en baştan itibaren kendi hayatlarının kontrolünü kendi ellerinde tutarak özerklik kurmak isterler.

Arkadaş grubu çocuğun sosyal ufkunun genişlemesinde ve onun karmaşık bir kişilik kazanmasında etkili olmaktadır. Arkadaş grubu içerisinde çocuk; sevgi, beğeni, yakınlık gibi birtakım beklentiler içine girer ve bunlar elde etmek için kendini grubun değer kriterlerine uydurur. Spor, dans, eğlence vb. konularda başarılı olmak aile için önemli olmayabilir ancak grup içinde büyük önem teşkil edebilmektedir. Çocuklar arkadaş gruplarını seçerken benzer ilgi, değer ve gelir seviyesi gibi faktörleri ön planda tutarlar. Arkadaş grubundan dışlanmamak için önemli ölçüde grup kurallarına uymaya çaba gösterirler (Bozkurt, 2013, s. 125).

1.2.1.4. Kitle iletişim araçları

Sosyalleşme araçlarından sonuncusu da kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları, modern toplumlarda öteki sosyalleşme araçlarından daha farklı bir yere ve etkiye sahiptir. Radyo, televizyon, sinema, gazete, internet vb. kitle iletişim araçları, çok geniş kitlelere ulaşabilme ve etki etme potansiyelleri sayesinde günümüz dünyasında oldukça mühim bir sosyalleşme aracı olarak ön planda yer almaktadır. Kitle iletişim araçları ayrıca etkiledikleri insanların kendisine doğrudan doğruya karşılık vermelerine imkân tanımadığı için, tek yanlı belirleyici bir etkileme kabiliyetine sahiptir. Örneğin bir haber metni, milyonlarca insanı dilediği şekilde yönlendirme gücüne sahiptir ve bunu yönlendirdiği insanlardan doğrudan doğruya bir tepki almaksızın gerçekleştirmektedir. Kitle iletişim araçlarının en önemli niteliklerinden birisi de bireylere belirlenebilir rol modeller sunama işlevleridir. Bu işlevi de televizyon programları, dizi filmler, müzik klipleri, sinema filmleri vb. yoluyla rahatça gerçekleştirebilmektedir.

Günümüzde milyonlarca insan gazete okuyor, internet kullanıyor, televizyon seyrediyor ve sinemaya gidiyor. Dolayısıyla her gün insanlar binlerce işitsel ve görsel mesaja maruz kalıyor. Bu mesajlar günlük hayatta komedilerin, dramaların, şarkıların, haberlerin ve çizgi filmlerin içlerinde yer almakta ve her yaştan insanın sosyal yaşamını çeşitli yollarla etkilemektedir. Kitle iletişim araçları; aile içinde, okulda, komşuluk ilişkilerinde çocukların üstlenmeleri gereken birçok rol kalıpları sunmaktadır. Medya vasıtasıyla sunulan kahramanlar, çocuklar için rol model teşkil etmektedir. Kitle iletişim araçları; oldukça erken dönemlerden itibaren, birçok konuda çocukların farkındalıklarını arttırmaktadır. Çocuklar genellikle yetişkinlerle aynı programları izlemekteler. Bu durum; çocukların, çocukluklarını yeteri kadar yaşayamadan yetişkinlerin dünyasına girmelerine neden olmaktadır (Bozkurt, 2013, s. 125).

Diğer yandan birçok ülkede kitle iletişim araçlarının çocukları özellikle şiddete teşvik ettiği hususunda kaygılar mevcuttur. Çünkü çocuklar kullandıkları medya araçları aracılıyla her gün yüzlerce şiddet sahnesine maruz kalmaktadırlar. Medya ve şiddet ilişkisi konusunda gerçekleştirilen araştırmaların bulgularına bakıldığında, çok fazla televizyon seyreden çocukların şiddete eğilimlerinin diğerlerine oranla oldukça fazla görüldüğü yönündedir. Ülkemizde de televizyon, adeta bir çocuk bakıcısı konumuna gelmiştir. Çocuklar vakitlerinin çoğunu televizyon veya sosyal medya karşısında geçirmekteler. Nitekim son yıllarda, özellikle gençlerin tutum ve davranışlarındaki bariz değişimin en önemli nedenini kitle iletişim araçları oluşturmaktadır (Bozkurt, 2013, s. 126).

1.2.2. Sosyal Değişim

Sosyal değişim, sosyal yapıların, alışkanlıkların veya toplum yapısının daha evvelki durumlarına göre gözlemlenebilir şekilde bir farklılık göstermesi halidir. Değişimin birden fazla kaynağı olmakla birlikte hemen hemen sosyal yaşamın tüm yönleri, bazı zamanlarda geri dönülmesi mümkün olmayan bir değişim göstermektedir. Ekolojik değişimler ve nüfus değişimleri ya da iklim ve topografide meydana gelen kısa ve uzun vadeli değişimler sosyal değişimle ilişkilidir. Sosyal değişimi anlamak için

toplumların siyasi, iktisadi, ekolojik ve kültürel tarihleri arasındaki karmaşık etkileşimleri incelemek gerekmektedir (Karasu Avcı ve Faiz, 2018).

İnsanlık tarihinde öyle bir insan topluluğu düşünmek mümkün değildir ki değişime uğramasın. Tüm insan topluluklarında sosyal değişimden bahsetmek mümkündür. Ancak sosyal değişim; medeniyet tarihinde bazen hızlı olabildiği gibi bazen de yavaş bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Sosyal değişim, bilimsel ve nesnel bir kavramdır. Bu nedenle iyilik ve kötülük gibi herhangi bir değer yargısı taşımamaktadır. Hiçbir yön ifade etmeyen bir kavramdır. Değişim, ilerleme biçiminde olabileceği gibi, gerileme biçiminde de gerçekleşebilmektedir. Bu bakımdan toplumların ilerlemeleri de gerilemeleri de sosyal değişim kavramının kapsamına girmektedir. Değişim süreci, değişik toplum yapılarında ve aynı toplumun farklı kesimlerinde, benzer hız ve ahenkte meydana gelmemektedir. Her toplumda sürekli bir hareketlilik görülürken toplumlar, değişim faktörlerine açıklık ve bu faktörlerden etkilenme yönü ve oranı açısından büyük farklılıklar göstermektedir (Perşembe, 1991).

İnsanlar arasındaki ilişkilerin değişmesi manasına gelen sosyal değişim; hem üretim ve mülkiyet ilişkilerinin değişimiyle hem de anlamların, değerlerin, kuralların değişimiyle bağlantılıdır. Diğer taraftan hem üretim ve mülkiyet ilişkisinin değişimi hem de anlamların, kuralların ve değerlerin değişimi genel toplumsal değişime sebep olabilmektedir. Farklı bir ifade ile sosyal değişimin temelinde belli bir zaman diliminde, belli bir toplumda ya teknoloji ya da ideoloji yatmaktadır. Değişim bir defa başlamış ise teknoloji ve ideoloji de birbirlerini etkilemeye başlar (Kongar, 2017, s. 24). Kongar toplumsal/sosyal değişimi hem bir toplumsal olay hem de bir toplumsal olgu olarak nitelemektedir. Tüm toplumsal olaylar ve olgular gibi değişim de toplumsal bilimlerin inceleme alanına girmektedir (2017, s. 25).

Erol ise sosyal değişimi; nüfus, politika, teknoloji, ekonomi ve benzeri etkenler ile birlikte, bunların etkileşimine dayalı oldukça karmaşık ve dinamik bir olgu olarak açıklamaktadır. Erol'a göre, bütün toplumlar daima değişim geçirmekte ve değişim

kesintisiz bir süreç olarak farklı alanlarda ve birbirleriyle ilişkili olarak benzer hızla devam etmektedir (Erol, 2011)

1.2.2.1. Sosyal Değişimi Etkileyen Faktörler

Sosyal değişime etki eden birçok farklı faktör bulunmaktadır. Değişimin belli koşullar altında ve belli bir sistem çerçevesinde gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, değişime etki eden faktörlerin esasen bu koşullarda veya yapıda meydana gelen değişimler olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal değişimi etkileyen çok sayıda faktör sayılabilse de bu çalışma kapsamında önemli olduğu düşünülen başlıkları gruplandırarak açıklamak daha uygun görülmüştür. Bu çerçevede sosyal değişimi etkileyen faktörler; Fiziki-coğrafi etkenler, Demografik etkenler: nüfus artışı ve göç, Bilim, teknik ve eğitimdeki gelişmeler başlıkları altında incelenmiştir.

1.2.2.1.1. Fiziki-Coğrafi Etkenler

İnsan ulusu yeryüzü yaşamına başladığı andan itibaren bir fiziki coğrafi çevre içerisinde yaşamakta ve onunla etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Tarihi çağlar boyunca fiziki çevrenin ve coğrafyanın insan ulusu üzerinde etkili olduğuna inanılmış ve sosyal yaşamı coğrafyaya, iklime dayalı bir biçimde açıklama eğilimine gidilmiştir. Bu açıklamaların önemli bir kısmında toplulukların içinde yer aldıkları fiziki-coğrafi koşullardaki değişimlerin toplum yapısını önemli ölçüde etkilediği görüşü hakimdir.

Günümüzde arkeoloji biliminin araştırmaları sonucunda ortaya çıkan deliller toplumsal yaşamdaki ilk büyük ölçekli değişimlerin fiziki çevrede ve iklimde meydana gelen değişikliklerden kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin bundan yaklaşık 14.000 yıl öncesinde Buzul Çağı'nın sona ermesiyle beraber insanların yeryüzünde yaşadıkları coğrafya genişlemiştir. Buzulların erimesi sonucunda ortaya çıkan iklimsel değişiklikler insanlığın yeryüzüne yayılımını şekillendirmiştir. Böylelikle bugünkü beşerî coğrafyanın ilk biçimsel hali meydana gelmiştir. Daha yakın dönemlerde de iklimsel değişimler insanlık üzerinde ciddi

etkiler meydana getirmiştir. MS 300'lü yıllarda Orta Asya'da ortaya çıkan kuraklık, mevcut sosyal düzeni sarsmış ve büyük bir sosyal hareketliliği başlatarak Kavimler Göçü olarak adlandırılan olayın yaşanmasına yol açmıştır. Avrupa'da MS 600'lere kadar süren bu durum siyasi ve sosyal yapıların yeniden şekillenmesine neden olarak günümüz Avrupa halklarının temellerini oluşturmuştur. Demografik bir harekete yol açan bu kapsamlı sosyal olayların temelinde iklim etkeni yer almaktadır. Böylelikle insanlık tarihinden bu yana fiziksel ve coğrafi etkenlerin sosyal değişimde etkin bir rol oynadığı görülmektedir (Sunar, s. 26)

Fiziksel ve coğrafi etkenlerin sosyal değişim üzerindeki etkisi sadece bu düzeydeki makro hadiselerle sınırlı değildir. Aynı zamanda bir toplumsal grubun yerleştiği yerin özellikleri mikro düzeyde de değişimin şeklini, hızını ve boyutunu etkileyebilme gücüne sahiptir. Bir topluluğun yerleştiği yerin özellikleri topluluğun değişime daha açık veya kapalı olmasını da etkileyebilmektedir. Bu çerçevede bir yerleşim yerinin karasal bölgede ya da deniz veya nehir kıyısında olması; kurulduğu konumun dağ, ova veya vadi olması; doğal bir yükseltiye veya eğime sahip olması; orada bulunan sosyal grubun yaşantısını büyük ölçüde etkilemektedir. Örneğin; karasal konumdaki bir yerleşim bölgesinin deniz veya nehir kıyısındaki bir yerleşim bölgesine göre değişime daha kapalı olduğu gözlemlenmektedir. Burada kara ve kıyı yerleşimlerinin genellikle farklı iktisadi geçim kaynaklarına sahip olması ve dışsal etkilere açıklık etkili olmaktadır. Coğrafi olanakların ve kısıtlamaların etkisi ile kara yerleşmeleri tarihin önemli bir bölümünde tarımsal faaliyetlere dayalı bir geçim şekline, dolayısıyla durağan bir sosyal yapıya sahip iken; kıyı yerleşim yerleri genellikle ticarete dayalı bir geçim şekline ve dolayısıyla hareketli bir sosyal yapıya sahiptir. Bu etkenler çerçevesinde kıyı şehirleri daima yeni fikir ve buluşların kendisine daha rahat ulaştığı, sosyal değişimin daha hızlı olduğu bir yapıya sahip olmaktadır (Sunar, s. 26-27).

Geçmişten bugüne fiziki/doğal çevrede ve coğrafi/iklimsel koşullarda ortaya çıkan değişimlerin sosyal yaşamı etkilemesine daha birçok örnek verilebilir. Modern çağda beşerî faktörlerin doğa üzerindeki denetimin artmasıyla birlikte coğrafya ve iklimin belirleyiciliği de gitgide azalmıştır. Günümüz koşullarında farklı fiziki, coğrafi ve iklimsel şartlarda birbirine benzeyen yerleşmeler ve sosyal yapılar kurmanın daha

fazla mümkün olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla gitgide sosyal değişim üzerinde doğal etkenlerin etkisinin azaldığı savunulmaktadır. Fakat son dönemde özellikle küresel düzeyde artış gösteren afetler, farklılaşan doğal dengeler ve öngörülemeyen çevre olayları nedeniyle fiziki etkenlerin sosyal yapı üzerindeki rolü yeniden toplum gündemine gelmektedir. Özellikle küresel ısınma ve iklim değişikliği kapsamında bu konunun oldukça sık tartışıldığı görülmektedir (Sunar, s. 29).

Netice itibariyle fiziki çevre, coğrafya ve iklim koşulları, salgınlar, deprem, kuraklık, sel, erozyon vb. afetler sosyal yapının içinde şekillendiği dış faktörleri temsil etmektedir. Tarihi süreçte toplumlar var olmak ve varlıklarını korumak amacıyla tabiat ile mücadele halinde olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında içinde varlık gösterdikleri doğal koşullar, sosyal değişimleri yakından etkilemiştir. Bazı koşullar değişimi kolaylaştırır ve hatta zaruri bir hâle getirirken bazı koşullar da değişimi güçleştirip engellemiştir. Günümüzde her ne kadar bu türlü çevresel koşulların etkisi geçmişe oranla azalsa da bunlar sosyal yapıları etkilemeye devam etmektedirler.

1.2.2.1.2. Demografik Etkenler: Nüfus Artışı ve Göç

Nüfus, sosyal değişimin en temel faktörlerinden birisini oluşturmaktadır. Nüfustaki artış toplumun mevcut durumunda yeni bileşenlere ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Çünkü bir toplumda nüfus artışı genellikle yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve toplumun mevcut olanaklarının bu ihtiyaçları karşılayamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla nüfusun artması mevcut kaynakların geliştirilmesi, farklı şekillerde kullanılması ve yeniden dağıtımı gibi durumları gerektirir. Bu durumlar, yeni teknolojilerin, üretim sistemlerinin, kaynakların ve yapıların ortaya çıkarılmasına katkıda bulunan önemli bir bileşendir. Kaldı ki bu her zaman sorunsuz işleyen bir yenileşme süreci değildir. Nüfus artışı sonucunda bozulan düzen ve karşılanamayan ihtiyaçlar neticesinde karmaşa, çatışma ve yeni kaynak arayışları ortaya çıkar. Bu durum da coğrafi genişleme çabalarından kaynaklı askerî çatışmaları meydana getirebilir. Benzer şekilde nüfusun çeşitli nedenlerle azalması da mevcut sosyal yapının sürdürülmesini sorunlu hâle getirerek yenilenmesine neden olmaktadır (Sunar, s. 30).

Sosyoloji alanında demografinin sosyal değişimdeki etkilerini ilk kez fark ederek kuramsallaştıran kişi Emile Durkheim olmuştur. Durkheim sosyal değişimi; değişen üretim koşullarına dayalı iş bölümünün, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru geçişi olarak açıklamaktadır. Bu durum, benzerlikler üzerine kurulu olan bir toplumsal modelden farklılıklar ve uzmanlaşma üzerine kurulmuş bir toplumsal modele geçiş olarak tarif edilmektedir. Durkheim'e göre iş bölümündeki değişimin en temel nedeni toplumlardaki demografik artıştır. Ona göre, bir toplumda demografik yoğunluk az olduğunda toplumun üyeleri uzmanlaşmaya ve kapsamlı bir iş bölümüne ihtiyaç duymayarak mekanik dayanışma şartlarına uygun olarak yaşayabilirler. Ancak demografik yoğunluk arttıkça toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi için mesleki uzmanlaşmaya ve sistematik bir iş bölümüne ihtiyaç duyulur. Çünkü demografik olarak yoğun olan bir toplum ancak bu şekilde işlevlerini tam olarak yerine getirerek devamlılık sağlayabilir (Sunar, s. 30).

Nüfusla ilgili değişimlerin sosyal yapı üzerindeki etkileri aynı zamanda siyasal yapıları da etkilemektedir. Bu konuyu tarih içerisinde ilk kez kuramsallaştıran isim de İbn Haldun olmuştur. İbn Haldun göçebeler ve yerleşikler arasındaki hareketliliği temelde nüfusa dayalı bir bakış açısıyla açıklamaktadır. İbn Haldun toplumu temelde iki biçimde ele alır: Göçebe (bedevi) ve yerleşik (hadari). Bedevilikten hadariliğe geçiş, yaşam koşularından ötürü ne kadar zorunlu ise bu geçiş sonucunda bedevilerin kendilerini bir arada tutan bağın (asabiye) gevşemesi de bir o kadar zorunludur. Bu durum aynı zamanda bir demografik değişimi de ifade eder. Şehirdeki yaşam koşulları aynı zamanda demografik hareketliliği de ortadan kaldırmaktadır (Sunar, s. 30).

Sosyal değişim üzerindeki önemli etkilere sahip unsurlardan biri de nüfusun yaş niteliğidir. Nüfus artış hızlının yüksek olduğu toplumlarda genç nüfusun yaşlı nüfusa oranı genellikle fazladır. Bu durum da toplumsal yapı açısından önemli sonuçları bünyesinde barındıran bir sosyal biçimlenmedir. Güvenç bu durumu; aynı toplam nüfus büyüklüğüne sahip ancak birbirinden çok farklı yaş kuşaklarına sahip iki farklı demografik yapının, birbirinden çok farklı nüfus dinamikleri sergileyebileceklerini ve bu dinamiklerin, kısa zamanda gündelik yaşam içerisinde kolay izlenebilir etkiler

yaratamasalar bile, zaman içerisinde bir yapının tümüyle değişmesine neden olabileceği şeklinde açıklamaktadır (Güvenç, 1997, s. 70).

Doğal nüfus artışı ve nüfusun niteliği dışında sosyal değişimi etkileyen bir diğer etken de göçlerdir. Geçmiş tarihlerden bu yana göçlerin nedenleri değişse de farklı toplumların ve toplulukların birbirleriyle temasını sağlaması nedeniyle sosyal değişime etkisi her dönemde önemini korumaktadır. Göçler hem göç edilen hem de göç alan toplumların nüfus yapılarında ve niteliklerinde değişimlere neden olmakta; bu durum da sosyal değişime yol açmaktadır. Örneğin; toplumda kadın erkek nüfus dengesinin değişmesi evlilik biçimlerinin değişmesinde, kır ağırlıklı nüfustan kent ağırlıklı nüfusa geçiş yaşam şekillerinde köklü değişim yaşanmasında ve demokrasi anlayışının yaygınlaşmasında etkili olmaktadır.

Nüfusun miktarı, yapısal nitelikleri (yaş, cinsiyet, eğitim), iç ve dış göçler, kentleşme gibi faktörler sosyal değişimin en önemli etkenleri arasında yer almaktadır. Örneğin Türkiye'nin doğusundaki şehirlerden batısındaki şehirlere doğru yapılan göçler, batıdaki şehirlerde ucuz işgücünün artması ve buradaki ticaretin gelişmesine yol açarken aynı zamanda doğudaki şehirlerde işgücü yetersizliğinden dolayı ekonomik yapının durgunlaşmasına neden olmaktadır. Bunun dışında kırdan kente yapılan göçlerde göç alan şehrin hem demografik hem de kültürel yapısında değişimlere yol açmaktadır. Farklı kültürlerden gelen toplulukların bir araya gelerek oluşturdukları yeni şehir yapıları kültürel etkileşimin artmasına ve bu vesileyle sosyal değişimin de hız kazanmasına neden olmaktadır.

1.2.2.1.3. Bilimsel, Teknik ve Eğitimdeki Gelişmeler

Bilim alanında kaydedilen gelişmeler teknolojik araç ve gereçleri etkileyerek değişikliğe yol açmaktadır. Gelişen teknoloji onun kullanımıyla alakalı kuralların ve değerlerin oluşmasını sağlar. Buna örnek olarak, bilimsel buluşların yansımasıyla üretilen otomobiller sonrasında trafik kurallarının oluşması verilebilir. Toplumlar zaman içinde otomobillerle ilgili yeni düzenlemeler getirmek durumunda kalmışlardır. Makineleşme, ulaşım olanaklarının artması, iletişim araçlarındaki gelişmeler vb. faktörler insan ve toplum yaşamının önemli ölçüde değişmesine neden

olmuştur. Teknolojinin en önemli işlevi insanın doğayı denetleyebilmesine olanak tanımasıdır. Bu amaçla insan yaşamını kolaylaştırıcı araç gereçler sağlarken bu araç gereçlerin kullanımı, kendine has biçim ve kuralları beraberinde getirmiştir. Örneğin, sanayi devrimi sonrasında matbaanın icat edilmesi gibi…

Üretim araçlarının gelişmesi de üretici güçlerin konumunu ve üretim ilişkilerini değiştirmiştir. Buna örnek olarak sanayileşme ile birlikte gelişen üretim araçlarının; işçi sınıfı ve burjuvazinin, kapitalist ekonomi sisteminin doğmasına neden olması verilebilir. Yeni üretim ilişkileri, toplumların hukuk sistemlerinden devlet yapılarına, din anlayışlarından aile yapılarına kadar uzanan çok geniş yelpazede bir dizi değişime yol açmıştır.

Bir toplumdaki bilginin türü ve seviyesi o toplumdaki sosyal yapıları doğrudan etkilemektedir. Teknolojinin ve ona bağlı olarak sanayinin gelişmesi, o toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel bütün mekanizmaların da değişimine yol açmaktadır. Bilim ve teknolojinin yanı sıra eğitim de sosyal gelişimi ve aynı zamanda değişimi hızlandıran faktörler arasındadır. Günümüz modern toplum yapılarında eğitime verilen önem, kişilerin yeni fırsatlara ulaşması amacıyla verdikleri çabayı arttırmaktadır. Eğitim olanaklarının artması da eğitim sistemi içinde şekillenen yeni özgür birey yapılarının oluşmasına neden olurken oluşan bu yeni durum da eski kültürel yapıların korunmasının artık imkânsız hale gelmesine yol açmaktadır.

Sonuç itibariyle bilimin, tekniğin ve eğitimin gelişimi, toplumun bileşenlerinin kazanacağı anlamlar bakımından büyük öneme sahiptir. Bu etkenler genellikle sosyal yapının mevcut halinin değişimi yönünde yoğun talep oluşturmaktadır. Günümüzde eğitim sosyal yaşamın şekillenmesi konusunda her geçen gün daha fazla yetkiye sahip olmaktadır. Bilimin ve eğitimin gelişmesi yeni değişim ihtiyaçlarını ortaya çıkartmakla kalmayıp toplumu değişime açık ve hazır hale de getirmektedir (Sunar, s. 38).

2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın sınırlılıkları, veri toplama teknikleri, problem cümleleri, araştırmayla ilgili literatür ve bu çalışmada sıklıkla kullanılan Çerkeslere özgü bazı kavram ve tanımlar hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

19. Yüzyıl ortalarında Kafkaslardan sürgün edilerek Osmanlı topraklarına gelip yerleşmiş olan ve halen Türkiye Cumhuriyeti topraklarında varlıklarını sürdüren Çerkes toplumu, ülkedeki etnik gruplar arasında nüfus bakımından da önemli bir yoğunluğa sahiptir. Geçmişte genellikle kırsal alanlarda yaşamakta olup kültürel yaşamlarını kendi içlerinde muhafaza eden Çerkeslerin geçen zaman içinde değişen yaşam koşullarının da etkisiyle kır yaşamından kent yaşamına geçiş yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşayan Çerkeslerin geçmişten bugüne yaşamış oldukları sosyal ve kültürel değişimi boyutlarıyla ortaya koyarak sosyolojik açıdan değerlendirmektir. Ayrıca günümüzde ayrışma ve çatışmalar yaşanmasına neden olan kültürel farklılıkların ve yanlış anlaşılmaların, bilgi eksikliğinden kaynaklandığı düşüncesiyle; olumsuz düşünceleri ortadan kaldırma yolunda bu çalışmanın etkin bir kaynak niteliği taşıması amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmanın; yaklaşık 155 yılı aşkın bir süredir Türkiye Cumhuriyeti topraklarında birçok farklı kültürle bir arada yaşayan Çerkes toplumunun kültürel özelliklerinin ve farklılıklarının önemli ölçüde tanınmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma, Türkiye'de yaşayan Çerkes toplumunun, farklı kültürel gruplarla iletişim sürecinde karşılaştıkları problemleri incelemesi ve kültürel farklılıkların yarattığı sorunları ele alması açısından da önemlidir. 1864 Büyük Çerkes Sürgününden bugüne kadar Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşayan Çerkeslerin

geçen süre zarfında yaşamış oldukları değişim sürecinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi ve kültürel kimliklerini koruyabilmek adına verdikleri mücadelenin anlaşılması bakımından önemli görülmektedir. Bununla birlikte; konuyla ilgili literatüre bakıldığında, daha önce benzer konularda yapılan çalışmalarda değinilmeyen veya yüzeysel olarak yer verilen güncel sorunların derinlemesine incelenmesi ve literatüre önemli katkı sağlaması yönüyle bu çalışmanın özgün bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çerkeslerde Sosyal ve Kültürel Değişimi konu alan bu araştırma bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamakta bulunan Çerkesleri konu alırken Düzce ve İstanbul şehirlerinde yaşayan Çerkes kökenli vatandaşlarla sınırlandırılmıştır. Daha dar kapsamda ise İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan kadın ve erkeklerden oluşan 26 kişilik katılımcı grubundan oluşmaktadır. Bu iki şehrin seçilmesinde birden fazla faktör etkili olurken öncelikli olarak katılımcı grubun ulaşılabilir olmasına önem verilmiştir. Bununla birlikte Çerkes nüfusunun yoğun olduğu şehirler arasında yer almaları da göz önünde bulundurulmuştur. Düzce şehrinin seçilmesinde, bu şehrin 1864 yılında yaşanan Büyük Çerkes Sürgünü sonrasında Osmanlı topraklarına gelen Çerkeslerin şehre yoğun olarak yerleştirilmesi ve bu yoğunluğun o dönemde şehir nüfusunun yaklaşık %50'sini oluşturacak düzeyde olması etkili olmuştur. O tarihte yerleşim yeri olarak 64 Çerkes köyünün kurulduğu Düzce bugün itibariyle aynı yoğunluğa sahip olmasa bile Türkiye genelinde Çerkes nüfusunun hala en yoğun yaşadığı ve Çerkes kültürünün belirgin özelliklerinin korunmaya devam ettirildiği ender şehirlerdendir. Diğer bir örneklem şehri olan İstanbul ise Türkiye'nin dört bir yanından yoğun göç alan, birçok farklı etnik kültürden insanın bir arada yaşadığı ve dolayısıyla kültürel enformasyonun en fazla yaşandığı bir metropol\büyükşehir olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda İstanbul da Çerkes nüfusunun en yoğun olduğu şehirler arasında yerini almaktadır. Bu iki şehrin seçilmiş olması küçük şehir ve metropol arasındaki sosyal ve kültürel değişimin farklı boyutlarını görebilmek açısından da önemlidir.

Bu çalışma kapsamında İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan Çerkes kökenli vatandaşlar arasında İstanbul'un farklı ilçelerinde ikamet eden 8 kadın, 8 erkek katılımcıdan oluşan 16 kişi ve Düzce'de ikamet eden 5 kadın 5 erkek katılımcıdan oluşan 10 kişi olmak üzere toplamda 26 kişilik bir katılımcı grubu seçilmiştir. Araştırma için örneklem seçimi yapılırken geneli daha iyi temsil edebilmesi açısından farklı cinsiyet, meslek grubu ve yaş aralıkları gibi faktörler göz önünde bulundurularak seçim yapılmıştır. Katılımcıların yaş aralığı 20 ile 67 arasında değişiklik gösterirken kadın ve erkek sayısının eşit olmasına da dikkat edilmiştir.

2.4. Veri Toplama Teknikleri

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırma kapsamında İstanbul ve Düzce şehirlerinde yaşayan Çerkes kökenli 26 katılımcı ile görüşme sağlanmıştır. Katılımcılara, 9 tanesi demografik bilgilerden oluşan toplam 29 soru yöneltilerek derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme yönteminde, görüşme sorularının bütünü önceden belirlenmiştir. Buna ek olarak kişisel gözlemler de görüşmeler esnasında veri toplamada faydalı olmuştur. Görüşmelerin bir kısmı yüz yüze sohbetler şeklinde yapılırken bir kısmı da görüşme sorularının katılımcılara önceden ulaştırarak cevapların elektronik ortamlardan alınması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem genellikle ulaşımda güçlük yaşanan katılımcılar için kullanılmıştır. Görüşmelerde katılımcılardan özellikle hâkim oldukları konularda bilgi sağlanmasına önem verilmiştir. Bunun nedeni katılımcılar arasında araştırmacı, tarihçi, eğitimci, dernek yöneticileri vb. konumuzla alakalı bilgi birikimine sahip kişiler bulunmaktadır. Bunun dışında birçok farklı meslek grubundan katılımcı bulunurken ev hanımı ve öğrenciler de katılımcılar arasında yer almaktadır. Her bir katılımcının hayat tecrübeleri ve bilgi birikimleri doğal olarak farklılık göstermektedir. Bu nedenle her bir katılımcıdan elde edilen bilgilerle, konuların farklı açılardan ele alınıp değerlendirme imkânına sahip olunmuştur.

Araştırmada verilerin toplanması esnasında; yüz yüze yapılan görüşmelerde bazı katılımcıların izni dahilinde ses kayıt cihazı kullanılırken bir kısmı da yazılı notlar şeklinde toplanmıştır. Araştırmanın veri toplama ve analiz etme süreci 6 ay gibi

oldukça uzun bir sürede gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni araştırmanın iki farklı şehir üzerinde gerçekleşmesi, katılımcılara ulaşımın uzun zaman alması vb. nedenlerdir. Bunun yanı sıra görüşmelerde kullanılan ses kayıtlarının analiz edilmesi ve yazılı notların düzenlenmesi gibi faktörlerde bu sürecin uzamasında etkili olmuştur.

Verilerin çözümlenmesi esnasında kişisel bilgilerin teşhir edilmesini istemeyen katılımcıların da bulunması nedeniyle isim bilgilerine yer verilmemesi daha uygun görülmüştür. Bunun yerine kadın katılımcılarda K1, K2, K3… şeklinde, erkek katılımcılara ise E1, E2, E3… şeklinde kodlama sistemi kullanılmıştır. Katılımcıların yaşları ve yaşadıkları şehirleri de ifade edebilmek için (E1, 37, İst.) ve (E9, 43, Dz.) örneklerinde olduğu gibi bir kodlama yöntemi kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerin çözümleme aşaması sonrasında elde edilen veriler tematik olarak sınıflandırılarak belli başlıklar altında gruplar halinde değerlendirilmiştir.

2.5. Araştırma ile İlgili Literatür

Literatüre bakıldığında Çerkeslerin Anadolu topraklarında yaşamaya başlamalarından günümüze kadar geçen süre içinde adetlerini\geleneklerini, kültürel farklılıklarını ve yaşamış oldukları sosyal ve kültürel değişiklikleri ele alan birçok araştırma bulunmaktadır. Bunların bazılarına değinmemiz gerekirse Ayhan Kaya'nın (2011) hazırlamış olduğu "Türkiye'de Çerkesler-Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı" Çerkeslerin Türkiye'de kültürel açıdan yeniden şekillenmesi hakkında yapılmış kapsamlı bir alan çalışmasıdır. Kayseri Kafkas Derneği'nin (1999) yayınlamış olduğu "Çerkes Kültürü Üzerine Etüt" kitabı Çerkeslerin yaşamış oldukları sosyo-kültürel değişiklikleri ele alan çalışmaların bir araya toplanmış olduğu bir eserdir. Zeynel Abidin Besleney'in (2016) "Türkiye'de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi" isimli kitabı da Çerkeslerin dernekleşme faaliyetleri ve örgütsel yapıları hakkında kapsamlı bilgiler veren alan çalışması örneğidir. Süha Baytekin'in (2017) "Diasporada Çerkes Olmak" isimli kitabı ise denemeler, makaleler, eski fotoğraflar ve önemli arşiv belgelerini de içeren çok kapsamlı bir çalışmadır. Bunlar dışında da Çerkes kültürünü konu alan kitap, makale ve tez çalışmaları bulunmaktadır ancak her birine burada yer vermemiz konunun sınırlılığı

açısından mümkün değildir. Genel olarak bakıldığında bu çalışmanın diğer araştırmalarda yer verilmeyen güncel sorunları ele alması ve derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak hazırlanmış olması, çalışmanın özgünlüğü açısından önemlidir.

2.6. Kavram ve Tanımlar

Çalışmada sıklıkla kullanılan Çerkeslere özgü bazı kavram ve tanımlar aşağıda verilmiştir.

Guaşe: Prenses/Kayınvalide
Hatiyak'ue: Organizasyondan sorumlu kişi.
Haynape: Çerkeslere göre toplumsal yaşamda yapılmaması gereken davranış biçimleri için kullanılan ve Türkçeye ayıp olarak çevrilen kavram.
Ihepk: Sülale
Kaşenlik: Birbirinden hoşlanan genç kız ve erkeklerin arasındaki arkadaşlık ilişkisi.
Nıse: Gelin
Pshine: Çerkeslerde müzik aleti.
Pslux: Aracılık yapan kişi.
Tahmate: Büyük ve saygıdeğer kişi.
Wunekoş: Aynı sülaleden olan kişiler.
Xabze: Çerkes toplumunda, bireyin diğer bireylerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen yazılı olmayan kurallar ve yaptırımlar bütünü.
Xeku: Ana vatan.
Yeremı'u: Uygunsuz
Zexes: Toplantı

3. BÖLÜM: ÇERKESLERİN TARİHİ VE KÜLTÜREL YAŞAMLARINA YÖNELİK BİLGİLER

3.1. Çerkes Kavramının Kökeni ve Kapsamı

Çerkes kavramının tarihsel kökenleri araştırıldığında öncelikle bu kavram ile hangi etnik topluluğun kastedildiği konusunda birçok farklı görüş olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili ileri sürülen görüşler ve elde edilen farklı bulgular başlı başına ayrı bir tartışma konusu oluşturmaktadır. Rusya'daki etnik toplulukların tarihi konusunda otorite olarak görülen "An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires" isimli eserde de Çerkes (Circassian) kavramının birden çok farklı kapsamda kullanılmış olduğu, kavramın genel olarak Kuzeydoğu Kafkas dağlarında yaşayan grup ve kabileleri tanımlayan bir kavram olduğu belirtilmektedir. Eserde, Rusların Çerkes dediği bu geniş grubun aslında günümüzde sadece özerk bir bölgede yaşayan halkları tanımladığı belirtilmektedir. Çerkes olarak isimlendirilen bu geniş grup içerisinde de Adigeleri, Ubıhları, Kabartayları ve Abhazları barındırmaktadır. Bu durumla paralel biçimde Türkçe'de de Çerkes olarak nitelendirilen topluluk kendileri için Adige kavramını kullanmaktadır (Değirmenci, 2011).

Çerkes kavramının tarihçesine bakıldığında bu konudaki karmaşıklığın biraz daha giderildiği görülmektedir. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Kafkasya'yı gezip gören ve eserlerinde bahseden Heredot, Hellenikus, F.Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi antik dönem seyyah ve tarihçileri ile Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Araplar; Kuzey Kafkasya'nın otokton (yerli) halkları için Kas, Kask, Kasog, Kasogi, Sirkas Kerkes, Kerakes gibi isimler kullanmışlardır. Bu tanımlamalar, zamanla Batı söylemiyle Cirkas, Cirkassi, Cirkasiyen ve nihayet Arapların kullandığı Serakise, Çerakise gibi söylemlerden hareketle "Çerkes" sözcüğüne dönüşerek literatürde yer almıştır (a.g.e, 2011).

Kafkasya'da her halk, kendi tarihi adıyla yaşar ve kendi adıyla bir cumhuriyete sahiptir. Çeçenler Çeçenistan'da, Abhazlar Abhazya'da, Osetler Osetya'da, Adigeler Adigey'de, Dağıstanlılar Dağıstan'da yaşar. Çerkesya; Kuzey Kafkasya'da,

Karadeniz ile Kuban Irmağı ve Kafkas Dağları arasında kalan tarihsel bölge, bugün yaklaşık olarak Rusya Federasyonu'nun Krasnodar Kray topraklarına denk düşer. Çerkesya; Adıge, Abaza ve Ubıh dillerinde konuşmakta olan çok sayıdaki Çerkes topluluklarının anayurdudur. Bu bölgenin yerli halkı olan Çerkesler, bugün Rusya'da resmen dört ayrı halk adı altında anılır. Bunlar; Adıge Cumhuriyeti'nde yaşayan Adıgeler, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşayan Çerkesler, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşayan Kabardeyler ve Krasnodar Kray'a bağlı Soçi kentsel alanı ile Tuapse reyonunda yaşanan Şapsığlardır.

"Çerkes" ismi, dar kapsamda kuzeybatı Kafkas kökenli Adige-Abaza-Ubıh gruplarını, en dar kasamda ise sadece Adige grubuna mensup boyları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Osmanlı'dan günümüze kadar olan literatürde, göçler ve sürgünler sonucunda Kafkasya'dan gelen tüm göçmenler üst kimlik olarak "Çerkes" adıyla tanımlanmıştır (Aslan ve diğerleri, 2005).

Çerkes kavramının etimolojisine bakıldığında, terimin Grekçeden türediği yönünde, özellikle Çerkes tarihi üzerine araştırmalar yapan entelektüeller arasında, genel bir kabulün olduğu da görülmektedir. Fakat bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Örneğin Golovin terimin Farsça savaşçı (çer) ve kişi (kes) kelimelerinden türediğini iddia etmektedir (Golovin, 1854, s. 81, akt. Değirmenci, 2011).

Diğer bir görüş ise "toprağı işleyen" anlamındaki "Jarkaz" sözcüğünün zamanla Türkçe dilinde Çerkes haline gelmesi anlamındadır." (Avagyan). Fakat Avagyan, Çerkes teriminin Türkçe "Çeri-kes" yani "cengâver" ile örtüştüğünü dile getirmektedir. Diğer taraftan Çerkeslerin 'Çerkes' ismi ile ilk kez 1215 yılında Plano de Carpini tarafından kullanıldığı bilinmesine rağmen Ernest Chanter, Çerkeslerin M.Ö. 500 yıllarından itibaren tarih sahnesinde yer alan antik bir millet olduğunu belirtmektedir" (Luxembourg, akt. Özden. 1998, s. 77). Bütün bu tartışma ve iddialar ışığında Çerkes tabiri geniş kapsamda kullanıldığında, yerlerinden yurtlarından sürülmüş olan tüm Kuzey Kafkasya halklarını ifade etmekte iken, dar kapsamda kullanıldığında Adigeleri, Hattukoy, Abzeh, Şapsığ, Beduğ, Wubıh, Kabardeyler ve Abhazları ifade etmektedir (Öner, 2000).

Bu çalışmada ise Çerkes tabiri; tüm bu bilgiler ışığında kendisini Çerkes olarak tanımlayan, sürgüne maruz kalmış Kuzey Kafkasya halkları için kullanılmıştır.

3.2. Kafkasya ve Çerkesler

Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karmaşık bir etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olmuş ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavmin kültürel mirasını günümüze taşıyabilmiş, birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın birbiriyle etkileşim içinde yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biri konumundadır. Çerkesler ise, Kuzey Kafkasya dağlarının otokton (var olduğundan beri orada yerleşik olan) halklarıdır. Çerkeslerin yaşadıkları yer olan Çerkesya ise Kuzey Kafkasya'da, Karadeniz ile Kuban Irmağı ve Kafkas Dağları arasında kalan tarihsel bölgededir. Bugün yaklaşık olarak Rusya Federasyonu'nun Krasnodar Kray topraklarına denk düşmektedir. Çerkesya, Adıge, Abaza ve Ubıh dillerinde konuşmuş olan çok sayıdaki Çerkes topluluklarının anayurdu olarak bilinmektedir. Bu bölgenin yerli halkı olan Çerkesler, bugün Rusya'da resmi olarak dört ayrı halk adı altında anılır. Bunlar, Adıge Cumhuriyeti'nde yaşan Adıgeler, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşayan Çerkesler, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşayan Kabardeyler ve Krasnodar Kray'a bağlı Soçi kentsel alanı ile Tuapse bölgesinde yaşanan Şapsığlardır (https://www.facebook.com/notes/murat-yalçın/belgeler-ışığında-çerkesya-neresi-çererkesler-kim/263781500330288/).

Şekil 3.1: Kafkasya Yerleşim Yerleri Haritası

Kaynak: https://www.facebook.com/notes/murat-yalçın/belgeler-ışığında-çerkesya-neresi-çererkesler-kim/263781500330288/).

Tarihi açıdan bakıldığında bölgenin demografik yapısına bakılacak olursa, Adıge (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Beleney, Kabardey vs.)-Abhaz-Ubıh, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton halklar ile bölgeye sonradan gelip yerleşen halklardan olan Turani kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İndo-germen kökenli bir halk olan Osetlerden oluşmakta idi. "Kuzey Kafkasya'da en büyük nüfusa sahip kadim halk olarak Adige-Abhaz-Ubıh grubu, (Saydam,1997.) kuzeyde Kuban ırmağı ağzında güneydoğuda, Sunja ırmağına kadar uzanan geniş topraklarda yaşıyorlardı. Merkezi Kafkasya'daki komşuları, dağlık bölgelerde yaşayan Karaçaylar, Balkarlar ve Osetler idi. Doğuda Çeçen ve İnguşlar, daha doğuda İngurlar bulunuyordu. Kuban ve Kuma nehirleri boyunca ve Kafkas dağlarının ötesinde bilinen Abhazya'da Abazalar yaşıyordu" (Papşu, 2004).

"Her grubun mensupları, kendi kendilerine yeterli saydıkları dünyaları ile yetinmeleri dolayısıyla, dünyanın diğer bölgelerinden farklı olarak, adeta bir 'kültür mozaiği' meydana getirmişlerdir" (Saydam, 1997). Fakat birbirleriyle etkileşimleri sonucunda da antik "Maykop" kültürü üzerinde yoğunlaşan bu bölgenin halkları; tarih boyunca kader birliği etmiş, geçen zaman içinde meydana gelen sosyolojik süreçler sonucunda oluşmuş ortak yaşam tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade eden ortak bir "Kafkas Kültürü"nü de yaratmışlardır. (Tavkul, 1998). Öyle ki, bu bölgede çok çeşitli Kafkas halkları yaşamlarını sürdürmesine rağmen etnik açıdan birbiriyle çok fazla karışmışlardır. Bu durum sonucunda bir bireyin babası Adıge, annesi Karaçay, büyük annesi Abazin olabilmektedir. Bu yüzden Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler başladığında Anadolu insanı topluca gelen bu insanlara geniş anlamıyla "Çerkes" tabirini kullanmıştır (Kaya, 2011). Günümüzde Kafkasya halklarının coğrafi açıdan görünümüne ait harita aşağıda verilmiştir.

Şekil 3.2: Günümüzde Kafkasya Siyasi Haritası

Kaynak:https://ßwww.google.com.tr/search?biw=1366&bih=605&tbm=isch&sa=1&q=kafkasya+s%C3%BCrg%C3%BCn++haritas%C4%B1&oq=kafkasya+s%C3%BCrg%C3%BCn++haritas%C%B1&gs_l=psyab.3...708675.708675.0.708951.3.3.0.0.0.0.1339.1485.0j1j71.2.0....0...1.1.64psy-ab..1.0.0.4kHdrrGFivc

3.3. Çerkes Sürgününün Nedenleri

Çerkeslerin Kafkasya'dan sürgün edilmelerinin en büyük nedeni bölgenin Rusya açısından stratejik öneme sahip olmasıdır. Kafkasya, yer aldığı coğrafya açısından Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasında yer alan ve beş bin kilometre uzunluğundaki Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi ile Boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi gibi, birbirine bağlı iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun ucunda bulunmaktadır. Aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da Orta Asya'ya bağlanmış bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle jeopolitik açıdan oldukça önemli bir yere sahip olması da kaçınılmazdır.

Kuzey Kafkasya'nın, tarih boyunca birçok toplumun ve siyasi kuvvetlerin uğrak yeri olması, bölgenin ne derece stratejik bir öneme sahip olduğunun da delili niteliğindedir. Ruslar için Karadeniz kıyıları kadar Kuban, Terek, Hazar Kıyısı ve Daryal Geçidi güzergâhları, jeopolitik açıdan hayati bir öneme sahiptir. Yani Avrupa ile Orta Asya ve Uzakdoğu'nun zengin kaynakları arasında bir geçiş köprüsü olmasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısının olması nedeniyle Rusya'nın, Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz yolu ile Süveyş Kanalı'na inebilmesine olanak sağlaması yönüyle de oldukça önemli bir jeopolitik bölge olma özelliğine sahiptir (Aslan ve diğerleri, 2007).

Kafkasya'nın coğrafi konumu günümüzde de önemini korumaktadır. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle beraber Rusların Mariupol, Odessa, Illisevk gibi limanları kaybetmesi, özellikle Novorossisk limanının önemini bir hayli arttırmıştır. Fakat Rusların petrol taşımacılığındaki gelecek dönemlere yönelik projelerini, bu limanın kapasitesinin kaldırması mümkün görünmediğinden Kuzey Kafkasya'nın Tuapse gibi Karadeniz limanları bir hayli önem taşımaktadır. Mavi akım denilen Rus-Türk gaz taşıma projesinin, Supsa-Samsun güzergâhını takip ediyor olmasıyla beraber, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından Kafkasya, Rusya için çok fazla önem taşımakta, ayrıca Hazar petrollerinin batıya ulaştırılmasında düşünülen boru hatları sebebiyle de bugün bile Rusya için paha biçilmez bir değer olarak görülmektedir (a.g.e. 2007).

3.4. 21 Mayıs 1864 Büyük Çerkes Sürgünü

Dünya coğrafyasındaki konumu açısından Kafkasya daima jeopolitik açıdan öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla, tarih boyunca birçok toplumun ve siyasi kuvvetlerin uğrak yeri konumundadır. Kafkasya tarihi, aynı zamanda savaş sanatlarının da tarihidir. Kafkas-Rus savaşları ise bunların içerisinde en acımasızca ve ahlaksızca yapılanıdır. Ruslar açısından bu savaş Kafkasların Ruslar tarafından fethi olarak görülürken, Kafkasyalılar açsısından bakıldığındaysa Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali ve yerli halka uyguladığı katliam ve zulümdür. Bu nedenle Kafkas-Rus Savaşlarının ne zaman başladığı, nasıl bir seyir takip ettiği ve sonuçlarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda Rus tarihi kaynakları ile Avrupa-Türk tarih kaynakları arasında da ciddi farklılıklar bulunmaktadır (Papşu, 2004).

Kafkasya halklarıyla Rus ordusu arasında 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan ve Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen işgal etmesi sonucunda bir milyondan fazla Kafkasyalının vatanlarına veda etmesiyle sonuçlanan bu savaş hali Kafkas-Rus savaşları olarak adlandırılır. Özellikle göç ve sürgün edilenlerinin sayısının bu derece fazla olmasını, Çerkeslere Rus hükümeti tarafından göç etmek amacıyla verilen tam seferberlik ile, dışarıdan yapılan tahriklerle, Türk hükümetinin himaye konusunda göçmenlere verdiği tantanalı vaatlerle, Çerkesler arasındaki etkili kişilerin Rusya'ya karşı düşmanca tutumuyla, ailelerin ve soyların ataerkil yapısının etkisiyle, Rusya içlerine ve Sibirya'ya sürülme korkusuyla" (Papşu, 2004.) açıklama eğilimi mevcuttu. Elbette ki bütün bunların belli bir miktarda etkisi olmuştur. Fakat "Kafkasya'da huzursuzluk ve yer değiştirme hareketlerinin, Rusların Kafkaslara girmesi ardından başladığı birçok bilim adamın tarafından da kabul edilmektedir. Özellikle Kafkas halklarının zorla yurtlarından sürülmesi "Rus politikası"nın etkili aracı olmuştur. Kırım Tatarlarının aksine, bu Müslümanlar ağırlıklı olarak yönetim örgütünce uygulanan baskıdan ibaret olan bir nedenle yurtlarından ayrılma niyetinde olmadılar. Ancak onlara karşı uygulanan baskı araçları çok daha zorbaca kullanıldı. Kıyımdan geçirme, talan etme, evlerin ve köylerin yakılıp yıkılması gibi (Avagyan, 2004) daha birçok farklı yöntem kullanıldı.

Emperyalist devletlerin Kafkasya üzerinde hâkimiyet mücadelesinin hızla arttığı bir dönem olan 18. yüzyılın sonları özellikle Rus hükümdarı II. Katerina'nın hükümdarlığı döneminde Rusya Kafkaslara doğru yayılımcı bir politika izlemiştir. Bunun sonucunda Kafkas-Rus Savaşı iki cephede farklı özelliklerde, ayrı ayrı yürüyecek biçimde şiddetini arttırmaya başlamıştır. İlk cephe İmam Şamil liderliğinde, İslami bir ideoloji etrafında Ruslara karşı halkların savaştığı Çeçenistan ve Dağıstan cephesidir. İkincisi ise ağırlıklı olarak Çerkeslerden ve Abhazlardan oluşan gücün dağınık bir şekilde savaştığı Kuzeybatı Kafkasya cephesi olmuştur (Papşu, 2013).

Kafkas-Rus Savaşlarını; sonuçları itibariyle ele almak gerekirse, bu savaşları üç dönemde incelemek mümkündür: İlk dönem 1816-1846 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem savaşları, hazırlık savaşları olarak adlandırılabilir. Bu dönemde Rusların bölgeyi ele geçirip elde tutmak gibi bir amaçları olmazken bölgeden gelebilecek tehdit ve tehlikelere yönelik önlem almak niyetiyle asker göndermişlerdir. Oldukça uzun süren bu dönem savaşlarının sonlarına yaklaşırken Kuzey Kafkasya'da ufak-tefek göçler yaşanmıştır. 1846-1856 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Ruslar yavaş ilerleyerek ele geçirdikleri yerleri zapt etmeye başlamışlardır. Bu aşamada oldukça kanlı savaşlar gerçekleşmiştir. Bu dönemde direnç noktaları kırılan Çerkesler, gruplar halinde sürgün edilmişlerdir. Üçüncü dönemdeki savaşlar ise "ölüm-kalım savaşları" olarak nitelendirilebilir. 1856 yılından 1864 yılına kadar olan üçüncü dönem tüm Kuzey Kafkasya'nın boyunduruk altına alınmaya çalışıldığı ve bunun uygulandığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde bölge halkları yığınlar halinde sürgün edilmiş, Ruslaştırmaya tabi tutulmuş ve bölge halklarından boşalan topraklara Ruslar ve Kazaklar yerleştirilmiştir. Bu dönem savaşlarda Kafkasya'nın yenik düşmesi ve Rusların Kafkasya'yı tamamen işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Bütün dünyanın çaresizlikle seyrettiği bu savaş sürecinde ve sonucunda Ruslarca hayata geçirilen senaryolar Kafkasya'nın adeta etnik temizliğine sahne olurken kullanılan metotlar ise soykırıma yol açmıştır (Bağ, 2001).

O dönemde bölgenin hâkimi olmak ve kontrolünü sağlamak için gerek Rusya gerekse Osmanlı kendi menfaatleri doğrultusunda siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal yaptırımlar ortaya koyarak bedelini masum Çerkes halkının ödeyeceği

planlar oluşturarak uygulamışlardır. Avagyan'ın ifadesiyle (2004, ss. 29-32); Çerkeslerin Kafkasya'dan sürgün edilmeleri hem Rusların hem de Osmanlı'nın karşılıklı olarak çıkarlarına göre planlanmış bir trajedi idi. Ruslar; dağlarda yaşayan, kontrol altına almakta zorlandığı, direnişçi bir halktan kurtulurken, Osmanlı da savaşçı ve Müslüman bir kavmin kendi toprakların yerleşmesini kabul ederek askerî açıdan taze kan ve koruma zırhı temin etmiş oluyordu.

Rusya'nın Kafkasya bölgesini ele geçirip sıcak denizlere inerek güneyde kalıcılık sağlama politikaları tarihten bugüne bilinen ve değişmeyen bir olgudur. Rusya'nın bu yayılma politikaları Ruslarla komşu olan ülkeleri de yakından ilgilendirmektedir. Rusya'nın güneye doğru ilerleyebilmesinin ön şartı ise Kafkasya bölgesini ele geçirmesidir. Emperyalist politikalar güden Rusya için, stratejik öneme sahip ve zengin kaynakları mevcut olan Kafkasya'yı ele geçirmek tarihte öncelikli gayelerinden olmuştur. Rusya, 1700'lü yıllardan başlayarak 1800'lü yılların ikinci yarısına kadar Kafkasya ile ilgili planlarını uygulamaya koymuş ve en şiddetli metotların kullanıldığı bölgede uzun yıllar süren savaşlar yaşanmıştır. Yalnızca "jenosit" kavramıyla tanımlanabilecek yöntemlerle sürdürülen Kafkas-Rus savaşları, her 10 kişiden 9'unun yok edildiği mücadeleler ve bölge insanlarının Osmanlı Devleti başta olmak kaydıyla çeşitli bölgelere sürgün edilmeleriyle sonlanmıştır. (Bolat, 2013.).

Kronolojik açıdan incelendiğinde 1774 yılında Osmanlının, Rusya ile giriştiği savaşta yenik düşmesi sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmasının ardından Kırım Osmanlı himayesinden çıkartılarak bağımsız hale getirilmiştir. Bu antlaşma kırılma noktalarından biri olurken sonrasında 1783 tarihinde Rusya tarafından işgal edilen Kırım 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması ile tamamen Rus hâkimiyetine girmiştir. Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi Kafkasya açısından önem arz etmektedir. 1783 tarihinde Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi, Kuzey Kafkasya'nın 1864'teki sonunun da başlamasına yol açmıştır (Yel ve Gündüz, 2008). Kırım'ın Osmanlı'nın elinden çıkmasıyla birlikte Osmanlı doğudan Kafkasya'ya yönelirken Rusya da işgali altındaki Kırım üzerinden doğrudan Kafkasya'ya yönelmiş ve Taman ve Kuban boylarını işgal etmiştir. Kafkasya'yı

tamamen ele geçirmek üzerine kurulu plan irili ufaklı askerî harekâtlar ile devam etmiştir (Bolat, 2013.).

1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı sonrası Osmanlı savaştan yenik çıkmıştır. Rusların Anapa kalesini kuşatmaları esnasında Osmanlı bölgedeki Çerkesler'den yardım istemiş ancak Anapa Rusların eline geçmiştir. Ruslarla görüşme talep eden Adığe heyetinin Rusların tam itaat istemeleri nedeniyle geri dönmesi sonucunda Rus komutan Gnr. Emanuel Çerkesya'ya saldırarak bizzat Kuban'ı gele geçirmiş ve birlikleriyle 210 köyü yerle bir etmiştir (Polovinkina'dan akt. Uravelli, 2007). Savaş sonunda Edirne Antlaşması imzalanırken Antlaşma sonunda Anapa, Poti ve Ahıska Rusya'ya bırakılmıştır. Böylelikle 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya, Çerkesya üzerindeki tahakkümünü uluslararası mecrada meşrulaştırma imkânı bulmuştur. Ana müdafaa mevkii olan Poti ve Anapa'nın elden çıkması Batı Karadeniz sahillerinin Osmanlının kontrolü dışında kalmasına sebep olurken bu durum Osmanlı Devleti'nin bölgeyle irtibatını zorlaştırmıştır. Bu nedenle Kafkasya'daki yerli Kafkas halklarını da Rusya'ya karşı kendi başına mücadeleye zorlamıştır (Aslan, 2006.). Edirne Antlaşmasından başlayarak Kafkasya'nın tamamıyla işgal edilmesine, yani Dağıstan Çeçenistan ve Batı Kafkasya'daki Çerkeslerin boyun eğdirilmesine değin geçen zaman içinde Ruslar, Çerkeslere karşı sürekli olarak yıpratıcı ve yok edici bir savaş uygulamıştır. 1791 yılında Anapa'nın kaybedilmesiyle, 1822-1825 yılları arasında süren savaşlarda Çerkesler Kabardey'de oldukça büyük bir nüfusu kaybetmiş ve bu bölgede Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Mücadelelerini sürdürmeyi amaçlayan Çerkesler o esnada bağımsız olan Batı Çerkesya'ya yönelmişlerdir. 1830 yılı sonlarında Ruslar Kuban Nehri boyunca uzanan hat ile Karadeniz Kordon Hattı'nı birleştirmiştir. Böylelikle Çerkesler dış dünyadan tamamen tecrit edilmiştir. Yalnızca 1841 ve 1846 yılları arasında Rusya ile Batı Kafkasya Boyları Birliği arasında 80'den fazla savaş yaşanmıştır (Berzeg, 2006).

Bütün bu savaşların sonunda Çerkeslerin Osmanlı'ya göçünü hazırlayan etkenler içerisinde en önemlisi şüphesiz Rusların Çerkesyaya karşı uyguladığı politikadır. Ruslar 19. yüzyıldan itibaren işgal ettiği Çerkesya topraklarındaki yerli halkı boşaltarak, yerine Kazak kolonilerini yerleştirmekteydi. Bununla da kalmayıp

sürgüne gitmeyen Çerkesleri Kuban'ın kuzeyindeki bataklık düzlüklere yerleştirmekte, onları vergi ve askerlik hizmetiyle yükümlü tutmakta, "ilkel" olarak nitelediği Çerkesleri Hıristiyanlaştırarak "medenileştirme" (!) çabasını sürdürmekteydi (Karpat, 2010). Bu yöntem dağlı Çerkes halkının silah bırakmasına ve Osmanlı'ya göçe zorlanmasına sebep olmuştur.

Çerkesler peşi peşine gelen kayıplar sonrasında Rus komutanı Yevdokimov'un katliamları sona erdirme karşılığında kayıtsız şartsız itaat isteğini, gösterilen yerlere yerleştirilmeleri şartlarını kabul etmek durumunda bırakılmışlardır. Sonuç itibariyle Ruslar Çerkes direnişini kırmayı başarmışlardır. Çar'ın kardeşi Grand Duke Mikhail 21 Mayıs 1864'de Çar'ın taleplerini tekrar ederek Çerkesler şayet bir aylık süre zarfında dağlardaki yerleşim yerlerini terk ederek gösterilen bölgelere yerleşmezler ise Osmanlı İmparatorluğuna göç etmek zorunda kalacaklarını, bu ültimatoma uymayanların savaş esiri muamelesi göreceklerini bildirmiştir. Böylece Çerkeslerin yüz binlerce kişilik büyük kafileler halinde kara ve deniz yoluyla aylar sürecek bir yolculuk sonunda Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç etme serüveni başlamış olur(Çiçek, 2011).

Kafkasya'nın Rus işgali öncesi ve sonrası fiziki haritaları aşağıdaki şekillerde verilmiştir.

Şekil 3.3: Çarlık Rusya'sı İşgali Öncesi Kafkas Halkları Haritası

Kaynak: https://www.facebook.com/notes/murat-yalçın/belgeler-ışığında-çerkesya-neresi-çererkesler-kim/263781500330288/

Şekil 3.4: Günümüzde Kafkas Halkları Haritası

Kaynak: https://www.facebook.com/notes/murat-yalçın/belgeler-ışığında-çerkesya-neresi-çererkesler-kim/263781500330288/

3.5. Osmanlı'nın İskân Politikaları

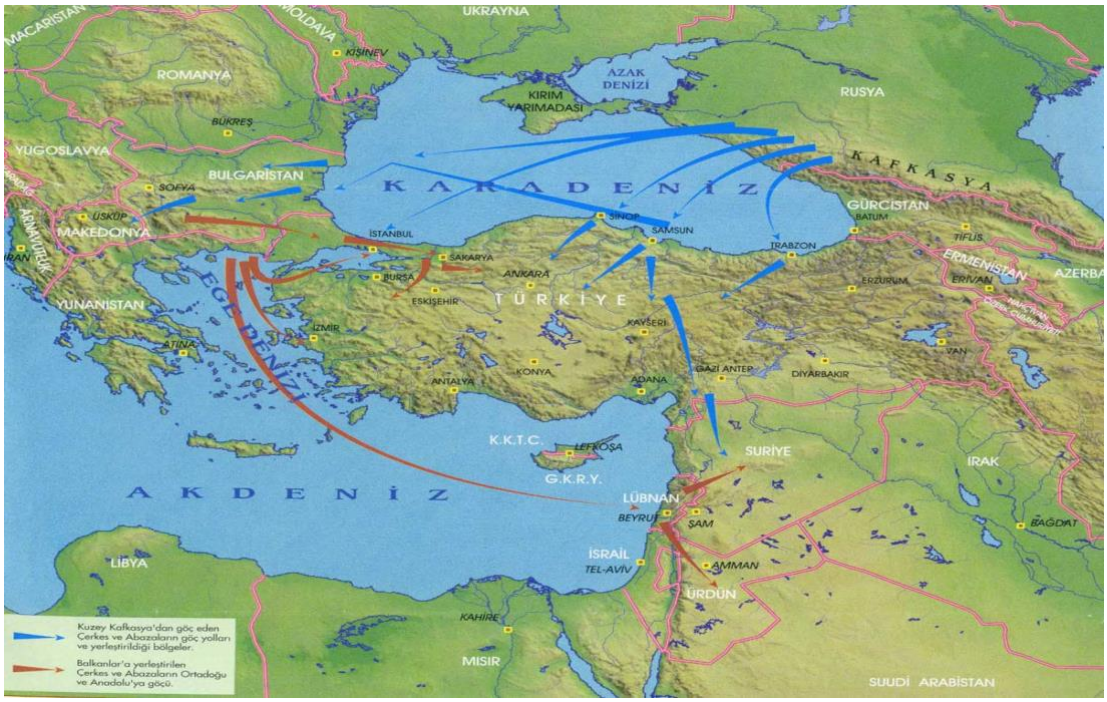
Çerkeslerin Çarlık Rusya'sı tarafından Osmanlı topraklarına sürülmesi ya da Rus belgelerinde açıkça ifade edildiği haliyle Batı Kafkasya'nın "temizlenmesi" sonrasında meydana gelen büyük demografik hareketlilik hem Rusya hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısında önemli değişikliğe yol açmıştır. Kafkas-Rus savaşlarının Rusya'nın lehine sonuçlanmasının ardından 1,5 milyondan fazla Kafkasyalı vatanlarını terk ederek başka topraklara zorunlu olarak göç etmek durumunda bırakılmıştır.

Adige sürgünü sırasındaki Rus politikası, Çerkes nüfusunu bir an önce Rusya sınırları dışına göndermek ve onlardan sonsuza kadar kurtulmak biçiminde uygulanmıştır. Karadeniz kıyısında yığınlar oluşturan sivil nüfus, dönemin tanıkları tarafından bilindiği üzere, Rus askerlerinin süngü ve dipçik darbeleriyle de zorlanarak, bazı durumlarda oturmaya bile yer kalmayacak şekilde ve yığınlar halinde gemilere doldurulmuşlardır. Bu nedenle zayiat da büyük olmuştur. Osmanlı yönetimi ile koordineli biçimde; Batum, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kefken (şimdiki Akçakoca), Burgaz, Varna ve Köstence limanlarına indirilerek buralarda göçmen kampları kurulmuştur (https://qha.com.tr/haberler/rus-emperyalizminin-kanli-sayfasi-cerkes-surgunu-156-yilinda/203337/)

Balkan topraklarında özellikle Tuna Irmağının güney kısmında şerit şeklinde uzanan ve kısım kısım toplulaşan Adıge yerleşim birimleri oluşturulmuştur. Köstence, Silistre, Varna, Rusçuk, Vidin, Plevne, Burgaz, Niş, Eski Zağra, Kazanlık, Filibe vb. bölgelerde, şimdiki Makedonya, Kosova, Arnavutluk ve Trakya gibi yerlerde irili ufaklı Çerkes yerleşmeleri oluşmuştur. Adıgeler çoğunlukla köyler veya da öbekler halinde, dağınık şekilde yeni yerleşim yerlerine yerleştirilmiştir. Şapsığ ve Abadzehler, çoğunlukla etnik Adıge köyleri oluştururlarken, Ubıhlar farklı etnik kökenli köylere de yerleşmişlerdir. Şapsığ ve Abadzehler; Gümüşhane, Bingöl ve Bitlis gibi ücra yerler de dahil olmak üzere bugünkü Türkiye sınırları içinde 50 civarında şehirde, Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Lübnan, Mısır, Kıbrıs, Libya (Mısrata kenti ve çevresinde), Tunus vb. bölgelere, Ubıhlar ise daha az sayıda olmak kaydıyla

onların içlerine veya yakın bölgelerine yerleşim sağlamışlardır (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87erkes_S%C3%BCrg%C3%BCn%C3%BC).

Şekil 3.5: Çerkes Sürgün Yolları Haritası

Kaynak: https://www.facebook.com/notes/murat-yalçın/belgeler-ışığında-çerkesya-neresi-çererkesler-kim/263781500330288/

İlerleyen zamanlarda Osmanlı, Çerkesleri Anadolu'da iskân ederken Müslüman-gayrimüslim nüfus dengesini de gözeterek büyük bir kısmını Anadolu'yu kuzeyden güneye ikiye bölen Sinop, Samsun, Amasya, Çorum, Yozgat, Sivas, Kayseri, Maraş, Adana ve Hatay'a kadar uzanan bir hat üzerine konuşlandırmıştır. Çünkü bu hattın doğusunda ve kuzeyinde Rumlar, onun güneyinde de Ermeniler yerleşik durumdaydılar. Böylelikle 1800'lü yıllardan beri Osmanlılarla sorun yaşayan Ermeni ve Rum halklarının batı sınırları boyunca Çerkeslerden oluşmuş bir tampon şerit bölge sağlanmış olmuştur (Yel ve Gündüz, 2008, s. 961). Kuzey Anadolu limanlarına çıkarılan göçmenlerin bir kısmın da Düzce, Adapazarı, Kocaeli, Balıkesir, Çanakkale gibi, o zamanlar boş durumda olan yerlere yerleştirilmiştir. Bu şekilde İstanbul'u da Anadolu'dan gelecek tehditlere karşı güvence altına anmışlardır. Uygulanan bu iskân politikası neticesinde Çerkeslere küçük ölçekli ve dağınık yerler tahsis edilmiş, belli yerlerde öbekleşmelerine, özellikle toplulaşmalarına fırsat tanınmamıştır.

Şekil 3.6: Türkiye'de Çerkes Yerleşim Yerleri Haritası

Kaynak:(https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=605&tbm=isch&sa=1&q=kafkasya+s%C3%BCrg%C3%BCn++haritas%C4%B1&oq=kafkasya+s%C3%BCrg%C3%BCn++haritas%C%B1&gs_l=psyab.3...708675.708675.0.708951.3.3.0.0.0.0.1339.1485.0j1j71.2.0....0...1.1.64psy-ab..1.0.0.4kHdrrGFivc)

Tarihi kayıtlarda, 19. yüzyılda Çerkes göçlerinin öncelikli olarak Balkanlar'dan başladığı görülmektedir. Osmanlı sınırları giderek Anadolu topraklarına çekilmeye başlayınca, o dönemdeki iskân politikaları neticesinde Balkanlardaki Çerkes nüfusu da Anadolu topraklarına kaydırılmıştır. Ancak günümüzde hala Balkanlarda çok az Çerkes nüfusuna rastlanmaktadır. Çerkeslerin başlangıçta yoğun olarak iskân edildikleri üç kuşak mevcuttur: Rumeli hattı, Samsun-Reyhanlı (Hatay) hattı ve Suriye-Ürdün hattı. Çerkesler öncelikli olarak Kırım Tatarları ve Nogay Türklerine de iskana açılmış olan Rumeli topraklarına yerleştirilmişlerdir. Rusların uzun yıllar Pan-Slavizm çalışmaları ve yayılımcı politika izlediği bölgeye Müslüman Çerkes nüfusun yerleştirilmesi büyük ölçüde Pan-İslamizm politikasını destekler nitelik taşımaktadır. Köstence, Varna, Sofya, Priştina, Kosova ve Plevne dolaylarına yerleştirilen Çerkesler, 93 Rus Harbi'nden (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) sonra bu

kez Güvey Marmara ve bugünkü İsrail ile Suriye arasındaki sorunlu bölge olan Golan tepelerine yerleştirilmişlerdir (Kaya, 2011).

Osmanlı'nın Çerkesleri kendi topraklarına kabul etme nedeni sadece dini inançlar bakımından benzerlik taşımalarıyla kalmayıp o dönemde içinde bulunduğu bunalımlı durumdan kurtulma çabalarının da bir sonucu olarak yorumlanabilir. Çerkeslerin o dönemde iskân edildikleri bölgelere bakıldığında bunu daha net bir şekilde görebilmekteyiz. Tabi ki bu durumu tek bir nedene bağlamak doğru olmaz. Daha öncesinden sarayla yapılan akrabalık bağları neticesinde Çerkeslere duyulan olumlu bakış açılarını göz ardı etmemek gerekir. Osmanlı harem kültüründe, belli dönemlerde bu duruma örnekler mevcuttur. Özetle Osmanlı İmparatorluğu, vatanlarını terk etmek zorunda kalmış, son derece savaşçı ve vatansever bir kitleyi kendi öncelikleri doğrultusunda belli bölgelere iskân ettirmiştir. Fakat o günkü Osmanlı toprakları göz önüne getirildiğinde öncelikle saraya yakın çevrelerde Çerkeslerin iskân edildiğini görmek mümkündür. Doğuya doğru yöneldiğimizde de yukarıda Samsun'dan başlayarak aşağıda Hatay-Reyhanlı'ya kadar olan bölgede Çorum, Amasya, Tokat, Kayseri, Sivas ve Kahramanmaraş'a kadar olan bölge; daha aşağılara inildiğinde ise o zaman Osmanlı topraklarında olan Suriye, Ürdün, Filistin, İsrail gibi bölgelerde Çerkes nüfusunun yoğunluklu olarak yerleşik oldukları görülmektedir. O günün şartlarında Anadolu topraklarına bakıldığında Doğu Anadolu bölgesinde bulunan etnik milliyetçilik akımlarına karşı tampon bir bölge oluşturulduğu görülmektedir. Buralarda Müslüman-Sünni, Osmanlının varlığına bir anlamda muhtaç ve vatanseverlik konusunda son derece duyarlı bir kitlenin varlığı stratejik bakımdan oldukça önem arz etmektedir (a.g.e. 2011).

3.6. Temel Hatlarıyla Çerkes Kültürü

Bu bölümde en temel hatlarıyla Çerkes kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Elbette ki Çerkeslerin kültürel özellikleri sadece bu çalışmada bahsedilen konularla sınırlı değildir. Burada değinilemeyen birçok ayrıntılı konuları da kapsamaktadır ancak çalışmanın sınırlılığı gereği sadece bu çalışmayla alakalı olduğu düşünülen başlıklara yer verilmiştir.

3.6.1. Çerkeslerde Sosyal Yaşam ve Gelenekler – Xabze

Toplumda bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinden doğan töre, âdet, gelenek/görenekler, ahlak kuralları ve görgü kuralları yazılı olmayan normlardandır. Yazısız normlar, bir kimsenin belirli bir olay karşısında nasıl davranması gerektiğini gösterirler. Yazısız normlar, zamanla insanlarda bir birikim oluşturur ve bu birikim sosyal yaşantısında insana pek çok kapıyı açar. Bir toplantıda konuşurken, bir davette yemek yerken veya bir törene katılırken olması gereken davranış biçimlerini belirlemektedir (Altın ve Gümüş, 2011).

Çerkesler nerede olurlarsa olsunlar daima gelenek ve göreneklerine olabildiğince bağlı bir toplumdur. Bu gelenekler Çerkes toplumunun bizzat kendine özgü kuralları olup geçmişten günümüze kadar süregelen yazısız kurallardır. Tarihsel süreç içinde oluşmuş ve toplum tarafından benimsenmiş bu kural ve gelenekleri, Çerkesler "Xabze" olarak adlandırırlar ve toplum içinde her ferdin küçüklükten itibaren bunlara uyması beklenir. Xabze her zaman her yerde ve günümüzde de geçerli evrensel boyutta değer ölçüleri içerir. Xabze kültürün yaşanmasını sağlayan ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında çok önemli sorumluluklara sahip olan, karşılıklı ilişkilerin belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği, maddi ve manevi değer birikimleri olan bir birim olarak görülmektedir. İnsanı insan yapan ve onsuz yapamayacağı temel unsurları sevgi ve saygıyı ön planda tutar. Duyarsızlığı, anlayışsızlığı, tembelliği, cimriliği, korkaklığı dışlar. İnsanı bencillikten, kötü alışkanlıklardan uzak tutar, arındırır. Toplumun devamlılığının sağlıklı bir biçimde sürmesini sağlayacak biçimde ince, detaylı, içtenlikli, terbiye ve davranış kuralları içerir. Xabze'ye Çerkeslerin yaşam tarzı da denebilir. Aynı zamanda Xabze Çerkeslerde bir nevi yazısız anayasa hükmündedir. Sosyal yaşamlarında bu kurallar çerçevesinde hareket eden Çerkes toplumlarında herkes tek bir birey gibi, bireyler de herkes gibi düşünür. Bu durum Çerkes toplumunda birlik duygusunun oldukça yüksek olduğunun göstergesidir. Bir insana verilen değer Xabze'ye uyması ile doğru orantılıdır. Çerkes toplumu, Xabze'ye saygı gösteren ve uyanlara sonsuz sevgi ve saygı gösterir. Xabze Çerkeslerde toplumsal düzenin oluşmasını sağlamakla birlikte buna uyulmaması durumunda belli bir yaptırım gücüne de sahiptir. Toplumda

kurallara aykırı hareket edilmesi ve suç işlenmesi durumunda yine Xabze kuralları devreye girer ve bireyler bu kurallara göre yargılanırlar (Eser, 1999, ss. 72-73).

Çerkes toplumunda; kişiler toplumsal düzene uygun davranmalı, aksi halde toplumun "uygunsuz" (Yemug) ya da "ayıp" (Haynap) biçimlerindeki değerlendirmeleriyle karşılaşacaktır ki herhangi bir Çerkes için bu çok etkili bir cezadır. Çerkes kültürü kendine has yaptırımlara sahip olup bu yaptırımlar yapılan her uygunsuz davranışın büyüklüğü ölçüsünde maddi ve\veya manevi boyutlarda uygulanmaktadır. "Haçeş Hikayeleri" adlı kitabın yazarı Erol Gergin Xabze ile ilgili; *"Ayıplı bir iş yapmış birine "Ya onu nasıl yaparsın?" dendiğinde "Beni kimse görmedi, orda kimse yoktu." dediği zaman "Xabze de mi yoktu?" değerlendirmesi yapılır."* ifadelerini kullanmıştır (https://youtu.be/rZTEedVru9A). Bu Xabze'nin ne denli güçlü bir kavram olduğuna dair önemli bir açıklamadır.

Çerkes kültürü, yapı itibariyle ulusal ve köylü bir içerik taşımaktadır. Köyü bir toplum özelliğine sahip olan Çerkesler geçimlerini genellikle tarım ve hayvancılıkla sağlamışlardır. Çerkes kültür yapısı içinde, kişi her türlü ihtiyacını kendi üretmek durumundadır. Kazancını değerlendirip yatırım yapmak, malına mal eklemek gibi ekonomik kaygıları yoktur. Tek amaçları kendilerine yetebilecek üretimi yapmaktır. Maddi değer yargıları onlarda ön planda değildir. Bir Çerkes atasözü: "*En değerli mal insanlıktır."* der. Bu yaşam şeklinde güçlü olan değer yargısı isim "nam"dır. Vatanını, toprağını korumak dışında kimseye saldırmayan Çerkes toplumlarında şan ve şeref en büyük değer yargılarını oluştururken şerefsizlik ölüm demektir. Çerkes toplumu içinde şerefine leke sürülmüş olarak yaşamak hemen hemen imkansızdır. Toplumda birlik duygusu oldukça yüksektir. Onların yaşam kurallarına uymayanlar, toplum tarafından yargılanır (Ersoy ve Kamacı, 1992, ss. 130–131).

Büyüklere (Thamate) ve küçüklere saygısızlık, misafirperverlikte kusur işleme, misafire iş gördürme gibi birçok davranış Çerkes kültüründe ayıp karşılanmaktadır. Misafirperverlik ve saygı Çerkeslerin vazgeçilmez iki kurumudur. Eskiden bazı Çerkes köylerinde saygı kurumu öylesine ileri götürülmüş ki, köyün içindeki yoldan at üstünde geçmek bile saygısızlık olarak değerlendirilirmiş. At binen kimse köye

girer girmez atından inip köyden çıkana kadar atın önünden saygılı bir şekilde yürüyerek yoluna devam etmekte imiş (Kaya, 2011, s. 87).

Toplumsal hayatta saygı ve nezaket kurallarına önem veren Çerkesler toplumunda, bazı toplumlarda uygulanan ve kaç-göç olarak tabir edilen, yani bir mekâna erkek geldiğinde kadınların mekândan uzaklaşma geleneği hoş karşılanmayan uygulamalardandır. Misafir (haçe) geldiğinde evin kadınları misafiri karşılar, uğurlar, her türlü hizmette bulunur, misafiri memnun etmek öncelikli vazife olarak görülür ve ikramda kusur edilmez. Hatta Çerkes evlerinde misafire ayrılmış bir oda (haçeş) bulunmaktadır ve yatılı misafirlerin rahat etmeleri sağlanır. Misafire aç olup olmadığı sorulmaz, hazırda olanlardan bir sofra kurulur (Serbes, 2016, s. 56).

Temizlik, tertip ve düzen Çerkeslerin en öncelikli prensiplerindendir. Geçmişten bugüne çevrelerinde onları tanıyan farklı toplumdan insanların görüşleri; genellikle ahlaklı, saygılı, temiz ve güvenilir kişiler oldukları yönündedir. Hatta Evliya Çelebi, misafir olduğu bir Çerkes ailesine yönelik izlenimlerini aktarırken şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Allah şahidimdir ki aynen böyle oldu. Bir Çerkes'e misafir idik. Ev sahibimiz bize izzet-i ikramda kusur etmiyor idi. Bir ara dışarı çıktı. Biraz sonra içeri girip sığır derisinden sofrayı orta yere yığdı. Ağaçtan gayet sanatkarca yapılmış sahanlar içlerinde pasta, peynir, bal ve ekmeği önümüze koyup, "Yiyiniz helal olsun, babamın canına değsin." dedi. Biz de Manoğlu Hapishanesi'nden yeni çıkmış gibi öyle giriştik ki, ellerimizin sofraya gidip gelmesini göz takip edemez oldu."* (Berkuk ve Toygar, 2015).

3.6.2. Çerkeslerde Aile, Akrabalık ve Soy İlişkileri

Çerkeslerin kendilerine has kültürel özellikleri onlar için insanlık değerleriyle özdeştir ve bu değerleri terk etmek onlar için mümkün olmayan bir şeydir. Çerkes kültüründe toplumu oluşturan bütün bireylerin (yaşlı, genç, kadın, çocuk, vs.) her biri çok değerlidir ve bu bireylere yönelik davranış biçimlerine toplumun genelinde uyulması beklenir. Çerkes kültüründe aile kurumu çok değerlidir ve bu değerlere sadakatle bağlılık gösterilmektedir (Eser, 1999).

Çerkeslerde aile içindeki ve sosyal yaşamdaki davranışları, Xabze kültürü belli kurallara bağlamaktadır. Aile içinde her ferdin geleneksel olarak görev ve sorumlulukları belli olup saygı, namus, sadakat ön planda tutulur. Doğruluk ve dürüstlük temel prensipler arasında görülmektedir. Geleneksel Çerkes aile hayatının esası "resmiyettir". Çerkesler gerek evlerinde gerekse dışarıda saygısızlığı, teklifsizliği ve nezaketsizliği, özellikle de büyüğe karşı yapılan saygısızlığı asla kabul etmezler. Yaşı büyük olan aile ferdi, ailenin en saygıdeğer kişisi olarak görülür. Fakat yaşı ne olursa olsun; bilgisi, becerisi, pratik zekâsı, sosyal ilişkileri gelişmiş olan kişi, ailede sözü dinlenir ve önemli kararlar alırken danışılır. Bu kişi evin hanımı veya çocuğu olabileceği gibi birinci dereceden yakın akraba da olabilir.

Çerkes ailesinde kadına büyük değer verilir, ailede önemli bir konuma sahiptir. Çerkes erkeği kadına karşı şiddet uygulamaz, hakaret etmez, toplum içinde küçük düşürücü davranışlarda bulunmaz. Tek eşlilik esastır. Kadın evlendikten sonra da kendi aile soyadını taşımaya devam eder ve eşi ona soyunun adıyla itap eder. Gelin "nıse" de kayınvalidesine "guaşe" yani "prenses" diye itap eder ve saygı gösterirler (Serbes, 2016, s. 114).

Geleneksel Çerkes ailelerinde genellikle "ikili aile" yapısı görülmektedir. Yani baba ve oğlun çocukları ile birlikte yaşadığı aile yapısı büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Baba ve iki oğlun, aileleri ile birlikte oluşturdukları "üçlü aile", nüfusu az olan ailelerde daha fazla görülür. Çünkü çocuk sayısının artması bölünmeyi zorunlu hale getirir. Öğrenim görmek veya çalışmak için şehre gitmek söz konusu olduğunda, kardeşlerden biri, özellikle de öğrenime önem vermeyen kardeş baba ocağında kalır. Günümüzde Çerkes ailelerinde evlenen kişinin baba ocağında oturması nadir rastlanan bir durumdur. Bir hanede birden fazla kardeşin oturmasına sık rastlanmasına rağmen, bu kardeşler mal varlığı ve işlerinde birbirlerinden bağımsız şekilde hareket ederler. Ancak, bir misafir geldiğinde veya dışarıdan gelebilecek haksızlıklara karşı birlik oluştururlar (Ersoy ve Kamacı, 1992, s. 143).

Çerkesler sosyal ilişki bağları oldukça kuvvetli bir millettir. Bunun bir göstergesi de etnik olarak kendilerini tanımladıkları "boy" (lhepk) ve "sülale" (wunekoş)

kavramlarıdır. Çerkesler Kafkasya'da (Şapsığ, Ubıh, Abzekh, Kabardey vb.) boylar halinde yaşamaktalardı. Bu boylardan her biri kendi içinde farklı sülalelerden oluşmaktadır. Çerkesler Sürgün sonrası yerleştikleri coğrafyalarda da kendilerini bu boy ve sülale isimleriyle ifade etmeyi sürdürmüşlerdir. Çerkesler için akrabalık ilişkileri de büyük önem taşımaktadır. Onlar için akrabalık ilişkileri sadece kan bağıyla da sınırlı kalmaz. Çerkeslerdeki wunekoşluk denilen "aynı sülaleden olma" durumu bunun bir göstergesidir. Aralarında kan bağı olmasa dahi aynı sülaleden olan bireyler birbirlerini akraba olarak görürler ve hayatın her alanında birbirleriyle bağlılıklarını sürdürürlerdi. İyi günde hep beraber olurlarken zor durumda kalan wunekoşlarına kol kanat gererlerdi. Bu durum Çerkesler için bir övünç ve yergi kaynağıdır da aynı zamanda. Wunekoşlarının başarılarıyla övünürlerken onların işledikleri bir kabahat ya da yüz kızartıcı bir suç işlendiği durumda tüm sülale etkilenirdi. Bu durum Çerkeslerde sosyal kimlik bilincinin ne kadar gelişmiş olduğunun bir göstergesidir.

3.6.3. Çerkeslerde Evlilik ve Eş Seçimi

Çoğu toplumda olduğu gibi Çerkeslerde de evlilik, saygı uyandıran, mutluluk nedeni olan bir kurum olarak görülmektedir. Evlilik kurumu büyük bir düğünle kurulur ve Çerkesler bu düğüne büyük önem verirler. Çerkeslerin evlilik ve eş seçimi konusunda oldukça titiz davrandıkları bilinmektedir. Çerkeslerin çok eski tarihlerden bu yana en bilindik özelliklerinden biri de akraba evliliği yapmamalarıdır (Serbes, 2016, ss. 144-145).

Geleneksel toplumsal yapı Çerkeslerde soy topluluğu (klan) ve boy-kabile yapılanması özellikleri taşımaktadır. Ortak bir atadan geldiğine inanan ve aynı soyadını taşıyan aileler soy topluluklarını "Ihepk" oluşturur. Aynı Ihepkten olan kimseler birbirlerini yakın akraba sayar ve aralarında kesin evlenme yasağı uygulanmaktadır. Evlenme yasağı anne tarafından Ihepkler için de geçerlidir. Her soyun kendine ait bir damgası (arması) vardır. Geçmişte bu soylar, yaşadıkları coğrafi bölgenin veya bağlı oldukları prenslerin adlarıyla anılan Abzeh, Şapsığ, Bijeduğ, Natuhay, Çemguy, Kabardey, Besleney, Hatukay gibi boyları oluşmakta idi. Bu geleneksel yapı eskisi kadar katı olmamakla beraber genel olarak varlığını

sürdürmektedir. Akrabalık ve evlilik ilişkileri aynı normlarda devam etmektedir. Bugün de hemen her Çerkes hangi soya ve hangi boya mensup olduğunu bilmektedir (Atlas, 2004, s. 29).

Xabze kurallarına göre akraba evliliğinin (endogami) yasak olduğu Çerkes kültüründe dışarıdan evlilik (egzogami) tercih edilmektedir. Akrabalar soylarının adıyla anıldıklarından aynı soydan gelenler kardeş olarak görülmektedir. Bununla birlikte Çerkes olmayanlardan kız alıp vermemek şeklinde sürdürdükleri bir tavır, gelenek ve göreneklerin daha az değişime uğramasındaki en etkili uygulamalardandır. Ancak günümüzde bu durum etkisini yitirmiş olup evlilik tercihlerini yaparken Çerkes olup olmama durumu eskiye nazaran daha az etkilidir (Eser, 1999, ss. 73-74).

Çerkesler için evlilik yaşıyla ilgili ise sabit bir kural yoktur. Etnograf, Prof. Ş.D. Yinal-İpa "Abhazlar'da Evlilik ve Aile Gelenekleri Tarihi" adlı eserinde bu konudan bahsederken eskiden kızların 15-20, erkeklerin ise 25-35 yaşları arasında evlendiklerini söylemektedir. L.K. Kuçberiya evlenme yaşı olarak, kızlarda 25–28, erkeklerde 35–45 yaşlarını verip, erkeklerin evlenme yaşına gelene kadar isim ve nam sağlayan bir iş yapması gerektiğini yazmaktadır. Türkiye'deki Çerkeslerde kızlarda 20–30, erkeklerde 30-40'tır. Eskiden evlenme yaşının o kadar yüksek olmasının sebeplerinden biri de geleneklere göre, büyük kardeş evlenmeden küçüğünün evlenmemesi olarak bilinir. Bu durum bazen kız kaçırma olaylarına neden olduysa da birçok kişi de büyüklerinin evlenmesini beklerken evlenme yaşını oldukça geçirmektedir. Aynı sebepten dolayı birçok kişi de evlenmeden kalabilmektedir. Çerkeslerde; bugün bile birçok kişi, evlenmek için büyük kardeşlerinden kendisine sıra gelmesini beklemektedir (Ersoy ve Kamacı, 1992, ss. 144–147).

3.6.4. Zexes ve Kaşenlik Kültürü

Çerkeslerin günümüze kadar devamlılığını sürdüren geleneklerinden biri olan "Kaşenlik" âdeti de yazısız normlardan biridir ve toplumsal yaşamda işlevsel bir özelliğe sahiptir. Kaşenlik, bekâr genç kız ve erkekler arasında evlilik öncesi

dönemde gerçekleştirilen, diğer geleneklerde olduğu gibi Xabze adı verilen kurallarla sınırlandırılmış, birbirinden hoşlanan genç kız ve erkekler arasındaki arkadaşlık ilişkisine verilen isimdir. Kaşenlik aynı zaman da bir "sosyalleşme" öğesi olarak nitelendirilebilir. Aynı sülaleden olan kişilerin kaşen olamadığı, muhabbet toplantılarında kızlar ve erkeklerin karşılıklı otururak oyunların oynandığı, keyifli sohbetlerin gerçekleştirildiği toplantılara "zexes" adı verilir. Zexesler gençlerin birbirlerini tanımalarına yardımcı olan ortamlardır. Bu muhabbet geceleri bir eğlence kaynağı olduğu kadar aynı zamanda eğitim yerleri olarak da kabul edilmektedir (Altın ve Gümüş, 2011).

Kızlar ve erkekler belirli bir yaştan başlayarak bu tip toplantılarda Çerkes adet ve görenekleri çerçevesinde eğitilmektedirler. Bütün eğlence, düğün ve toplantılarda "Thamate" adı verilen bir kişi bulunur ve bu ortamları yönetir. Thamate, bir xabze kuralını ya da toplumu ilgilendiren bir konuyu gündeme getirir ve bu konunun sohbet havası içerisinde tartışılması sağlanır. Bir İngiliz gezgini olan James Stanislaus Bell, 1837, 1838 ve 1839 yıllarında Çerkesyada bulunmuş ve zexeslere katılmış bir kişidir. Bell konu ile ilgili 1840 yılında yazdığı kitabında şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"Çerkes delikanlıları, büyüklerinin bulunmadığı ortamlarda güzel söz söylemeye alışmak için yaptıkları toplantılarda iletişim yeteneklerini geliştiriyorlar. Delikanlılarla kızların serbestçe bir arada bulunabilmelerinin sebebi, erkeklerin mert, nazik ve hoşgörülü davranışlarındandır. Çerkes delikanlıları senato ve millet meclislerinde, tiyatro sahnelerinde gördüğümüz bizim seçkinlerin tümüyle rekabet edebilir. Delikanlıların davranışlarında doğal bir serbestlik, doğal bir kibarlık görülür. Başka uluslarda hükümdar dairesine ait sayılan yüksek nezaket ve inceliği, delikanlılar yaşamlarının doğallığı içinde öğrenirler. Bu nedenle davranışlarında iki yüzlülük değil, temiz bir doğallık göze çarpar.*
>
> *Nefsini dizginlemek Xabze kurallarının birinci koşulu olduğu için, Çerkes delikanlıları her türlü kötü alışkanlıklardan uzak dururlar. Kibarlık onların her durumlarında rehber idi. Akıl, irade onun için esas olduğu gibi cesareti cahilce değil, akıllıca kullanmak isterler. Bundan dolayı Çerkesler "Cesurdan korkma, o cesaretini aklı davalar için ortaya koyar." derler."* (Serbes, 2016, s. 137)

Hem eğitimin hem de eğlencenin bir arada yürütüldüğü bu tür Zexes ortamlarında kaşenlik geleneği de ön plana çıkmaktadır. Kaşenlik iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan birisi şaka diğeri ise ciddi kaşenliktir. Şaka kaşenliğine "semerko" denmektedir. Bu durumda kişiler ciddi olmasalar bile yalnız o geceye ya da birkaç geceye mahsus kaşen olabilmektedirler. Burada amaç eğlenmek, birbirlerini tanımak, bunu yaparken de hoş zaman geçirmektir. Şaka kaşenliğinde kız ve erkek birbirlerine sanki evleneceklermiş gibi övgü dolu sözler söyler. Fakat sonrasında ciddi bir bağlılık gerçekleşmediği gibi kaşenliği devam ettirme zorunluluğu da yoktur.

Kaşenliğin bir de ciddi boyutu vardır. Bu durumda birbirlerini beğenen kız ya da erkek evlilik düşüncesiyle arkadaşlık kurmak isterler. Eğer karşı taraf kabul etmiş ise diğer toplantılarda da görüşerek bu münasebeti devam ettirirler. Eğer ciddi bir evlilik önerisinde bulunulması ve kabul edilmesi durumunda, kız ve erkeğin bir araya gelip bu konu hakkında ayrıntıları konuşmaları gerekmektedir. Ancak bu konuşmanın da birtakım kuralları vardır. Delikanlı kaşeniyle arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla yaşça kendinden küçük olan, kızın bir akrabası veya yakınının şahitliğinde evlilikle ilgili ayrıntıları konuşmalıdır. Eğer kız evinden, gelin alma töreniyle çıkmak istiyorsa, erkeğin "Hayır ben seni kaçıracağım." deme hakkı yoktur. Konuşup da ayrıntılarda anlaşan gençler birbirlerine yüzük, ipek mendil vs. birer eşya verirler. Bu birbirlerine verilen söz niteliğindedir. Delikanlı kız arkadaşıyla görüşmek istediğinde, yanına ancak onun bir yakınını alarak gidebilir. Taraflardan birinin vazgeçmesi durumunda da verilen eşya tanıdıklar vasıtasıyla iade edilir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Çerkes geleneklerinde eş seçimi, adayların hür iradelerine bırakılmıştır (Serbes, 2016, ss. 143-144)

Günümüzde kaşenlik farklı yorumlanabilmektedir. Kaşenliğe karşı bakış açılarını etkileyen en önemli yanlış yorum, flört, sevgili gibi kelimelerle karıştırılmasıdır. Oysaki flört vs. de olduğu gibi kaşenler baş başa vakit geçiremez. Burada amaç, sadece gençlerin birbirini sınırlar dâhilinde tanımasıdır. Bu konuda yapılan diğer bir yorum ise kaşenliğin İslamiyet'le zıt düştüğü ve toplum normlarına uymadığı hususudur. Ancak İslamiyet'te de kişinin istemediğiyle evlendirilmesinin hoş görülmediği bilinmektedir. Kaşenlik kültürünün Xabze ölçüleriyle sınırlandırılmış

olmasından dolayı Çerkes geleneklerine göre bu durumda bir sakınca görülmemektedir (Altın ve Gümüş, 2011.).

3.6.5. Çerkes Düğünleri

Çerkesler için düğün; bugün bile yaşlı-genç, kadın-erkek, her kesimden insanın katıldığı topluca gerçekleştirilen törenlerdir. Çerkesler her alanda olduğu gibi düğünleri de belli kurallar çerçevesinde hareket ederek gerçekleştirirler. Çerkeslerin düğün geleneklerinden bahsetmeden önce düğün öncesi bazı adetlere de kısaca değinmek gerekir. Çerkeslerde evlilikle ilgili konuların büyüklerle, anne ve babayla açıkça konuşulması ayıp sayılır. Bütün ilişkiler arkadaşlar veya diğer aile büyükleri aracılığıyla yürütülür. Evlenmeye karar veren kız veya erkek, bu durumu ailelerine aracılar vasıtasıyla bildirir. Düğüne kadar geçen bütün süreç, olumsuz sonuçlanması ihtimaline karşı mümkün olduğu kadar gizli yürütülür. Erkek tarafının büyükleri toplanarak kız isteme için gidecek heyeti belirler. Bu heyette genellikle, kız tarafında sözü geçecek aile büyükleri; amcalar, dayı tarafından biri veya babanın arkadaşları yer alır. Damat adayının kendisi kız isteme merasiminde bulunmaz. Bu heyet kız tarafında yine ailenin büyükleri veya duruma göre babanın yakınları tarafından karşılanır. Kızın babası bu törene bir vekil tayin eder ve gelenlerle o kişi muhatap olur. Kızın kendisi de fazla ortalarda görünmez. İlk istemede genellikle aile büyüklerine danışalım, görüşelim denilerek farklı bir gün tayin edilir ve ilk seferde olumlu cevap verilmez. Sonra da cevap olumsuz olacaksa bu açıkça söylenmez. Biz size haber veririz denir ve daha sonra aracılar vasıtasıyla haber iletilir.

Çerkes adetlerine göre, düğün sırasında damadın çekingen davranması, akrabalarından ve toplumdan bir süre uzak kalması bir saygı gereği olarak uygulanmaktadır. Bu duruma son vermek için, düğünden bir müddet sonra damadın arkadaşları tarafından babasının evine gece vakti götürülerek, bir yemek davetinden sonra büyüklerinin ellerinin öptürülmesi ile bu durum sona erdirilmektedir. Böylece damadın topluma tekrar karışması bir törenle sağlanmış olur. Bu gelenek günümüzde pek uygulanmasa da halen bazı Çerkes köylerinde uygulandığı görülmektedir.

Çerkes düğünlerinde; misafirperverlik ön plandadır. Düğüne gelen misafirlere yemek ikramı ve geleneksel Çerkes dansları düğünlerin olmazsa olmazları arasında yer alır. Düğün merasiminin kurulması ve eğlencelerin gerçekleştirilmesi sırasına organizasyonla ilgilenen bir kişi görevlendirilir. Bu kişiye "hatiyako" denmektedir. Hatiyako'nun elinde sembolik olarak bir asa bulunur. Bu asalar eski Çerkes geleneklerine göre, dini törenlerde ayinler düzenleyen hatiyako denilen din adamlarının kullandıkları, bir tür kutsallık atfedilen ağaç değneklerdir (Serbes, 2016, ss. 156-157) Düğünlerde hem kızlardan hem de erkeklerden bir hatiyako bulunur ve dansların koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlar. Hatiyako bu yetkiyi düğünün Thamatesi tarafından alır. Thamatenin düğünün başlaması için izin vermesiyle, gençler geleneklere uygun olarak düğün alanındaki yerlerini alırlar. Kızlar ve erkekler karşı karşıya gelecek şekilde büyükten küçüğe sıraya dizilirler. Müzisyenler erkeklerin ön tarafında yer alır. Üç metre boyunda bir tahtaya, 40-45 cm boyunda sopalarla müziğin ritmiyle uyumlu olarak vuran delikanlılar, bir taraftan da Çerkesçe şarkılar söyleyip tempo tutarak oynayanları ve izleyicileri coşturur (a.g.e. 155). Hayatlarının her alanında eğlenceyi eksik etmeyen Çerkesler; düğünlerde, zexeslerde ve bir arada bulundukları ortamlarda kendi kültürlerinin yansımalarının yoğun bir şekilde görüldüğü bu folklor danslarını icra ederler.

Düğün hazırlıkları yapılırken öncelikle düğünün kurulacağı yerin geniş bir alan olmasına dikkat edilir. Tamateler erkeklerin sağ tarafında, kızlarla erkeklerin ortasında biraz daha geride yer alır. Diğer izleyiciler de oynayanların arka tarafında yer alırlar. Hatiyako ilk dansı kızların hatiyakosu ile yaparak düğünü başlatır. Bundan sonra erkekler ve kızlar sırasıyla çıkarak oyunları devam ettirirlerken hatiyakolar da oyunların düzenli bir şekilde devam etmesini sağlarlar (Çerkes Kültürü Üzerine Etüt, 2004, ss. 46-47).

Şekil 3.7: Çerkes Düğünü

Kaynak: https://www.google.com.tr/

Çerkeslerde günümüzde genellikle modern salon düğünleri tercih edilmektedir. Bununla birlikte farklı kültürlerle de yapılan evlilikler yoğun olarak görüldüğünden her iki tarafın da talepleri göz önünde bulundurulmaktadır. Bu durum günümüzde birçok düğün geleneklerinin de artık uygulanamamasına neden olmaktadır.

3.6.6. Çerkeslerde Çocuk Yetiştirme

Çerkeslerde çocuk sahibi olmak mutluluk veren ve övünülen bir durumdur. Çocuk sayısının çokluğu ailenin kudret ve şerefini artıran bir unsur olarak görülmektedir. Bu yüzden bir çocuk doğduğunda bu durum ailede sevinçle karşılanır ve çocuğun doğumu şerefine kurban kesilir. Çocuk dünyaya geldiğinde bütün akrabalar ve komşular tebrik etmek için ziyarette bulunur. Çocuğun ismini anne-babası takmaz. Dedesi, ninesi veya yakın akrabalarından, bazen de dostlarından biri isim verir çocuğa. Çocuğa isim veren kişinin, ona elbise alması âdettendir (Baj, 1999, ss. 27-29).

Xabze kurallarına göre, eğitim sisteminin temelinde çocuğa saygı gösterilmesi yatar. Ona birey olduğunun bilinciyle yaklaşılmalıdır. Çocuk kendi ayakları üzerinde durabilen, özgüveni tam, düşünen ve üreten bir kişi olacak şekilde eğitilip yetiştirilmelidir. Ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkilerde, belli bir mesafe ve saygının korunmasına dikkat edilmektedir. Burada en çok dikkat edilmesi gereken kurallardan biri de "Thamate" dedikleri aile büyüklerinin benzer konumdaki kişilerin yanında çocuklarına karşı samimi ve aşırı ilgili davranışta bulunmaları ayıp karşılanır. Çerkeslerde çocuklar elbette ki sevilir fakat bunu toplum içinde abartılı bir şekilde göstermekten kaçınmak gerekmektedir.

Çocuğun kendi kararlarını verebilmesi, sorumluluklarını üstlenmesi ve özerkleşmesi desteklenir. Fakat bu durumda çocuğun başına buyruk bir kişilik geliştirmesini desteklemek de doğru değildir. Başına buyruk bir kişilik, aileden ziyade kendi ihtiyaçlarına öncelik tanıyacağından, hem ailevi em de toplumsal açıdan bakıldığında tehlike arz etmektedir. Anne-babaya saygılı ve bağlı büyüyen bir çocuk ise ailesin ve topluma da faydalı bir birey olarak yetişecektir.

Xabze kültürüne göre çocukların başarılarının veya başarısızlıklarının da abartılması doğru karşılanmaz. Hayatta başarı da başarısızlık da olabileceği için bu durumlar karşısında çocuğa karşı makul tavırlar sergilenmelidir. Başarısızlığı karşısında olumsuz eleştiride bulunmak yerine gelecekte başarılı olabileceği yönünde telkinlerde bulunulur. Çocuğa nasihat vermekten ziyade örnek davranış sergilenen ortamlarda bulunmaları sağlanmalı ve örnek davranışlar sergilenmelidir.

Anneyle çocuk arasındaki ilişki ile babayla çocuk arasındaki ilişkiler birbirinden farklılık gösterir. Babanın çocuklarıyla olan ilişkisi daha ciddi ve mesafeli iken anne çocuklarına daha yakın samimi davranmaktadır. Baba çocuklar üzerinde daha çok otorite sahibi olmakla beraber onların maddi ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Anne ise çocukların eğitimi ve terbiyesiyle daha çok ilgilenmektedir (Serbes 2016, ss. 117-119).

Kız çocuklarının eğitimi konusunda en dikkat çeken özellik de Batılı milletlerin aşırıya kaçan daime serbestliğiyle Doğu kültüründeki sıkıcı ve devamlı baskıyı görmek mümkün değildir. Çerkesler bu ikisi arasında mutedil ve tabiata uygun bir usul takip etmektedirler. Bir kız evleninceye kadar kadınlık görevleri ve sorumluluklarıyla yükümlü olmadığından özgür ve bağımsız bir insan sıfatıyla hareket edebilmektedir. Evlendiğinde eşine karşı sorumluluklarını kabul ederek bu doğrultuda hareket edeceğinden hareket serbestliği kısmen azalacaktır. İnsanlar yaşları ilerledikçe gençliğin istek ve özlemleri azalacağından hareket serbestliği doğal olarak kısıtlanacaktır. Bu durumda insan tabiatına uygun bir yaşam sürüldüğü görülmektedir.

Çerkesler erkek çocuklarının eğitiminde de başarı ve üstünlükleriyle bilindiklerinden Kafkasya'da civar yerlerde oturan Kamuk, Nogay Prensleri ile Kırım Han ve Mirzalarının erkek çocuklarını terbiye edilmeleri için Çerkesyaya yolladıkları bilinmektedir. Bu durum savaşçı kişilikleri ve üstün yetenekleri ile bilinen Çerkeslerin eğitim konusundaki üstünlüklerinin çevre halklar tarafından da kabul edildiğinin en güzel kanıtıdır (Baj, 1999, s. 16).

3.6.7. Hapishanesi Olmayan Tek Halk: Çerkesler

M.Ö. 5000'li yıllardan bu yana yaşam tarzları bilinen Çerkes halklarının, Kafkas-Rus savaşlarını kaybedip anavatandan sürüldükleri 1864 yılına kadar yaşamış oldukları Kafkasya topraklarında, hiçbir zaman suçluların barınacağı hapishaneleri olmamıştır. Bunun en önemli nedeni eğitim, yaşam ve cezalandırma sistemi; insanların hapsedilmesine gerek bırakmamakta idi. Bir insanın kendi toplumu tarafından dışlanması, kendisiyle konuşulmaması, hatta selam dahi verilmemesi, onurunu her şeyin üstünde tutan bir Çerkes için, hapsedilmekten çok daha ağır bir ceza olarak görülmekteydi. O nedenle ki toplumu tarafından ayıplanan, dışlanan bir insan olmamak için herkes kurallara sıkı sıkıya riayet eder ve huzursuzluk yaratmamaya özen gösterirdi. Eğer bir Çerkes ayıplanmasını, dışlanmasını gerektiren bir kusur işlemişse, sadece o kişi değil, mensup olduğu ailenin bütün üyeleri o kişiye yeterli eğitim vermemiş olmaktan dolayı kınanır, ancak cezanın ferdiliği ilkesine

dayanılarak toplumdan uzaklaştırılarak başka bir Çerkes yöresine gönderilen kişiyle birlikte, isterse ailesi de gidebilmekteydi (Aslan ve diğerleri, 2007).

Kafkas tarihini çok iyi bilen Ürdün prensi Ali bin Al Hüseyin, 1998 yılında Çerkeslerin anavatanlarına geri dönüşlerini sembolize etmek amacıyla gerçekleştirdiği atlı yürüyüş sırasında Kayseri'de, sorulan bir soru üzerine basına verdiği demeçte bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

> ***"****Giderek değişen, kötüleşen, çirkinleşen, paranın egemenleştiği bir dünya yerine, tarihlerinde hiç hapishane yapıları olmamış Çerkes halklarının medeni yaşamının örnek alınacağı yeni bir dünya hayatına olan ihtiyaç, her gün biraz daha artmaktadır. Bu hususa vurgu yapmak ikinci amacımdır"*

Kral Hüseyin'in o günlerde söylemiş olduğu bu sözleri şaşkınlıkla karşılanmış ve büyük ilgi uyandırmıştır (a.g.e. 2007).

3.7. Türkiye'deki Çerkesler Hakkında Güncel Bilgiler

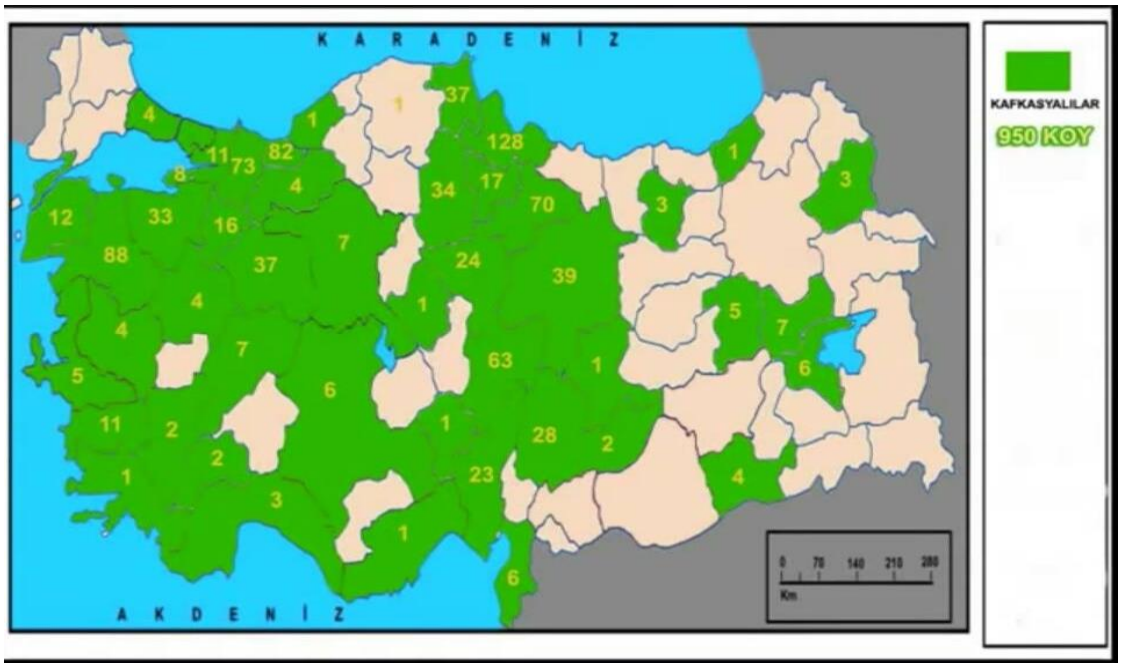
3.7.1. Günümüzde Türkiye'deki Çerkes Nüfusu

Yapılan araştırmalarda net bir rakama ulaşılamamakla birlikte çeşitli kaynaklarda 1800'lü yıllarda sürgün edilen 2 milyona yakın Çerkes nüfusundan bahsedilmektedir. Anadolu'nun o dönemki nüfusu bu rakamla oranlandığında çok ciddi rakamsal sonuçlar olduğunu görülmektedir. Daha sonraki yıllarda Balkanların Osmanlı topraklarından çıkmasıyla birlikte oralardan gelen göçler de düşünüldüğünde Anadolu'nun demografik yapısında ciddi değişimlere yol açmış olması kaçınılmazdır (Kaya, 2011).

Günümüzde hala Balkanlarda çok az Çerkes nüfusuna rastlanmaktadır. Anadolu'da Çerkesler kuzeyde Samsun'dan başlayıp Çorum, Amasya, Tokat dahil olmak üzere ve güneyde Hatay Reyhanlı'ya uzanan bir hat üzerinde yerleştirilirken Batı Anadolu'da Adapazarı, Düzce, İzmit, Bursa, Biga, Çanakkale ve Güneydoğu Anadolu'da ise Kahramanmaraş, Kayseri ve Sivas illerini kapsayan Uzunyayla

bölgesinde yoğunluklu olarak yaşadıkları bilinmektedir (Kaya, 2011, s. 82). Türkiye'de günümüzde toplam 47 ilde 950 civarında Çerkes köyü bulunmaktadır.

Şekil 3.8: Türkiye'de Günümüzde Çerkes Köyleri

Kaynak: https://www.google.com.tr/

Çerkesler Türkiye'de yaşayan etnik gruplar arasında nüfus yoğunluğu bakımından üst sıralarda yer almaktadır. Türkiye'deki toplam Çerkes nüfusu hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte 1 ila 7 milyon arasında çok farklı rakamlar kullanılmaktadır. Ancak yapılan araştırmalardan yola çıkarak ülkemizdeki Çerkes nüfusunun kabaca 2-2,5 milyon civarında olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın günümüzde Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkes nüfusu 1 milyon civarında olduğu düşünülürse, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Çerkeslerin oranı hiç de azımsanmayacak bir yoğunluğa sahiptir. Bunun dışında günümüzde kesin rakamlar bilinmemekle birlikte Ürdün'de çoğunluğu Şapsığ ve Kabardey 60.000, Suriye'de ise çoğunluğu Şapsığ ve Abaza olan 3000 kadar Çerkes bulunmaktadır (Jaimoukha, 2001, Akt. Aksoy). Günümüzde Avrupa ülkeleri, ABD ve dünyanın diğer pek çok bölgesinde de Çerkes nüfusunu görmek mümkündür. Bütün bu bilgiler ışığında bakıldığında Çerkeslerin büyük bir kısmının anayurtlarında yaşamadıkları görülmektedir.

Suriye'de son dönemde yaşanan savaş sonrası Türkiye'ye göç etmek durumunda kalan sivil halk içerisinde Çerkes nüfusunun da olduğu bilinmektedir. Bu insanların sosyal ve kültürel anlamda adaptasyonlarının kolaylıkla sağlanabilmesi için Kafkas dernekleri devreye girmiş ve Çerkes göçmenleri Türkiye'deki Çerkes nüfusun yoğun olduğu bölgelere yerleştirmiştir.

3.7.2. Türkiye'deki Çerkeslerin Örgütsel Yapısı

Çerkes Kültürü Kafkasya'nın coğrafi konumundan dolayı hem Doğu hem de Batı kültürlerinin etkisi altında kalarak apayrı özgün bir kültür şeklinde oluşmuştur. Ne yazık ki bu çok özel kültür yapısı günümüze kadar tüm hatları ile belirlenip bir sistematiğe oturtulamamıştır. Yaşanan sürgün hareketi sonucunda dünyanın dört bir yanına dağılan Çerkes toplumları bulundukları yerlerde kültürlerinin devamlılığı için yoğun çaba sarf etmelerine rağmen aradan geçen uzun zaman içinde daha önce de bahsedilen nedenlerden dolayı kültürlenin korunması ve devamlılığının sağlanması konusunda yetersiz kalmışlardır. Bu durumun geçmişten günümüze kadar uzanan birçok farklı nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında kırdan kente yapılan göçlerin etkisini görmek mümkündür. Bu çalışmada daha önce de değinildiği üzere Çerkes toplumunun genellikle yaşamlarını kırsal kesimlerde sürdüren, dışarıya kapalı, kültürel yaşamlarını kendi içlerinde muhafaza eden bir toplum yapısına sahip oldukları bilinmektedir. Bu durum kültürün korunmasında ve yeni nesillere aktarılmasında en etkili unsurdur.

Son dönemlerde Çerkes ailelerinde okuma çağına gelen öğrenciler ya kentlerde bulunan akrabalarının yanına gönderilerek eğitim alma imkânı sağlanmakta, ya da aile şehre taşınmaktadır. Günümüzde üniversite çağına gelen gençler de ailelerinden koparak farklı farklı şehirlerde, kendi başlarına yaşamlarını idame ettirmekteler. Eğitimin yanı sıra daha iyi yaşam koşulları ve iş imkanının da olduğu şehirlere göç edilmesiyle önceden köylerde sadece kendi kültüründen kişilerle diyalog kuran Çerkesler kendi kültürlerini ve dillerini yaşatmakta başarılı olamamaktadırlar. Şehirlerde farklı kültürlerden kişilerle iletişim kurmakta hatta evlenmektedirler. Günümüzde buna kitle iletişim araçlarını da dahil etmek mümkündür. Kitle iletişiminin kültürün tanıtılması ve genç nesillere aktarılmasında olumlu işlevleri

bulunsa da dışa kapalı bir toplumsal yapıya sahip olan ve kültürünü kendi içinde yaşayarak muhafaza etmek konusunda oldukça başarılı olan Çerkes toplumu yoğun bir şekilde asimilasyonun etkilerine maruz kalmaktadır (Değirmenci, 2011). Bu durum da kültürün yeni kuşaklara aktarılıp sürdürülebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Çerkesler kendilerine özgü adet ve geleneklerini devam ettirmek ve yeni nesle aktarabilmek amacıyla bir araya gelerek sosyalleşebilecekleri etkinlikler düzenlemektedirler. Bu girişimleri şehirlerde yasal yollarla kurmuş oldukları federasyon ve derneklerin çatısı altında gerçekleştirmektedirler.

Bütün toplumlar küreselleşme ve modernleşmenin olumlu ya da olumsuz etkilerinden az ya da çok etkilenmektedir. Bazı toplumlar ise bu türlü süreçlerin olumsuz etkilerinden daha az etkilenmek amacıyla birtakım refleksler geliştirmektedirler. Çerkesler de bu duruma paralel olarak 90'lı yılların başlarından itibaren yine küreselleşmenin sağladığı birtakım aygıtları ve olanakları kullanarak küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukların üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Bunu nasıl başardıklarına bakılacak olursa; bir takım dernekleşme faaliyetleri, STK'lar, yazılı ve görsel basın, sosyal medya ağlarında yapılan paylaşımları bunlara örnek verebiliriz. Geçmişte uygulanan yasakların kaldırılması ve Avrupa Birliği'ne uyum süreci çerçevesinde uygulanan birtakım düzenlemeler Çerkeslerin kamusal alanda varlıklarını ifade etmelerine olanak yaratmıştır (Kaya, 2011).

Kentsel alanda Çerkes Kimliğinin yeniden üretilmesi sürecinde Kafkas yardımlaşma derneklerinin ve bu dernekler içerisinde yer alan seçkinlerin rolleri oldukça önemlidir. İlk kez 1946 yılında kurulan ve Azerileri de içine alan Dost Eli Yardımlaşma Derneği ile ilk çalışmalarına başlayan Çerkes dernekleri 1950'li yıllardan itibaren çalışmalarına hız vermiş, etnik unsurları ön plana çıkaran folklorik çalışmalara da başlamışlardır. Bunların başında Kuzey Kafkasya Kültür Derneği (Ankara, 1964) gelirken daha sonraki yıllarda (1993) yine Ankara'da kurulan ve Türkiye'nin farklı illerinden 40 civarında şubesi bulunan Kafkas Derneği (Kaf-Der) en önemli ve yaygın dernek teşkilatlarıdır. Kar-Der iki ayda bir yayınladığı "Nart" adlı düşünce ve sanat dergisi ve toplumsal, kültürel, siyasal ve iktisadi yayınlarıyla Çerkes diasporasını ve anavatanını ele alan bilimsel yayınlarıyla Çerkes kimliğinin Türkiye'de yaygınlaşması sürecinde önemli katkılar sağlamıştır. Sadece kültürel

söyleme sahip olmayan bu dernek aynı zamanda Çerkes Diasporasının kentsel yaşama uyum, modernleşme ve siyasal temsil konularında önemli çalışmalarda da bulunmaktadır. Yine 90'lı yıllarda yayınlanan "Kafkasya Gerçeği" ve "Yedi Yıldız" dergileri, o dönemde Çerkeslere yönelik güncel sorunların da yer aldığı kültür, sanat, haber ve uluslararası ilişkiler alanında süreli yayınlar arasında yer almaktadır.

Ankara Kuzey Kafkasya Kültür Derneği'nin gerçekleştirdiği kültürel etkinlikler sayesinde örgütleşme faaliyetleri başlamış, zaman içinde derneklerin sayısı artmış ve anavatanla ilişkiler geliştirilmiştir. Anavatana dönüş faaliyetlerinin de başladığı bir döneme girilmesi sonucunda Kafkasya'ya gidenlerin oradaki yazılı kaynaklar üzerinde yaptıkları çalışmalar, kitap çevirileri ve araştırmalar merak uyandırmış ve anavatana dönme, orda yaşama fikri artmaya başlamıştır. 1980 darbesiyle Türkiye'deki bütün dernekler kapatılmış ve 1985 yılına kadar kapalı kalmıştır. 1985 yılında Ankara Derneği tekrardan açılmıştır. Dernekler açıldıktan sonra kültürel faaliyetler tekrardan hız kazanmıştır. Dönüş faaliyetleri eskisi kadar etkili olmazken dil kursları ve benzeri faaliyetlere izin verilmiştir.

Bu dönemde dernek sayılarında ciddi artış yaşanmıştır. 1989 yılında Ankara Derneği'nin öncülüğünde Kafkasya'dan sürgünün 125. yılı dolayısıyla anma törenleri düzenlenmiştir. Ürdün'den, Suriye'den ABD'den ve dünyanın birçok yerinde yaşayan Çerkes katılımcının yer aldığı etkinlik bir hafta sürmüş ve yoğun ilgi görmüştür. Çerkes toplumunun uyanmasına neden olan bu olay karşısında Kafkasya'ya karşı da ilgi artmış ve gidiş geliş faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu durumların oluşmasında SSCB'de uygulanmaya başlanan "perestroyka" politikasının büyük etkisi olmuştur. Yeniden yapılanma anlamına gelen bu kavram Gorbaçov'un SSCB'de gerek ekonomik gerekse siyasi merkeziyetçiliğin ortadan kaldırılmasına dönük faaliyetleri kapsamaktadır. Bu dönemde Sovyet Cumhuriyetleri'nde giriş çıkışların serbest bırakılmasıyla Kafkasya'yı ziyaret eden Çerkeslerin sayısında büyük artış olmuştur.

1970 sonrası Suriye, Ürdün, İsrail gibi devletlerde Türkiye'ye eğitim amacıyla gelen Çerkes öğrenciler vasıtasıyla bu ülkelerle olan irtibatlar artmış ve ilişkiler gelişmiştir. Bu durum diasporadaki Çerkeslerin yavaş yavaş kendi aralarında kaynaşmasına, bir

araya gelip birbirlerini tanımalarına ve karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesine de vesile olmuştur. Bunun en bariz örnekleri de Ankara Derneği'nin Ürdün'e Kral Hüseyin'in davetlisi olarak gitmesi ve sonrasında artan iletişimler sonucunda Kral Hüseyin'in oğlu prens Ali ve beraberindeki heyetin 1998 yılında Çerkeslerin anavatana geri dönüşlerini sembolize etmek amacıyla Türkiye üzerinden Kafkasya'ya doğru atlı yürüyüş gerçekleştirmesi o dönemde büyük ilgi uyandırmıştır. Türkiye'ye 10 Eylül günü Hatay'dan giriş yapan heyetin Kahramanmaraş, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun gibi Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları şehirler üzerinden geçmesi ve sonrasında 25 Eylül'de feribotla karşıya geçerek Kafkasya'ya kadar devam ettirdikleri bu yolculuk büyük yankı uyandırmıştır. Ürdün veliaht prensinin böyle bir atlı yürüyüş gerçekleştirmesi o günkü basında ciddi yer almış ve farkındalık oluşturmuştur. Bu durum Çerkes camiasında olumlu etkilere yol açmış ve gerek derneklerde gerekse diğer sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla düzenlenen yeni etkinlikler ve farkındalık hareketlerine öncülük etmiştir (Kaya, 2011) Bu olay sonrasında Türkiye genelinde Çerkes derneklerinin sayısı kısa sürede 100'e ulaşmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinin hemen sonrasında diasporada olduğu gibi Kafkasya'da da 125 yıldır birbirinden ayrı yaşamak zorunda kalmış Adige halkların birlik olması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. Bu amaçla yola çıkan örgütlenmeler arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 19-20 Mayıs 1991 tarihinde Nalçik'te dünya genelindeki örgüt temsilcilerinin katılımıyla Kabardey-Balkar Adıge Derneği ve Rodina'nın ev sahipliğinde yapılan kongrede Dünya Çerkes Birliği (DÇB) kurulmuştur. Halkın tamamen yok olmasından, dilini, tarihini, geleneğini, kültürünü tamamen kaybedeceği endişesiyle Adigey Adige Derneği, Kabardey Adige Derneği, Kabardey Balkar Rodinası, Karaçay Çerkesk Adige Derneği, Şapsığ Derneği, Moskova, Krasnodar Adige Dernekleri, Aphaz-Abaza Dernekleri, Ürdün, İsrail, Amerika, Hollanda Adige dernekleri, Almanya Çerkes Kültür Grupları, Türkiye'de bulunan derneklerin ortak toplantılarında seçtikleri Kaf-Kur temsilcileri, Yugoslavya'da yaşayan Çerkeslerin temsilcileri, 19-20 Mayıs 1991 tarihinde Kabardey Balkar Cumhuriyetinin başkenti Nalçik'te toplanmıştır. Halk olarak var olabilmek için halkın kendi kararlarını alabilmesi gerektiği düşüncesinde mutabık kalarak D.Ç.B.'yi kurarak tüzüğünü kabul etmişlerdir.

DÇB'nin amaçları şu şekilde açıklanmıştır:

- Çerkes halkının kültürel ve manevi mirasının yeniden doğuşu ve gelişmesini, ulusal varlığının korunması ve Çerkeslerin gerçek tarihinin yeniden aydınlatılmasını desteklemek için, DÇB üyesi sivil toplum kurumlarının çabalarını desteklemek ve faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlamak;
- Çerkes halkının önünde var olan ekonomik, sosyal, kültürel ve manevi sorunların çözülmesine destek vermek;
- Anavatandaki Çerkeslerin birleşmesine uygun koşulların yaratılmasına ve diasporadaki Çerkeslerin tarihsel Anavatan ile bağlarının geliştirilmesine destek vermek;
- DÇB üyelerinin; ekonomik, sosyal ve diğer hukuki haklarının savunulmasına yardımcı olmak ve üyelerini mahkemelerde temsil etmek;
- Halklar arasında barış, dostluk ve uyumun güçlendirilmesine yardımcı olarak; sosyal, ulusal ve diğer çatışmaları önlemek.

DÇB'nin ayrıca Çerkes halkının gelişmesine ilişkin olarak ekonomik, hukuki, tarihi, kültürel, demografik ve diğer konularda bilimsel araştırma projelerini organize etmek ve yürütmek; Çerkeslerin manevi ve kültürel gelişimine destek vermek; Ana dilinin yaşatılması ve tek Adıge edebiyat dilinin oluşmasına destek vermek; Çerkes kültür ve tarihi değerlerinin anavatana geri getirilmesini desteklemek; DÇB bünyesinde özel bir kütüphane kurulması için Çerkeslerle ilgili el yazmalarının derlenmesine destek vermek; değişik ülkelerde yaşayan Çerkesler arasında, özellikle çocuklar ve gençlere yönelik, akraba ilişkilerinin yeniden tesisi ve bağlantı kurulmasını desteklemek ve kanunlarda öngörülen usullerine göre ana vatana dönmek isteyen Çerkeslere yardım etmek gibi görevleri de vardır (https://www.kaffed.org/kaffed/dunya-cerkes-birligi/item/2483-d%C3%BCnya-%C3%A7erkes-birli%C4%9Fi-ama%C3%A7lar-ve-y%C3%B6netim-organlar%C4%B1.html).

Bu birliğin kuruluşundaki en temel amaç sürgünde %85-90 nüfus kaybeden Kafkasya'daki Adige halklarının nüfusunu arttırarak oradaki hâkim nüfus oranını yükseltmek ve yönetimde söz sahibi olabilmelerini sağlamaktır. Dönemin Sovyet

yönetimi tarafından tanınan imtiyazlardan faydalanmak istenmesi sebebiyle gelişen bu faaliyetlerde istenen sonuçlar elde edilememiştir. Zaman içinde Rusya federasyonu'nda yaşanan yönetim değişikliği sonucunda tekrardan kısıtlamalar gelmiş ve anavatana dönme girişimleri hız kesmiştir.

Yine bu dönemlerde, daha önce derneklerin federasyon kurmalarına izin vermeyen mevcut yasadaki değişiklik sonucu üye dernek sayılarının da arttırılmasıyla Kafkas Dernekleri Federasyonu (KAF-FED) kurulmuştur. Çalışmalarına günümüzde de yoğun bir şekilde devam eder KAF-FED 1991'de kurulan ve merkezi Nalçik'de bulunan DÇB örgütünün kurucu üyesidir. 1995 yılında İstanbul'da kurulan Kafkas Vakfı ve Birleşik Kafkasya Derneği adıyla kurulan kuruluşlar da İslami eğilimi temsil etmekte ve Kuzey Kafkasya'da bir İslami konfederasyonun oluşumu için çaba harcamaktadırlar. Kafkas Vakfı'nın Bursa, Çorum, Kayseri ve Kahramanmaraş şubeleri vardır. Birleşik Kafkasya Derneği ise konfederatif bir yapıya sahip olup Bursa ve Samsun şubeleri bulunmaktadır (Kaya, 2011, ss. 106-107).

Özellikle üzerinde durulması gereken örgütlerden biri de II.Meşrutiyetin ilanından sonra, Hayriye Melek Hunç Hanımefendi'nin başkanlığında kurulmuş olan Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Derneği'dir. Osmanlı'da ilk ana okulu, ilk Çerkesçe eğitimin verildiği okulu kurmuş, bunun haricinde sayısız kıymetli faaliyetler gerçekleştirmiş Cemiyet, Lozan Antlaşmasının ardından dönemin pek çok diğer cemiyetleri gibi kapatılmıştır. 2012 yılında aynı isimle yeniden kurulan cemiyet günümüzde de faaliyetlerine devam ettirmektedir.

Bugün Türkiye genelinde ele alındığında toplam 76 derneğin bağlı bulunduğu merkezleri Ankara ve İstanbul'da bulunan 4 farklı federasyon (Kaffed, Çerkes-Fed, Abhazfed, Birleşik Kafkas Konseyi), 4 tane vakıf (KAF-DAV, Kafkas Vakfı, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, Oset Alan Vakfı) ve bunların dışında farklı şehirlerde bulunan 12 bağımsız dernek (Adige Dil Derneği, Birleşik Kafkas Derneği, İstanbul Çerkes Kültür Evi, İstanbul-Gaziosmanpaşa Adige Xase Çerkes Derneği, ÇERKAD-Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Derneği, Kafkas Kadınları Eğitim ve Araştırma Derneği, Kafkas İş Adamları Derneği, Konya Çerkes Derneği, Samsun Adige Xase,

Çarşamba Çerkes Derneği, Ödemiş Çerkes Derneği, Sinop-Ayancık Çerkes Derneği) aktif olarak varlık göstermektedir.

Derneklerin genel amaçlarını ortak bir çatıda toplamak gerekirse Türkiye'de yaşayan Çerkes toplumunun sosyal dayanışmasını artırmak, kültürel değerlerini ve dilini koruyarak aktarımını ve tanıtımını sağlamak. Üyelerinin kültürel bilgi birikimini artıracak eğitim faaliyetlerinde bulunmak. Anayurtta ve diasporada yaşanan gelişmelere karşı duyarlı olmak, kültürel, sanatsal ve ekonomik düzeylerini yükseltmek, Kafkasyalılık bilincini ve bilgilerini geliştirmek. Kafkas kültür değerlerini derlemek, korumak, basın ve yayın yoluyla bu kültürel ve coğrafi zenginlikleri Türk ve dünya kamuoyuna tanıtmak. Kafkas toplumu ile diğer toplumlar arasındaki dostluğu ve iş birliğini yaygınlaştırmak, Kafkas toplumunun tüm sorunlarına barışçı çözüm önerileri üretmek gibi amaçlar çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Çerkeslerde örgütsel yapı derneklerle de sınırlı kalmamıştır. 1990'ların ortasından itibaren internetin bir anda yaygınlaşmasıyla dernek gibi resmi ve fiziksel varlığı olan organizasyon yapılarının tüm bürokratik ve finansal yüklerinden kurtulan birçok grup, internet üzerinden organize olarak faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. 2000'lerin başından itibaren "Marje" ve "Çerkes Platformu" online tartışma platformları, Youtube gibi global video paylaşım siteleri, Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri kullanıcılarına mesajlarını daha geniş kitlelere ulaştırabilmelerine imkân tanımıştır. Bu durum bugün de aynı şekilde devam etmektedir. Örneğin Facebook'un Türkçe versiyonunda, kültürel ve siyasi meselelere odaklanmış Çerkeslere ait çok sayıda grup ve sayfa bulunmaktadır (Besleney, 2011, s. 183)

Bütün bunların yanı sıra dernekler 21 Mayıs Büyük Çerkes Sürgünü'nün unutulmaması ve yaşanan büyük acıları kamuoyuna duyurmak amacıyla her sene sürgünü anma programı düzenlemektedirler. Çerkesler için sürgünün hatırlandığı sembolik gün olan ve her yıl düzenli olarak anılan 21 Mayıs günü bütün Çerkesler içinde ortak duygular barındırır. Etkinlikler anavatanla koordineli olarak düzenlenirken bu etkinliklere Türkiye'nin dört bir tarafından gelen Çerkesler hep birlikte ortak bir bilinçle katılmaktadır. Bu tarihi gün; en muhafazakarından en sosyal

demokratına, en liberalinden tutun da en milliyetçisine kadar Türkiye'de yaşayan bütün Çerkeslerin ortak referans noktası konumundadır (Kaya, 2011).

Şekil 3.7: 21 Mayıs Büyük Çerkes Sürgünü Anma Etkinliği

Kaynak: https://www.facebook.com

Çerkesler her yıl 21 Mayıs gününü düzenlenen Büyük Çerkes Sürgününü anma etkinliklerinde atalarının yaşadıkları acıları hatırlatarak geçmişte yaşanan talihsiz olayları unutmadıklarını dile getirmektedirler. Çerkesler; bu olayların yaşanmasından sorumlu olan Çarlık Rusya'sının günümüzdeki mirasçısı konumundaki Rusya Federasyonu'ndan özür beklediklerini dile getirerek 21 Mayıs tarihinin "Çerkes Soykırımı ve Sürgünü" olarak tanınmasını talep etmekteler (Kaya, 2011).

3.8. Değişim Sürecine Etki Eden Faktörler

Çerkes toplumunun sosyal ilişkilerinde bireysel yeteneklerinin olması ile birlikte bu yeteneklerin toplumun refahı, mutluluğu ve güvenliği için kullanılması önemlidir. Dolayısıyla geçmişten günümüze Çerkesyada da mevcutta bulundukları topraklarda da fark etmez; aynı şekilde yaşanılan ülkenin bekası, huzuru ve güçlü olması için

çalışmak dünya üzerindeki Çerkeslerin ortak özellikleri olarak sayılabilir (Yüksel, 2011).

Gelenekler ve görenekler kökleşmiş toplumsal alışkanlıklardır. Gelenek ve görenekleri meydana getiren davranışlar ve toplum doğruları kuşaktan kuşağa devredilerek geçerliliğini koruyabildiği zamana kadar yaşar. Ancak toplumun yaşam ihtiyacını karşılayamaz hale geldiğinde toplum tarafından ya değişme uğratılır ya da terk edilir. Bu bağlamda bakıldığında Çerkes kültürü çok eski ve kökleşmiş bir yapıya sahip olmakla beraber çok uzun yıllar varlığını korumayı başarabilen bir kültür olma özelliğine sahiptir. Çerkesler sürgün sonrasında da bu özelliklerini koruyabilmek için yoğun çaba harcamışlardır.

Çerkesler; Osmanlı millet sistemiyle yönetilmeleri neticesinde etnik yaşam tarzlarını yaşama konusunda herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmazken Cumhuriyetin ilanından sonra çok farklı bir manzarayla karşı karşıya kalmışlardır. Önceleri etnik kimliklerin ifade edilmesinin bölücü unsurlar olarak nitelendirildiği ve birtakım yasakların uygulandığı Cumhuriyet sonrası dönem itibariyle dışarıya karşı kapalı bir toplumsal yapı sergilemek mecburiyetinde kalmışlardır. Bir taraftan kendi içlerinde kendi kimlikleriyle yaşama çabası gösteren Çerkesler bir taraftan da mevcut siyasi rejimin uyguladığı yasaklar neticesinde kültürel varlığını devam ettirme konusunda güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardır (Kaya, 2011).

Türk ulusçuluğu ikinci Meşrutiyet'in ilanından sonra sistematik ifadesini Türkçülük hareketinde bulmuştur. Kemalist ulusçuluğa göre dindar Türkler, anadili Türkçe olmayan Müslüman unsurlar ve gayrimüslim azınlıklar "öteki" tanımı içerisindedirler. Bu "öteki"leştirilmiş unsurların Kemalist sisteme yönelttiği soy, dil ve din gibi etnik göstergelere dayalı talepler özümsenemediği için her zaman tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye'de kimi etnik toplulukların kendi başlarına ulus olmayı amaçlamaları, ulusal bütünlüğe bir meydan okuma olarak kabul edildiğinden, böyle bir talepte bulunanların istekleri acımasızca bastırılmış, buna bağlı olarak da diğer etnik gruplar da ya yok sayılmış ya da özel alana hapsedilmiştir (Yüksel, 2011)

Yeni Türk devletinde başlatılan ulusçuluk hareketleri Gayri Türk Müslümanlara yönelik Türkleştirme politikası, zorunlu Türkçe öğretimi, dahili tehcir (zorunlu iskân), mahalli isimlerin Türkçeleriyle değiştirilmesi ve kamu alanında bu dillerin kullanımının yasaklanması gibi asimilasyona dayalı tedbirlerden oluşmaktaydı. Bu tedbirlerin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Çerkesler üzerinde uygulanması, mahalli yer, köy, mera, vs. yerlerin isimlerinin Türkçeleştirilmesi onların sürgünle beraber taşıyageldikleri Çerkesyanın coğrafi kültürel kodlarının zihinsel imhasına yönelik olmuştur. Kerhen yok sayılan, sadece folklorik bir enstrüman olarak varlıkları kabul edilen Çerkeslerin, bu vesileyle bulundukları coğrafyalarda içlerine dönük, kapalı bir forma dönüşerek kendi kültürel kodları içerisinde, dil, gelenek, görenek ve Xabze üzere, din, gelenek ve bürokrasi arasında genel mutabakat sağlayarak 1980'lere kadar yaşama imkanına ulaştıkları söylenebilir (Yüksel, 2011). Ancak günümüzde gelinen durum hakkında aynı şeyi söylemek oldukça güçtür.

Etnisite her ne kadar insanların etnik kökenlerine vurgu yapsa dahi aslında demografik imkânlar çerçevesinde şekillenmektedir. Etnisite olgusu pratikte, toplumsal etkileşim süreçlerinde; coğrafyayla, ekolojiyle, siyasetle, ekonomiyle oldukça ilişkilidir. Aynı etnik kökenden olsalar dahi bir dağ köyünde yaşayan grup ile bir ova köyünde yaşayan aynı etnik kökenden gelen grubun zaman geçtikçe kendilerini çok farklı etnik biçimlenme şekilleriyle ifade ettikleri görülmektedir. Anadolu topraklarında bunun farklı örneklerini de görmek mümkündür. Çerkesler için de durum bu şekildedir. Bu bakımdan Çerkesler için tek yönlü bir değişimden bahsetmek doğru olmaz, farklı değişim süreçlerinden bahsetmek mümkündür. Bugün Kayseri'ye gidildiğinde kamusal alanda Adige dilinin hala çok rahatlıkla kullanıldığına tanık olursunuz. Fakat Marmara'nın güneyine gidildiğinde 1930'lu yıllarda "vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarının yapıldığı dönemden itibaren Çerkes kökenli vatandaşların çarşıda, pazarda kendi dilleriyle iletişim kurduklarına tanık olamazsınız çünkü konuştukları anda ötekileştirilirler ve bir linç ile karşılaşmaları söz konusudur. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı sonrasında Anadolu'nun farklı yerlerinde farklı gerçeklikler yaşanırken Çerkesler de bu süreçlerden farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Samsun'a gidildiğinde orada yaşayan Çerkeslerin, kamusal alanda giderek Sünni İslam'a adapte oldukları kolaylıkla görülmektedir.

Ancak özel alanda Çerkesliklerini yaşamaya devam etmektedirler. Göksun, Pınarbaşı, Kayseri civarlarında Çerkeslerin hem kamusal alanda hem de özel alanda Çerkesliklerini rahatlıkla yaşamaya devam ettiklerine tanık olunmaktadır. Mevcut durumda bulundukları bölge açısından geniş bir yayılım göstermelerine rağmen, siyasi açıdan risk faktörü olarak algılanmazlar da. Bu çerçevede bakıldığında Türkiye'deki Çerkesler açısından; yere, zamana ve mekâna bağlı birtakım değişimlerden söz etmek mümkün olmaktadır. Bu değişim kültürün yeniden inşasını da bölgesel olarak mümkün kılmaktadır (Kaya, 2011). Olaya bu bağlamda bakılacak olursa; günümüzde Çerkeslerdeki sosyal ve kültürel değişimin Düzce şehrindeki yansımalarıyla İstanbul'daki yansımalarının da farklılık göstermesi olağan bir durumdur.

4. BÖLÜM: BULGULAR VE TARTIŞMALAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmamıza yönelik yapılan mülakatlara katılan katılımcılara demografik bilgilerini öğrenmeye yönelik 9 tane soru yöneltilmiştir. Verilerin çözümlenmesi esnasında kişisel bilgilerin teşhir edilmesini istemeyen katılımcıların da bulunması nedeniyle isim bilgilerine yer verilmemesi daha uygun görülmüştür. Bunun yerine kodlama sistemi uygulanmıştır. Sonuç itibariyle elde edilen katılımcı bilgileri aşağıda tabloda verilmiştir.

4.1.Katılımcıların Demografik Özellikleri Tablosu

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Doğum Yeri	Yaşadığı Yer	Etnik Boy	Etnik Sülale
1.	Erkek	37	Lisans	Arş. Tarihçi\ Eğitimci	Tokat\ Erbağ	İstanbul	Abzekh	Tsey
2.	Erkek	62	Y. Lisans	Emekli Edb. Öğretmeni	Kayseri	İstanbul	Şapsığ	Kobl
3.	Erkek	43	Lisans	Tarih Öğr.	Samsun\ Terme	İstanbul	Şapsığ	Mishe
4.	Erkek	42	Lisans	Bilgisayar Prg.	İzmit	İstanbul	Şapsığ	Koace
5.	Kadın	32	Lisans	Çalışmıyor	Samsun\ Kavak	İstanbul	Ubıh	Thakho
6.	Kadın	60	İlkokul	Ev hanımı	Samsun\ Kavak	İstanbul	Şapsığ	Acoğ
7.	Erkek	20	Lisans	Öğrenci	Samsun\ Çarşamba	İstanbul	Abzekh	Tsey
8.	Kadın	22	Lisans	Öğrenci	Samsun\ Çarşamba	İstanbul	Abzekh	Tsey
9.	Kadın	50	Y. Lisans	Emekli	Çanakkale\ Biga	İstanbul	Beduğ	Mezlavko
10.	Erkek	61	Lisans	Emekli	Balıkesir	İstanbul	Abzekh	Çüyoko
11.	Kadın	50	Ortaokul	Tekstilci	Samsun\ Terme	İstanbul	Şapsığ	Mışe
12.	Erkek	60	Lise	Emekli	Kayseri	İstanbul	Hatıkoay	Utıj
13.	Erkek	52	Lise	Serbest Msl.	K. maraş	İstanbul	Kabardey	Alhas
14.	Kadın	63	Lisans	Hemşire	Düzce	İstanbul	Şapsığ	Hamtox
15.	Kadın	38	Lisans	Muhasebe	İzmit	İstanbul	Şapsığ	Koace
16.	Kadın	40	Lisans	Çalışmıyor	İstanbul\ Eyüp	İstanbul	Şapsığ	Acoğ
17.	Erkek	43	Lise	Serbest Msl.	Düzce	Düzce	Şapsığ	Tahfü
18.	Erkek	49	Lise	Serbest Msl.	Düzce	Düzce	Ubıh	Amıç
19.	Erkek	50	Lisans	Makine Müh.	Mersin	Düzce	Abzakh	Gute
20.	Kadın	38	Lise	Ev hanımı	Düzce	Düzce	Şapsığ	Tikue
21.	Kadın	55	Lise	Ev hanımı	Düzce	Düzce	Şapsığ	Nibe
22.	Kadın	36	Lisans	Maden Müh.	Adapazarı	Düzce	Şapsığ	Hapi
23.	Kadın	39	Lise	Özel sektör	Düzce	Düzce	Şapsığ	Turkav
24.	Kadın	42	Ön Lisans	Ev hanımı	Düzce	Düzce	Şapsığ	Demder
25.	Erkek	67	Lisans	Emekli Öğr.	Düzce	Düzce	Şapsığ	Aseko
26.	Erkek	50	Lisans	Öğretmen	Düzce	Düzce	Şapsığ	Hattuş

Çerkeslerde sosyal ve kültürel değişimi konu alan bu araştırmada İstanbul'da yaşayan 8 kadın, 8 erkek olmak üzere 16 kişi ve Düzce'de ikamet eden 5 kadın, 5 erkek on kişi olmak üzere toplamda yirmi altı katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralıkları 20 ila 67 yayları arasında değişiklik göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu üniversite mezunlarından oluşurken lise mezunu katılımcılar da yoğunluktadır. Bununla birlikte ortaokul ve ilkokul mezunu katılımcılar da bulunmaktadır. İstanbul'da ikamet eden katılımcılardan biri kadın biri erkek olmak üzere iki katılımcı ise Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bünyesinde, Çerkez Dili ve Edebiyatı alanında yüksek lisans eğitimi alarak Çerkes kültürü üzerine tez çalışmasında bulunduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların meslek gruplarına bakıldığında bir kısmı emekli olmakla birlikte; farklı meslek gruplarına mensup kişiler oldukları görülmektedir. Bunların dışında ev hanımı ve öğrenci olduklarını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcıların doğum yerlerine göre bakıldığında Düzce'de ikamet eden katılımcıların doğum yerlerinde fazla çeşitlilik görülmezken İstanbul'da yaşayan katılımcıların doğum yerlerinde ise oldukça çeşitlilik görülmektedir. Bu durum iki şehir arasındaki önemli farklılıklardan birini oluşturmaktadır. Bunun nedeni olarak Düzce'nin geçmişten bugüne yerleşik Çerkes nüfus yoğunluğunun fazla olmasıyla birlikte İstanbul'un ise Türkiye'nin dört bir yanından yoğun göç alan metropol\büyükşehir olma özelliği taşıması gösterilebilir. Araştırma için bu iki şehrin seçilmiş olmasında küçük şehir ve metropol arasındaki sosyal ve kültürel değişim farkının oluşup oluşmadığını anlayabilmek açısından da önemli görülmüştür.

Son olarak katılımcıların farklı etnik boy ve sülaleye mensup kişilerden oluştukları görülmektedir. Bu durumun ise boylar ve sülaleler arasındaki kültür içi farklılıkların anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2. Vatan, Kimlik ve Aidiyet

Dünyanın birçok ülkesinde dağınık durumda yaşamakta olan Çerkeslerin; her nerede yaşıyor olsalar dahi yaşadıkları yeri kendi vatanları gibi benimseyip sahiplenme gibi bir özellikleri olduğu bilinmektedir. Bununla beraber anavatanları olan Kafkasya'ya olan derin bağlılıklarını da sürdürmekte oldukları görülmektedir. Bu bağlamda

Çerkeslerin; geçmişe oranla anavatana bağlılık, kimlik bilinci, aidiyet duygusu vb. konularda kendilerini ne şekilde ifade ettikleri, araştırmamız açısından önemli bir boyuttur. Bu nedenle görüşmelerimizde katılımcılarımıza kimlik ve aidiyet duygularını öğrenmeye yönelik; "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir" ve "Kendinizi nereye ait hissediyorsunuz" soruları yöneltilmiştir.

4.2.1. Vatan Tanımı

Katılımcılara sorulan "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir" sorusuna verilen cevaplarda bir kısım katılımcı "vatan" tanımını "doğup büyüdüğüm, ailemin yaşadığı yer" şeklinde açıklarken bazı katılımcılar da ana vatanlarını, atalarının geldiği yer olan Kafkasya olarak tanımlamaktalar. Bununla birlikte bazı katılımcılar ise Kafkasya ve Türkiye'nin her ikisini de vatan olarak gördüğünü ifade etmişlerdir.

Görüşmeleri yakından inceleyecek olursak; İstanbul'da yaşayan E1, vatan kavramını tanımlarken Kafkasya'ya olan bağlılığını vurgulayarak "*Kimlik olarak beni ifade eden yer atalarımın var oldukları yer olan Kafkasya'dır."* şeklinde açıklamıştır. (E1, 37, İst.). Bir diğer katılımcı E3'ün de *"Vatan insanın köklerinin bulunduğu yerdir. Benim için vatan Kuzey Kafkasya'dır."* sözleriyle geçmişine yönelik bağlılığını ön planda tuttuğu görülmektedir (E3, 43, İst.). E4, K1 ve K2 benzer ifadeler kullanarak Kafkasya'yı vatanları olarak gördüklerini dile getirirken E7 de "*Candır, köktür, soydur Kafkasya'dır."* yanıtıyla kendisi için Kafkasya'nın vatan tanımını karşıladığını dile getirmiştir (E7, 60, İst.).

Katılımcılardan K4, K6, K7 ve E8, vatan kavramını nitelendirirken doğup büyükleri, kendilerini güvende hissettikleri ve gerekirse uğrunda canlarını verebilecekleri yer olarak Türkiye'yi gördüklerine yönelik açıklamalar yaparken E5 de *"Bence vatan bir kimsenin doğup büyüdüğü, bir milletin üzerinde yaşadığı bir toprak parçasıdır. Bu toprak parçası, korumak için insanların fedakârlık yapmayı göze alacağı bir toprak parçasıdır. Benim için vatan doğup büyüdüğüm, koruyacağım yerdir. Yani Türkiye'dir."* diyerek Türkiye'yi vatanı olarak gördüğünü ifade etmiştir (E5, 20, İst.).

Katılımcılardan K8 Türkiye'yi vatanı olarak gördüğünü ifade ederken aynı zamanda Kafkasya'ya da vurgu yaparak *"Vatan insanın kendini güvende hissettiği, var olduğu yerdir. Tabi hiç görmediğimiz ata topraklarına da hasretliğimiz vardır. Bizler ve bizden sonraki nesiller yaşadıkları coğrafyaları vatan bilecekler."* ifadelerine yet verirken (K8, 40, İst.); K5, "*Anavatanım Türkiye, ata vatanım Kafkasya."* (K5, 50, İst.) şeklinde yanıtlamıştır. *E6 da "Vatan Türkiye'dir, ancak, anavatan Çerkesya'dır."* (E6, 61, İst.) ifadelerini kullanarak her iki tarafa da bağlılıklarını dile getirmişlerdir.

Genç katılımcılardan K3 ise *"Benim için vatan yaşamımı idame ettirebileceğim herhangi bir yer olabilir. Dünyanın gitgide küreselleşmesiyle kaynaklara erişim kolaylaştı. Bu nedenle ülkesel sınırların olması durumu değiştirmiyor. Vatan dünyadır. İnsanın insanca yaşayabileceği her yer vatan olabilir benim için."* diyerek kendisini vatan olarak herhangi bir toprak parçasıyla sınırlandırmadığını dile getirmiştir (K3, 22, İst.).

Düzce'de yaptığımız görüşmeleri incelediğimizde; oradaki katılımcıların da vatan tanımlamalarında benzer çeşitlilikler görülmektedir. Katılımcılarımızdan E9, *"Doğup büyüğüm yerdir. Ana vatanım Kafkasya kendi vatanım Türkiye'dir."* ifadesini kullanırken (E10, 49, Dz.) E10 da buna benzer ifadeler kullanarak her iki tarafı da vatanı olarak gördüğünü dile getirmiştir.

Vatan olarak Kafkasya'yı gördüğünü belirten katılımcılarımızdan E11, sorumuzu *"Vatan dendiğinde ilk aklıma gelen yer Kafkasya."* şeklinde yanıtlarken (E11, 50, Dz.); K12 ise *"Senin veya atalarının yaşamış olduğu yer vatandır. Acısıyla tatlısıyla, olumlu olumsuz yönleriyle benim vatanım Kafkasya diyebilirim."* yanıtını vermiştir (K12, 39, Dz.).

Düzce görüşmelerinde bir kadın katılımcımız vatan tanımını *"Bir kimsenin doğup büyüdüğü, üzerinde yaşadığı, barındığı, gerekirse uğruna canını verdiği yurdudur. Vatan demek Türkiye demek benim için."* şeklinde yaparken (K12, 39, Dz.) diğer katılımcılarımız K9, K10, K13 ve E12 de benzer doğrultuda cevaplar vererek vatan olarak Türkiye'yi gördüklerini vurgulamışlardır. Son olarak bir erkek katılımcı da

bu sorumuzu *"İnsanların; din, dil ve kültür farkı olmadan özgürce yaşadığı yere vatan denir."* şeklinde yanıtlamıştır. Katılımcımız her iki milletin ortak paydalarına vurgu yaparak Türkiye'yi vatan kabul ettiklerini ifade etmiştir (E12, 67, Dz.).

İstanbul'da ve Düzce'de yaşayan katılımcılara yöneltilen "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir" sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında, katılımcıların verdikleri yanıtların her iki şehirde de farklılık gösterdiği görülmektedir. Bir kısın katılımcı Kafkasya'yı vatanı olarak gördüğünü ifade ederken bir kısım katılımcı ise Türkiye'yi vatanı olarak gördüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte her iki tarafa da bağlılık eşit şekilde duyduğunu ifade eden katılımcılar da oldukça fazladır. Ancak İstanbul ve Düzce genelinde bakıldığında iki şehir arasında anlamlı bir oransal farklılığa rastlanmamıştır.

Katılımcılardan Kafkasya'yı vatanı olarak görenlerin, tarihsel bağlarının güçlü olduğu, atalarının sürgün edilerek zorla topraklarından çıkarılmalarını büyük bir haksızlık olarak gördükleri ve bugün dahi onların acılarını içlerinde hissettikleri anlaşılmaktadır. Kafkasya'ya bağlılıklarını ifade eden katılımcıların anavatanlarıyla sürekli irtibat halinde olmaları, orada yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeleri ve fırsat buldukları taktirde anavatanlarını ziyaret etmeleri de dikkat çeken bir özelliktir. Gerekli şartların oluşması ve imkân tanınması halinde oraya yerleşerek yaşamlarını orda sürdürmek istediklerini dile getiren katılımcılar da mevcuttur.

Türkiye'yi vatanı olarak gören katılımcıların vatan tanımına bakıldığında ise doğup büyüdükleri, üzerinde yaşadıkları, dilini konuştukları, aileleri ve sevdikleri ile birlikte özgürce yaşayabildikleri yer olarak ifade ettikleri görülmektedir.

4.2.2. Kimlik ve Aidiyet Duygusu

Araştırmamızın boyutlarından biri olan "kimlik ve aidiyet" konularında da katılımcılarımıza yönelttiğimiz sorulara aldığımız yanıtlar birbirinden farklılık göstermektedir. "Kendinizi nereye ait hissediyorsunuz" sorusuna, katılımcılarımızın bir kısmı yaşadıkları yer olmasından dolayı Türkiye'yi gösterirken diğer bir kısmı ise atalarının geldiği yer olan Kafkasya'ya ait hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu

soruya evrensel bakış açısıyla yaklaşan katılımcılarımızın ise daha kapsayıcı yanıtlar vermişlerdir.

Katılımcılarımızdan E5, E8 ve K6; sorumuza yanıt olarak kendilerini içinde yaşadıkları ülkeye, yani Türkiye'ye ait hissettiklerini belirtirken K7, bu soruyu; *"Kendi Anavatanımı hiç görmemiş ve gitmemiş olmamdan dolayı belki de üzerinde yaşamış olduğum topraklara yani Türkiye'ye ait hissediyorum."* şeklinde yanıtlayarak bulunduğu ülkeye aidiyet beslemesinin nedeni olarak anavatanına hiç gitmemiş olmasını göstermiştir (K7, 38, İst.).

K5, Önceliğinin ailesinin olduğu yer olan Türkiye ama gönlünün ata vatanımda olduğunu vurgularken K8 *de "Kendimi fiziki olarak doğup büyüdüğüm yere yani Türkiye'ye ait hissediyorum. Çünkü bizler doğup büyüdüğümüz, yaşadığımız coğrafyalara uyum sağlayan bir milletiz."* yanıtını vererek Çerkeslerin hangi ülke sınırında yaşarlarsa yaşasınlar, bulundukları ülkeye bağlılıklarının yüksek olduğunu vurgulamıştır (K8, 40, İst.). K4 *ise "Kendimi doğup büyüdüğüm yerlere ait hissediyorum fakat yüreğimin derinliklerinde 'sürgün olmasaydı acaba bugün nerede, nasıl, ne durumda olurdum?' diye düşünmeden de edemiyorum."* diyerek sürgünün sancılarını hala içinde hissettiğini belirtmiştir (K4, 50, İst.).

Bir diğer katılımcımız olan E6; aidiyet olarak bu toprakların, ancak kimlik ve kültür olarak Çerkesya'ya ait olduklarını ifade ederek her iki topluma da bağlılığı olduğunu dile getirmiştir. E6, "Kafkasya'ya hiç gittiniz mi?" sorusuna ise "*Üzülerek ifade edeyim: Hiç gitmedim. Ancak yakın zamanda gitme planımız var. İletişim oluyor tabii, derneklerimize gelen Kafkasyalı ziyaretçiler ve sanal iletişim araçlarıyla da irtibat kurabiliyoruz."* yanıtını vermiştir (E6, 61, İst.).

Katılımcılar arasında kendilerini anavatanları olan Kafkasya'ya ait hissettiklerini belirten E2, E4, K1, K2 ve E7 ile paralel olarak cevap veren E1 ise bu konuyu şu şekilde açıklamıştır; *"Aidiyet hissi, kimlik bilinci bağlamında kendimi anavatanım Kafkasya'ya ait hissediyorum. Biz sürgünde yaşayan bir halkız. Diasporada yaşayan topluluklar bulundukları ülkenin vatandaşı konumundadır. Zorunluluktur bu. Vatanımız olan Kafkasya'da dönüş koşullarımız hukuki, ekonomik, siyasi açıdan*

oluşturulmuş olsa biz hemen gideriz. Eğer bu koşullar oluştuğu halde gitmiyorsak biz diasporada olmaktan çıktık demektir. Fakat şu anda hala Rusya Federasyonu'nun ortaya koyduğu engeller var. Bu koşullar olmadığı için anavatanımızdan uzakta tutuluyoruz, dışlanıyoruz, engelleniyoruz. Bu yüzden diaspora tanımına uygun hareket ediyoruz şu anda, mecburen." Katılımcımız; anavatana gitmeyi çok istediği halde gidemediğini ancak sürekli irtibat halinde olduğunu vurgulayarak *"Orada yaşanan gelişmeleri yakından takip ediyorum. Kafkasya'ya gittiğimde Çerkes aydınlarına, ileri gelenlerine yapmış oldukalı gibi bizi de havaalanından inmeyle gözaltına alabilirler. Çerkesya işgal altında hala, Rus işgali hala devam ediyor."* ifadelerini kullanmıştır. (E1, 37, İst.).

Aidiyet kavramına evrensel bir bakış açısıyla bakan iki katılımcımızdan biri olan E3, "*Yaşadığım şehir veya ülkeden çok kendimi bir dünya vatandaşı olarak görüyorum."* ifadesini kullanırken (E3, 43, İst.); bir diğer katılımcı K3 ise kendisini bu dünyaya ait hissettiğini ve herhangi bir yerle sınırlandırılmış hissetmediğini ifade etmiştir (K3, 22, İst.).

"Kendinizi nereye ait hissediyorsunuz" sorusuna, Düzce'den aldığımız yanıtları da inceleyecek olursak E9, E10, K9, K10, K13 ve E12'nin kendilerini kimlik ve aidiyet bakımından yaşamlarını sürdürdükleri ülkeye, yani Türkiye'ye ait hissettiklerini her biri benzer ifadelerle dile getirmişlerdir. E11 yaşadığı topraklara bağlılığını dile getirmek amacıyla *"Coğrafyaya bağlı kalmaksızın adalet, demokrasi ve huzur olan her yer yaşanılabilirdir benim için. Fakat Düzce'de büyüdüğüm için sorulduğunda ilk aklıma Düzce geliyor."* yanıtını verirken (E11, 50, Dz.); bir diğer katılımcı K11 ise *"Atalarımın sürgün edildiği, soyumun geldiği Adige Cumhuriyeti bir yanım..! Fakat ait olduğum yer, uğruna baş koyduğum yer, yaşadığım yer yani Türkiye'dir."* diyerek her iki yere de bağlılığını bu şekilde ifade etmiştir (K11, 36, Dz.).

Düzceli katılımcılarımızdan K12 ise *"Türkiye'de yaşıyorum. Ana vatanım Kafkasya. Tam olarak her ikisine de ait hissedemiyorum maalesef."* diyerek aidiyet bağlamında kendisini her iki coğrafyanın da tam anlamıyla bir parçası hissedemediğini, bu bakımdan eksik hissettiğini dile getirmiştir (K12, 39, Dz.).

Kimlik ve aidiyet konusuna da genel olarak baktığımızda kendilerini Türkiye'ye ait hissediyorum diyenlerin İstanbul'a oranla Düzce'de daha çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Her iki şehirde de hem Türkiye'ye hem de Kafkasya'ya aynı anda bağlılıklarını ifade edenlerin oranı birbirine yakın iken ilgi çekici bir bulgu olarak kendisini herhangi bir coğrafyayla sınırlandırmaksızın evrensel bir bakış açısıyla bakan katılımcılarımızın var olduğu her iki şehirde de gözlemlenmiştir. Bu görüşe sahip olan katılımcıların eğitim düzeyi yüksek bireyler oldukları gözlemlenmiştir.

Bir diğer dikkat çekici bulgu ise Düzce'deki katılımcılarımızdan K12'nin ifade ettiği şekliyle ne oraya ne de buraya ait hissetme, tam anlamıyla ait hissetmeme veya eksik hissetme durumudur. Bu durum anavatanının dışında yaşamak durumunda bırakılan birinin mevcut durumu kabullenmekte zorlandığını göstermektedir bize.

İstanbul'da ve Düzce'de yaptığımız mülakatlarda sorduğumuz "Kendinizi nereye ait hissediyorsunuz" sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlara genel olarak baktığımızda her iki şehirde de "kimlik" ve "aidiyet" yönelik hissiyatlarında çeşitlilik olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar; doğdukları, büyüdükleri ve aileleriyle birlikte yaşadıkları yer olarak Türkiye'ye yönelik aidiyet duygularının daha ağır bastığını ifade ederken bunun nedeni olarak bu topraklarda doğup büyümüş olmaları, ailelerinin ve sevdiklerinin burada olması ve anavatanlarını hiç görmemiş olmaları vb. durumları öne sürmüşlerdir.

Bununla beraber Kafkasya'yı anavatanı olarak gören ve kendisini oraya ait hissedenlerin oranı da oldukça fazladır. Buradan da anlaşılıyor ki, Çerkesler Kafkasya'dan sürgün edileli 155 yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen hala büyük çoğunluğu sürgün edildikleri topraklara olan bağlılıklarını sürdürmektedirler. Bulundukları ülkeyi her ne kadar vatan bilip benimseseler dahi anavatanlarına olan hasretleri ve maruz kaldıkları sürgünün izleri hala devam etmektedir. Bu durumun oluşmasında Çerkeslerin geçmişe yönelik dinledikleri yaşam hikayelerde ve tarihi kaynaklarda da yer aldığı haliyle, yaşadıkları topraklardan yani anavatanlarından zorla koparılarak sürgün edilmelerinin çok büyük etkisi olduğu katılımcıların verdikleri yanıtlardan açıkça görülmektedir.

Son olarak her iki tarafa da aynı derecede bağlılık hissettiğini dile getiren katılımcıların var olduğu da gözlenmiştir. Bu katılımcıların hem yaşamlarını sürdürdükleri yer olan Türkiye'yi vatanları olarak görürken aynı zamanda atalarının koparılıp atıldığı Kafkasya'yı da unutmadıkları mesajını vererek anavatana bağlılıklarından da vazgeçmedikleri görülmüştür.

4.3. Kültürel Bilinç ve Kültürün Korunmasına Yönelik Çalışmalar

4.3.1. Anadili Bilme Düzeyi ve Oranı

Bilindiği üzere kültürel sürekliliğin sağlanmasında ortak normlar ve değerler oldukça etkilidir. Bu norm ve değerlerin yanı sıra en önemli faktörlerden biri de o kültürün ortak mirası sayılan dildir. Anadilin kullanımı kültürün devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla katılımcılarımıza sorduğumuz bir diğer soru da anadili bilme düzeyi ve günlük hayatta kullanma oranını öğrenmeye yönelik olan "Anadilinizi biliyor musunuz?" sorusudur.

İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan E1'in Çerkesçeye oldukça hâkim olduğu verdiği şu ifadelerden anlaşılmaktadır. *"Yazıp okuyabiliyor, konuşabiliyorum. Çocukluğumda ailede Çerkesçe konuşuluyordu, 6 yaşına kadar ben de Çerkesçe konuştum. Türkçeyi ondan sonra öğendim. 16-17 yaşıma kadar köyde yaşadım. Liseden sonra Üniversite için köyden ayrıldım."* şeklinde konuşan E1, daha sonraki dönemlerde de anadiline sahip çıkmak ve kültürün devamlılığını sağlamak amacıyla birçok etkinlikte yer aldığını dile getirmiştir (E1, 37, İst.).

Katılımcılarımızdan E3, *"Evet. Şapsığ lisansını konuşup anlayabiliyorum. Kiril yazmayı da biliyorum. Vaktiyle Gerashe Tembot'un Shiwuzako romanını Cerkesçesinden okumayı denemiştim."* yanıtını vererek gençlerin ana dillerini öğrenmeleri konusunda gayretli olmaları gerektiğini vurgulamıştır (E3, 43, İst.). K4, K5, K6 ve E7, anadillerini bildiklerini, aile içerisinde de aktif kullanabildiklerini dile getirirken K4, *"Anadilimizi biliyorum. Anlıyor, konuşuyor, yazabiliyorum*." cevabını vermiştir (K4, 50, İst.).

Anadilin ailede ve akrabalar arasında konuşuluyor olmasının; o dilin öğrenmede, anlamada ve aktif konuşabilmede oldukça önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Görüşmeler esnasında anadilini bilmeyen veya az bilen katılımcılardan elde edilen bulgular arasında yaygın olarak görülen durum; aile büyüklerini bir araya geldiklerinde kendi aralarında Çerkesçe konuşurken çocuklarıyla veya genç yaştaki bireylerle Türkçe diyalog kuruyor olmalarıdır. Bu durum da yeni neslin dili yeterince öğrenememesine neden oluğu gibi günlük hayatta konuşulacak ortamların da bulunmaması anadillerini kullanamamalarına yol açmaktadır. Kendisi ev hanımı olan katılımcımız K2'nin yanıtı bu durumu desteklemektedir: *"Konuşabiliyorum. Biz evde konuşuyoruz eşimle, kızlarım da anlıyor ama oğlum hiç bilmiyor. Şimdi torunlarıma öğretiyorum."* (K2, 60, İst.). Aile içerisinde konuşulduğu sırada öğrenebildiği kadar bilgisi olduğunu söyleyen K3 ise *"Anadilimi yalnızca ortalama bir seviyede konuşabiliyorum ve anlayabiliyorum. Ancak Çerkes alfabesine hâkim değilim. Ailemle iletişimimi ana dilimle kısmen kurabiliyorum."* yanıtını vermiştir (K3, 22, İst.).

Anadilin öğrenilememesinde bir diğer faktör de gençlerin anadile ilgi duymamaları olarak gösterilebilir. İstanbul'da üniversite öğrencisi olan E5, *"Çerkesçeye çok hâkim değilim. Evde konuşulur ancak ben biraz anlayabiliyorum."* diyerek anne babasının kendi aralarında Çerkesçe konuştuklarını fakat kendisiyle genellikle Türkçe konuştuklarını, kendisinin de fazla merakı olmamasından dolayı Çerkesçeyi ileri seviyede bilmediğini dile getirmiştir (E5, 20, İst.).

Bir diğer katılımcımız E2, günümüzde Çerkeslerin anadillerini öğrenmekte ve konuşmakta yetersiz olmalarının altında yatan nedenlere değinerek kültür ve dilin ayrılmaz bir bütün olduğunu, bir halkın dilini bilmeden kültürünün de tam anlaşılamayacağını vurgulayarak gelecek nesillerin kültürlerine sahip çıkabilmeleri için anadili bilmelerinin son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Çerkesler arasında anadilin, geçmişten bugüne kullanımının azalması ve unutulmaya yüz tutması durumuyla ilgili tarihi süreçlerin etkilerine de değinen E2; sürgün sonrası Osmanlı'nın yönetim politikalarıyla Cumhuriyet dönemi sonrasındaki yönetim politikaları arasındaki farklılıklara dikkat çekerken *"2 gazisi 3 şehidi olan bir aileden geliyorum. Bizim kültürümüzde devletle cebelleşme yoktur. Devlete karşı*

gelinmez. 12 Eylül 1980 süreci devlet baskısı çok etkili oldu. O dönemlerde öğretmenler öğrencileri ajan olarak kullanıp evlerde anadil konuşulup konuşulmadığı öğrenirlerdi. Çocuklara şiddet kullanarak korkuturlardı. Toplum savunmasız kaldı, dili ve kültürü yaşayanlara baskı uygulandı. Bu toplum kendini ne kadar sürdürebilir, çözülmek durumunda kaldı. O zamanda millet kendi geçimini sağlama derdindeydi. Dil kayboluyormuş, 50 sene sonra konuşan kalmayacakmış, kültür kayboluyor vs. bunları düşünemez ki insan o zamanda." diyerek bugün gelinen durumun kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir. Yönetim şeklinin değişimiyle birlikte farklı etnik gruplara yönelik uygulamaların da değişime uğradığını vurgulayan E2, *"Osmanlıda problem yoktu, gazeteni çıkar, dilini kullan. Bu konuda herhangi bir baskı yoktu. Kanuni'nin eşi Mahidevran Çerkes kökenli. Zaten sarayla da akrabalıklar kurulmuş. Çerkeslere karşı olumlu bir bakış açısı da vardı. Cumhuriyet sonrasında etnik unsurlara yönelik yasaklar getirildi ve bu durum kültürün ve anadilin yaşatılmasına mâni oldu."* ifadelerini kullanmıştır (E2, 62, İst.). Kendisi de Etimolog (dil bilimci) olan E2, anadilini günlük hayatta aktif kullandığını ve öğrenmek isteyenlere de resmî kurumlar çatısı altında Çerkesçe kursları verdiğini ifade etmiştir.

Diğer katılımcılarımız K1, K8, E4, E6 ve E8 anadilleri olan Çerkesçeyi çok iyi bilmediklerini, biraz anladıklarını fakat konuşamadıklarını dile getirirken; E6, bu durumu *"Tamamı Çerkes olan bir köyde doğdum. Dilimizi şu anda unutma aşamasındayız."* şeklinde ifade etmiştir (E6, 61, İst.). Yine bir diğer katılımcımız K7 ise *"Maalesef bilmiyorum ama anadilimi konuşabilmeyi çok isterdim."* diyerek gelinen durum karşısında üzgünlüğünü dile getirmiştir (K7, 38, İst.).

Düzce'de yapılan görüşmelere bakıldığında da anadili bilme konusunda benzer durumlarla karşı karşıya kalındığı görülmekle birlikte birtakım farklılıklar da görülmektedir. Çerkes nüfusunun yoğun olduğu bir şehir olmasına karşın Düzce'de de anadili iyi bilenlerin oranı oldukça düşük görülürken katılımcıların büyük bir kısmı sınırlı derecede anadillerini kullanabildiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra anadillerini hiç bilmediğini söyleyen katılımcılarla da karşılaşılmıştır. Düzce'de son yıllarda dil eğitimi konusunda açılan kurslardan faydalanarak Çerkesçeyi öğrenmeye çalıştıklarını ifade eden katılımcılara da rastlanmıştır.

Düzce'deki görüşmelerde "Anadilinizi biliyor musunuz?" sorusuna karşı, katılımcılarımızdan K10 ve K12 anadillerini bildiklerini ifade ederken, K11, ise *"Biliyorum. Son 2 yıldır da Adige alfabesini öğrenmeye çalışıyorum."* yanıtını vermiştir (K11, 36, Dz.).

E11 ise çocukluğunda konuşabildiğini fakat ilerleyen zamanlarda kullanmadıkça unuttuğunu dile getirirken sonraki yıllarda dil kurslarına gitmesine rağmen beklediği ölçüde netice vermediğini dile getirmiştir. Eskiden yaşlılarla Çerkesçe konuşulduğunu fakat günümüzde konuşabilecek pek kimse kalmadığından yakınarak, *"Babaanne ve dedemizin yaşadığı dönemlerde konuşabildiğimi hatırlıyorum. Sonradan köreldi. Şimdi az anlıyorum ve çok az konuşabiliyorum. Eskiler göçüp gitti, kiminle konuşacaksın. Çocuklarımıza bile öğretemiyoruz. Dilim zayıf ancak dil benim için birinci derecede öncelik değildir. Bana göre Çerkeslik bir yaşam biçimidir, dile bağlı kalınmamalı. Dili günümüzde kullanamıyoruz ancak kültür yaşanmaya devam etmeli."* ifadelerini kullanmıştır (E11, 50, Dz.)

Diğer katılımcılarımızdan E12 anladığını fakat az miktarda konuşabildiğini ifade ederken E9, *"Anlıyorum ancak derdimi anlatabilecek kadar konuşuyorum. Annem evde Çerkesçe konuşur fakat eşim Abaza olduğu için biz kendi ailemizde ve çocuklarımızla Türkçe iletişim kuruyoruz."* şeklinde yanıt vermiştir (E9, 43, Dz.).

Sorumuza benzer şekilde cevap veren E10 ve E13 anadillerini bilmediklerini dile getirmişlerdir. E10 ailesinin Çerkes olmasına karşın anadilini öğrenememe nedenini çocukluğunda komşularının Çerkes olmamasından dolayı arkadaş çevresiyle hep Türkçe iletişim kurmaz zorunda kalmasına bağlıyor ve *"Düzce'de Çerkes yoğunluğu fazla fakat bizim köydekiler göç etmişler, o yüzden yaşadığım mahallede Çerkes yok. Olsaydı bugün dilimi biliyor olurdum."* diyerek bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. İlerleyen dönemlerde dernek faaliyetlerinde de yer aldığını ifade eden E10, *"Bir dönem Düzce Kafkas Derneğinde çok faaldim. Her türlü etkinliklerde görev alırdım, uzun süre başkan yardımcılığı da yaptım. Dernek başkanı olmamı istediler fakat dil bilmediğim için kabul etmedim."* diyerek konuşmasına devam ederken eşinin ve oğlunun anadili öğrenmek amacıyla Çerkesçe

kursuna gittiklerini, kendisinin ise iş yoğunluğundan dolayı gidemediğini ifade etmiştir (E10, 49, Dz.). K9 ve K13 de anadili öğrenmek amacıyla eğitim aldıklarını ifade etmişlerdir.

4.3.2. Çerkes Örf -Adetlerinin Bilmesi ve Devam Ettirilmesi

Toplumda bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinden doğan töre, âdet, gelenek\görenekler, ahlak kuralları ve görgü kuralları yazılı olmayan normlardandır. Yazısız normlar, bir kimsenin belli bir olayda nasıl davranması gerektiğini gösterir. Yazısız normlar, zamanla insanda bir birikim oluşturur ve bu birikim sosyal yaşantısında insana pek çok kapıyı açmaktadır (Altın ve Gümüş, 2011.). Çerkes toplumuna bakıldığında kendilerine has örf\adetleriyle ve gelenekçi yapılarıyla bilinen bir toplum olduğu görülmektedir. Çalışmamızın temel amaçlarından biri de Çerkes toplumunun geleneksel yapısını yakından incelemek ve kültürel dinamikleri hakkında katılımcılarımız vasıtasıyla detaylı bilgi almaktır. Bu bilgiler doğrultusunda "geçmişle bugün arasında kültürel boyutta değişim ve dönüşüm oldu mu", "olduysa ne şekilde ve hangi boyutlarda oldu" vb. sorulara yanıtlar aranmaktadır. Bu amaçla katılımcılarımıza "Çerkes örf ve adetlerini genel olarak anlatır mısınız?" sorusu yönelerek Çerkes örf ve adetleri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmış ve ardından da "Çerkes örf ve adetlerini devam ettiriyor musunuz? Hangi konulara önem veriyorsunuz?" sorusuyla günümüzde geleneklere olan bağlılık düzeyi sorgulanmıştır. Katılımcılarımızın vermiş oldukları yanıtların her biri konuyu farklı boyutlarda açıklamakta olup Çerkes örf ve adetlerinin anlaşılabilmesi konusunda detaylı bilgiler içermektedir.

İstanbul'da yaptığımız görüşmelerle başlayacak olursak katılımcılarımızdan E1'in sorumuza verdiği yanıt şu şekildedir: *"Çerkes örf ve adetlerinin temeli "Xabze"dir. Xabze gökyüzünde yıldızları, gezegenler vs. bir arada tutan büyük şemsiye gibidir. İçinde din vardır, hukuk vardır, gelenek-görenekler ve daha birçok şey vardır. Xabze bütün bunların hepsini kapsayan bir üst başlık gibidir. İlahi dinlerin emirleriyle çok büyük benzerlikler taşımaktadır. Çelişen konular da var elbette. Kısaca söylemek gerekirse dünya üzerinde saygıyı temel alan bir kültür vardır*

Xabze'nin temelinde. Çerkeslerin gittikleri toplumlarda bu kadar saygı görmelerinin nedeni Xabze'ye uygun yaşamalarıdır." (E1, 37, İst.).

Katılımcılarımızdan E4 de Çerkes örf ve adetlerini tanımlarken Xabze'nin önemine değinerek bu kavram hakkında; *"Toplumunun yaşayışını, toplum içi ilişkileri düzenleyen davranışlar bütününü olarak nitelenebilir. Xabze'nin temelini saygı belirlemektedir. Kadın, erkek, yaşlı, genç özetle toplumun her kesiminin birbiriyle ilişkisinden, yolda yürüme düzenine, misafir ağırlamaktan, evliliğe ve daha birçok toplumsal olaya kadar, uygun olan davranış biçimleri Xabze ile belirlenmiştir."* ifadelerini kullanmıştır. Xabze kavramının hukuki bir nitelik de taşıdığını belirten katılımcımız Xabze'nin ihlali durumunda toplumsal yaptırımlarla da karşı karşıya kalındığını ifade ederken; *"Bir nevi anayasa olarak nitelenebilir. Xabze'ye aykırı davranışlar toplumdan dışlanmaya veya farklı ceza-i müeyyideler ile karşılaşmaya neden olmaktadır."* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (E4, 42, İst.).

Katılımcılarımızdan E6, K5, E7 ve E8 Çerkes örf ve adetlerinin temelinin Xabze anlayışına dayandığını ifade etmişlerdir. Sorumuza aynı doğrultuda yanıt veren katılımcımız K6 ise bu konuyu açıklarken *"Yazılı olmayan fakat atalarımızdan gelen, sözlü ve uygulanan Xabze dediğimiz kurallardır. Bir düzendir, Temel yasadır. Bu kurallar, doğumdan ölüme, ulusumuzun var oluşundan beri kullanılan ve ulusumuz var oluncaya kadar süreceğine inandığımız görgü kuralları, gelenek ve görenekler, örf ve adetler, ahlak ve din kuralları, maddi\manevi yaptırımlar ve hukuk kurallarıdır."* ifadelerini kullanmıştır. Çerkeslerde geçmişte uygulanan hiyerarşik sistemin günümüz şartlarında uygulanış biçimine de değinen katılımcımız *"Toplu halde yaşamış olan atalarımızın "Xase" dedikleri yasama meclisi tarafından yürütülmüştür. Günümüzde dağınık yaşamamız nedeniyle yasama kurulunun yerini aile büyükleri almıştır. Bu nedenle, yasalar aile düzeyine indirgenmiştir. Xase düzeni yok olma aşamasındadır. Buna rağmen sanırım genlerimizden gelen bir Xabze anlayışı ve kurallarını yoğun bir şekilde taşımaktayız."* diyerek eski geleneklerin günümüzde dönüştürülerek zamana uygun şekilde uygulandığının da altını çizmektedir (K6, 63, İst.).

Bir diğer katılımcımız E3 de Çerkes adetlerinden kısaca bahsederken *"Yaşlıya kadına ve çocuğa saygılı, edepli olmaktır. Yüksek sesle konuşup gülmemek. Küfretmemek. Bunlar ilk aklıma gelenler, örnekler çoğaltılabilir."* ifadelerini kullanarak Çerkes geleneklerinde saygılı ve edepli olmanın önemine değinmiştir (E3, 43, İst.)

Genç katılımcılarımızdan E5, Çerkes örf ve adetleri hakkında bilgi verirken boylar arası birtakım farklılıklar görülebildiğini ifade ederken *"Benim mensubu olduğum "Abzekh" boyunda hala devam ettirilen örf ve adetlerimiz vardır. Örneğin dedem ve babam bir arada otururlarken ben onların yanında bulunmam. Yani dedemin yanında babamla birlikte değil ayrı ayrı zamanlarda bulunuruz. Ailemizde uygulanan bir diğer adet de gelinler kayınpederleriyle birlikte oturup aynı sofrada yemek yemezler."* şeklinde bilgi vermiştir (E5, 20, İst.).

Üniversite öğrencisi olan K3 ise Çerkes toplumunda bir takım yerleşmiş uygulamaların mevcut olduğunu ve bu sayede toplumun devamlılığını her yerde sağlayabileceğini ifade ederek *"Tek bir devlet çatısı altında olmasa dahi kültür hayatın rutininde sürdürülebilir. Çerkeslerde "saygı" üzerine kurulmuş, "sevgi" ile beslenmiş bir örf\adet mevcut. Kendilerine ait bir ahlak anlayışı mevcut ve bunu korumaya çalışıyorlar. Kendi aralarında sıkı bir bağ var. Mesela herhangi bir yerde Çerkesler birbirlerini bulunca\karşılaşınca sanki ailelerinden biriyle bir araya gelmiş gibi bir bağ meydana gelir hemen o anda. Yani geleneklerimiz bizleri bir arada tutuyor her yerde."* sözleriyle Çerkeslerin toplumsal bağlarının ne kadar kuvvetli olduğuna da değinmiş oluyor (K3, 22, İst.).

Kendisi ev hanımı olan katılımcımız K2, Çerkes kültüründe saygının önemini vurgularken İstanbul'da Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları bir mahallede doğup büyüdüğünü ifade eden katılımcımız K4 de benzer şekilde aile ilişkilerinde saygının ne derece önemli olduğunu şu sözlerle açıklamıştır; *"Çerkes örf ve adetlerinin temeli saygıya dayalıdır. Büyük, küçük, her birey konumunun bilincindedir. Çerkeslerde evin en büyüğü karar yetkisine sahiptir. Bazı adetlerden bahsedecek olursak; büyüklerin karşısında otururken derli toplu ve bacaklar bitişik oturulur, oturduğunuz yere birisi geldiğinde ayağa kalkılır, sofrada en büyük yemeğe*

başlamadan diğerleri başlayamaz, odadan dışarı çıkılırken asla içerdekilere sırtını dönerek çıkılmaz, misafire çok önem verilir, misafir güler yüzle karşılanır ve kapıya kadar yolcu edilir." (K4, 50, İst.).

Yine saygının öneminden bahseden bir diğer katılımcımız K7 de *"Çerkeslerde örf ve âdetin başında saygı gelir bizim için saygı çok önemlidir. Bulunduğun ortama büyük biri geldiğinde ayağa kalkılır ve büyük oturmadan oturulmaz, evlendiğinde gelinle damat büyüklerin yanına birlikte girmez, aynı yerde bulunmazlar; büyükler bir süre sonra izin verir ondan sonra aynı ortamda bulunmaya aynı sofrada oturmaya başlanır. Kız İstemeye damat gelmez, babalar çocuklarını büyüklerin yanında sevmezler, eşler birlerine büyüklerin yanında isimleri ile hitap etmez, gelinler kapıya en yakın yerde otururlar. Çerkeslerde akraba evliliği yoktur. Kaşenlik geleneği vardır. (Kaşenlik birbirinden hoşlanan genç kız ve erkekler arasındaki arkadaşlık ilişkisine denir.)"* şeklinde Çerkeslerin günlük hayattaki yaşam pratikleri hakkında bilgiler vermiştir. Evlendikten sonra İstanbul'da yaşamaya başlayan katılımcımız K1 de bize benzer şekilde günlük yaşamdan örnekler vererek evlilik sonrasında uygulanan birtakım pratiklerden şu şekilde bahsetmiştir; *"Çerkes örf ve adetlerinde kısaca bahsetmek gerekirse; büyüklerin sözü kanun niteliğindedir, akraba evliliği yapılmaz, düğünlerde damatlar bulunmazlar (gelin alma merasimine katılmazlar). Çerkes gelinleri evlendiklerinde ilk zamanlar aile büyüklerinin yanında konuşmazlar, bu durumda büyüklerin hediye vermesi âdettendir. Ve böylece büyüklerle diyaloğa başlarlar. Bu da adetlerimiz arasında yer alır. Bayram ve düğün gibi özel günlerde, özellikle Çerkes böreğimiz olan "haluj" yapılmaktadır. Kısaca aklıma gelenler bunlar."* (K1, 32, İst.).

İstanbul'daki katılımcılarımızdan son olarak K8'in verdiği bilgilere bakacak olursak o da Çerkeslerin bir nevi yaptırım biçimlerini ifade eden "haynape" kavramından bahsetmiştir. Bu kavramın içeriğinden bahsederken *"Bizim örf ve adetlerimizin çoğu "haynape" kavramı üzerine kuruludur. Çünkü büyüklere olan saygı, hürmet, haddi aşmama, toplumda otururken ve konuşurken yerini bilme, aile ve akrabalar arasında herkesin örf ve adetleri uygulamaya çalışması, beraberinde seviyeli ve saygılı bir yaşam getiriyor bana göre."* Diyen K8, Çerkeslerin cinsiyet ayrımcılığına karşı tutumlarından da bahsederek *"Ben en çok biz Çerkeslerin kız*

çocuklarını diğer toplumlarda olduğu gibi dışlamak yerine bağrına basıp baş üstünde tutmasını seviyorum. Kızların toplumda ikinci sırada tutulmayıp özgür yetiştirilmesini seviyorum." ifadelerini kullanmıştır.

Düzce, Türkiye genelinde Çerkes nüfus yoğunluğunun oldukça fazla olduğu bir şehir olmakla beraber, burada yaşayan Çerkeslerin de geleneklerini uygulama konusunda oldukça özverili oldukları bilinmektedir. Bu konuda geçmişten günümüze kadar birçok araştırmaya da konu olan Düzce Çerkesleri ile yapmış olduğumuz görüşmelerde de Çerkes örf ve adetleri hakkında öne çıkan birtakım bilgiler elde edilmiştir. Geçmişte Dernek yöneticiliği de yapmış olan katılımcılarımız E11, Çerkes adetlerinin çok kapsamlı olduğunu ve kısaca günlük hayattaki her şeyi kapsadığını; düğünü, derneği ve her türlü cemiyeti içine aldığını ifade etmiştir (E11, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan E9, Çerkes geleneklerinin temelini oluşturan en temel kuralın Xabze olduğuna değinirken bu bağlamda saygının önemine de değinmiştir. "*Çerkesler'in en önem verdikleri kural Xabze'dir. Bunun da en başında saygı gelir. Toplumsal olaylarda karar verici kişi Tahmate'dir. Her ailenin, köyün vs. Tahmatesi vardır. Karar verilirken onlara danışılır, onların fikirlerine önem verilir. Tahmateler yaşları nispetinde söz sahibidirler. Bir ortamda en yaşlı kimse Tahmate odur."* şeklinde konuşan katılımcımız; Çerkes toplumlarında hiyerarşik bir yapı olduğunu ve bu yapının en başında "Tahmate" kavramıyla nitelendirilen bir büyüğün olduğunu ve bu liderin ortama ve duruma göre değişiklik gösterebildiğinden bahsetmiştir (E9, 43, Dz.).

Katılımcılarımızdan K13 ve E10 da Çerkes kültüründe saygının önemini vurgularken K10 konuyu kısaca özetleyerek *"Çerkes örf ve adetleri bizim toplumumuzun yazılmamış anayasasıdır. Yaşamımızı bunlar belirler. Örf ve adetlerimizin özü "Xabze ve Haynape"dir. Büyüklere saygı, küçüklere hoşgörü esastır."* ifadelerini kullanmıştır (K10, 55, Dz.). K11ise bu konu hakkında; "*Çerkes örf ve adetlerini kısaca anlatmak pek mümkün değil, zira bu genelde "saygı" üzerine kurulu, yazılı olmayan geleneksel hukuk kurallarına dayalı olduğunu söyleyebilirim. Küçük-büyük fark etmeden "bireysel" saygılı tutum, insanların*

hayatını düzenleyen ve güzelleştiren sosyal kurallardır bu hukuk kuralları." şeklinde yanıt vermiştir (K11, 36, Dz.).

Bir diğer katılımcımız E13 de aynı doğrultuda yanıt verirken *"Çerkes örf ve adetleri genel olarak hayatı törensel bir niteliğe dönüştüren, insan onurunu ön planda tutan bir yapıdadır. Bununla birlikte toplum huzuru ön plandadır. Toplumsal hayatta "saygı" ön plandadır."* ifadeleriyle toplumsal düzenin sağlanmasında en temel kuralın karşılıklı saygı olduğunu vurgulamıştır (E13, 50, Dz.). Tüm bu yanıtlara bakıldığında aslında "saygı" kavramının Çerkesler için, günlük hayatta kullanılanın ötesinde çok daha geniş bir niteliğe sahip olduğu ve ihlali durumunda toplumsal yaptırımlarla da desteklenen daha komplike bir kavramı karşıladığı da anlaşılmaktadır.

Katılımcılarımızdan K12, günlük hayatta uygulanan geleneksel değerlerin çocuk yaşlardan itibaren uygulanmaya başlandığını vurgulayarak toplumsal ilişkilerden şu şekilde bahsetmiştir: *"Saygı ön plandadır. Ağaç yaşken eğilir dedikleri gibi çocukluktan itibaren örf ve adetler uygulanır. Ortama biri girdiğinde oturan kişiler "hoş geldin" der ve ayağa kalkar. Bir muhabbet ortamı varsa bir kişi konuşurken diğer insanlar dinlerler. Büyükler konuşurken çocuklar izin verilmeden konuşmazlar. Evine misafir gelen biri, ikram edilecek bir kâse çorbası varsa dahi ikram eder. Misafir ikramsız gönderilmez. Normal zamanda konuşmadığınız biri herhangi sebeple kapınıza geldiğinde artık misafirinizdir. Her misafire gösterilen güler yüz ve ikram aynı şekilde yapılır."* (K12, 39, Dz.). Bir diğer katılımcımız K9 da benzer şekilde *"Küçükler büyüklerin yanında oturmazlar. Çocuklar anne-babalarına, anne-baba diye seslenmez. Anne-babalar da çocuklarına isimleriyle hitap etmez. Gelinler sofrada kayınpeder varsa yemek yemezler. Odaya biri girdiğinde herkes ayağa kalkar. Düğünlerde gelin-damat bir arada bulunmaz."* diyerek Çerkeslerin günlük hayatta uyguladıkları birtakım toplumsal kurallardan bahsetmiştir (K12, 39, Dz.).

Kendisi emekli öğretmen olan katılımcımız E12, Çerkes örf ve adetlerinden bahsederken küçüğe de büyüğe de saygı ve sevginin temel alındığı davranışlar bütünü olarak nitelendirerek "*Çerkeslerde kimse cinsiyet, milliyet, din, vs… ayrımı*

yapmaksızın bir bütündür. İlk aklıma gelen birkaçını ifade etmem gerekirse; bir kişinin evine geldiğini görünce onu karşılayıp evin başköşesine oturtmak. Sofranı ve imkanlarını misafirinle paylaşmak bu kültürün gereğidir. Çocukluğumdan hatırladığım bir büyüğümüz odasına kapısını çalarak girdiğimde beni davet eder ve ayakta karşılardı (hasta değilse)." ifadelerini kullanmıştır. Katılımcımız sözlerine geçmişte yaşadığı anılardan bahsederek devam ederken "*Bir başka örnek gençlik zamanlarımızdan. Komşu kızları kardeşimiz gibiydi. Bir başka köye veya şehre bizlerle birlikte gelebilirlerdi. Büyükler tarafından ne zaman döneceğimiz sorulmazdı bile."* giyerek gençlerin gelenekler çerçevesinde özgürce hareket edebildiklerini ve komşuluk ilişkilerinin karşılıklı saygı ve güven çerçevesinde yürütüldüğünü de vurgulamıştır (E12, 67, Dz.).

Elbette ki birçok kültürde olduğu gibi Çerkes gelenekleri de oldukça kapsamlı ve toplumun her alanında yaşam pratiklerini de beraberinde getiren birtakım davranış kalıplarından oluşmaktadır. Yukarıda katılımcılarımızdan elde ettiğimiz bilgilerde de anlaşıldığı üzere Çerkes kültürü, hayatın her alanını kapsayan, günlük hayatta toplumsal yaşamı düzenleyen komplike kurallar silsilesinden oluşmaktadır. Çerkes kültürünün temelini oluşturan Xabze kavramını açıkladığımız bir sonraki bölümde bu konu hakkında detaylı bilgi verilecektir. Bu nedenle çalışmamıza "Çerkes örf ve adetlerini devam ettiriyor musunuz? Hangi konulara önem veriyorsunuz?" sorularından elde ettiğimiz bulguların değerlendirmesiyle devam ediyoruz. Katılımcılarımıza bu soruyu sormaktaki amacımız günümüzde Çerkes toplumlarının günlük hayatta geleneklerini ne derece uygulayabildikleri ve bu kapsamda hangi konulara öncelik verdiklerini ortaya koymaktır. Katılımcılarımızdan aldığımız bilgiler çerçevesinde geçmişte yaşanan kültürel yaşamla günümüz şartlarında yaşatılmaya çalışılan kültürel yaşam arasında elbette ki farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklara ilerleyen kısımlarda detaylı şekilde değinilecektir. Ancak bazı katılımcılarımızdan aldığımız bilgiler Çerkeslerde geleneklerin korunması konusunda hala oldukça özverili davranan bireylerin ve ailelerin de olduğu yönündedir. İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde, bu özveriyi günlük yaşamında her fırsatta gösterdiğini ifade eden katılımcımız E1; geleneklerini yaşama ve yaşatma konusunda oldukça hassas davrandığını ifade etmiştir (E1, 37, İst.).

Gelenekleri devam ettirdiğini söyleyen katılımcılarımızdan E8, toplum içindeki yaşam ve davranış kurallarına daha çok önem verdiğini ifade ederken K5 de sorumuzu; "Evet, Çerkes örf ve adetlerimizi seviyorum ve yaşıyorum." şeklinde yanıtlamıştır (K5, 50, İst.).

Katılımcılardan E7, kültür ve dilin devam etmesi konusuna önem verdiğini dile getirmiştir. Benzer şekilde kültür ve dilin bir bütün olduğunu ve biri olmadan diğeri de sürdürülemez olduğunu savunan katılımcımız E2 ise her ikisine birden devam ettirmek için çaba gösterdiğini ifade ederek geçmişteki yaşantısıyla bugünkü arasındaki farklılıklardan şu şekilde bahsetmiştir: "*Eskiden eşlerin aile büyüklerinin yanında bir arada bulunması Xabze'ye göre uygun değildi. Artık çoğunluk şehirlerde yaşıyor. İmkânlar buna zorluyor, aynı ortamda bulunmak durumunda kalıyoruz. Ben babam ve eşimle köyden çıktık İstanbul'a geleceğiz. Aynı arabada yolculuk yapmak zorundayız. Çocuklarımızla da bu şekilde, eşleriyle aynı ortamda bulunuyoruz ama bu kadar. Öbür türlü saygıda, hal ve hareketlerde ya da konuşma esnasında dikkat edilmesi gereken hususlarda adetlere uygun hareket ediyoruz."* (E2, 62, İst.)

Geçmişte yaşanan Çerkes geleneklerinin çok katı olduğunu savunan katılımcımız K2, kendisinin çocuklukta yapmak isteyip de gelenekler yüzünden yapamadığı şeyler olduğunu fakat kendi çocuklarını büyütürken bu duruma müsaade etmediğinden şu şekilde bahsediyor: *"Bizim adetlerimizde bazı kurallar çok katıydı. Bence adetler yaşatılmalı ancak adetlerin aşırısına da karşıyım. Oğlum küçükken babasına sarılmak, onunla oynamak isterdi ama babası resmi durmak isterdi. Çocuk seninle yakınlık kurmak istiyor, bırak kucaklasın dedim. Bizim yapamadığımızı neden çocuklar yapmasın."* Aile ortamıyla toplumsal yaşamdaki davranışların da aynı şekilde olmaması gerektiğini de vurgulayan katılımcımız; *"Tabi ki Çerkes adetleri de güzel. Bir yabancının, misafirin yanında yapsa onu ben de istemem. Misafir varken sen onu unut kendi çocuklarınla sarmaş dolaş oyna, o zaman ayıp etmiş olur. O zaman ben de kızarım. Ama evde kendi kendimize olduğumuz zaman kucaklamak istemiş, kucaklasın; çocuk oynamak istiyorsa oynasın. Yerini ve zamanını bilmek gerekir. Biz çocukluğumuzda yapamadık, içimizde ukde kaldı. Bir*

defasında başkalarının olduğu bir ortamda babamı çağırmam istenmişti. Ben de çocuğum aklım sarmıyor, tanımadığım adamların içine "baba seni evden çağırıyorlar" dedim. Eve gittiğimizde babam bana kızdı. "Bir daha başkalarının yanında bana baba deme" dedi. Bizim adetlerimizde yasakmış. O zaman benim çok zoruma gitmişti. Çocuğum daha nereden bileyim ki. Ama evlendikten sonra dayanamadım, baba demeye başladım. Ben de çocuklarım benim gibi sıkıntı yaşasınlar istemedim. Ama saygı yapsınlar o ayrı." geleneklerinin geçmişte kendisi açısından bazen sıkıntılı durumlara da yol açtığını fakat kendi aile ortamında, çocuklarını yetiştirirken kendisi gibi sorunlar yaşamamaları için elinden geldiğince duyarlı davrandığını ifade etmiştir (K2, 60, İst.). Katılımcımız toplumsal yaşamda ise gelenekleri sürdürme konusunda daha dikkatli davranılması gerektiğinin de altını çizmiştir.

Örf ve adetleri kısmen devam ettirebiliyorum diyen katılımcımız E3, aile büyüklerine saygının kendisi için en önemli konu olduğunu ifade ederken bir başka katılımcımız K1 de sorumuza *"Elimden geldiğince devam ettiriyorum. Özellikle büyüklere saygı, küçüklerin büyüklerle olan ilişkisine, tutumlarına önem vermeye çalışıyorum."* şeklinde yanıt vermiştir (K1, 32, İst.).

Genç katılımcılardan E5, "*Çerkes örf ve adetlerini elimden geldiğince devam ettiriyorum. Ailede uygulanan kurallar bizim için olmazsa olmazdır, ben de aile içerisinde devam ettiriyorum. Aile dışında ise duruma veya ortama göre hareket ediyorum."* ifadelerini kullanarak Çekeslerin bulunduğu ortamda geleneklere uygun hareket ettiğini ancak bunun dışındaki okul ve arkadaş ortamlarında ise bulunduğu ortamın gerekliliklerine göre, yani daha rahat hareket ettiğini ifade etmiştir (E5, 20, İst.).

Bulunduğu ortamın etkilerinden bahseden bir diğer katılımcımız K7 ise *"Adetleri devam ettirmeye çalışıyoruz. Tam anlamıyla ettiriyoruz diyemiyorum çünkü yaşamış olduğumuz ortamın etkisi büyük ölçüde etkiliyor."* ifadelerini kullanmıştır. K3, ise geleneklerin kendi ailesi içinde hala devam ettirildiğini *söylerken "Bizde, bizden önceki kuşaklar kadar baskınlığını gösterdiğiniz söyleyemem ancak hala uygulandığını söyleyebilirim. Mesela babamın ailesinde daha yoğun uygulanıyor bu*

adetler. Annem dedemin yanında yemek yiyemez. Annem ve babam birlikte dedemin bulunduğu ortama girmezler, ayrı ayrı girerler. Dedemin yanında babamla birlikteyken bulunmayız. Anneannem ve dedem hayatta olmadığı için annemin ailesi içinde bu kadar sıkı uygulanmıyor. Fakat her iki aile için de söyleyebilirim ki "saygı" çok önemlidir." diyerek aile büyüklerinin geleneklerin yaşanması konusunda ne derece etkili olduğunu da ortaya koymuştur (K3, 22, İst.).

Şehir yaşamıyla birlikte birçok âdetin unutulduğunu ve artık uygulanmadığını dile getiren katılımcımız E6, *"Şehirleşmeyle başlayan çözülmeden hepimiz etkileniyoruz. Aile fertleri arasında bile çoğu adetlerimizi terk ettik."* diyerek bu durumdan duyduğu üzüntüyü de ifade etmiştir (E6, 61, İst.).

Emekli sağlık personeli olan katılımcımız K6, gelenekleri uygulama konusunda eksiklikleri olduğunu ifade ederken Çerkes kimliğinin genel özelliklerinden bahsederek bu özellikleri koruma konusunda gösterdiği çabadan şu şekilde bahsediyor: *"Çerkes örf ve adetlerini tam olarak yerine getiremiyor olsam da Çerkes kişiliğini sürdürüyorum. Bana aşılanmış olan, dürüstlük, inanç ve ahlakı hayatımın her anında yaşıyorum. Bu güzellik insanı huzurlu ve mutlu kılıyor. Halkımızın güzelliği de buradan geliyor. Kurallar ve gelenekler, yöreden yöreye veya aileden aileye göre değişiklik gösterebiliyor, değişmeyen temel özelliklerin başında inanç, saygı, sevgi, onur, ahlak, gurur ve kendine güven gibi güzel duygular nesilden nesle devam ediyor. Ben en çok insani değerlere önem veriyorum."* (K6, 63, İst.).

Olaya farlı bir açıdan yaklaşan katılımcımız K8, *"Dinimin emirleriyle çakışmayan tüm örf ve adetleri benimserim."* diyerek dini emirlerin kendisi için öncelikli olduğunu ifade etmiştir. *"Çok şükür böyle bir âdetimiz yok ama bazı katı diyebileceğimiz özellikler de yok değil."* diye konuşmasına devam eden katılımcımız bazı zorlayıcı adetlerin olmasından yakınırken *"Ben en çok misafire hürmeti severim. Dinimiz de böyle emreder. Bizler büyüklerimizin yanında hal ve tavırlarımıza, söylemlerimize dikkat ederiz. Çünkü bazen mesafe unutulup had aşılabilir."* diyerek Çerkes geleneklerindeki olumlu gördüğü yönlerden de bahsetmiştir (K8, 40, İst.).

Düzce'de yaptığımız görüşmelerde elde ettiğimiz verilere bakıldığında gelenekleri devam ettirme konusunda yoğun gayret sarf edenler olduğu gibi çeşitli nedenlerden dolayı geleneklerini sürdüremediklerini ifade eden katılımcılarımız da mevcuttur. Düzce'de farklı boylardan Çerkesler de olduğundan dolayı bu boyların kendi içlerindeki kültürel ilişkiler de farklılık göstermektedir. Bu konuyu kendi ailesinden örnek vererek açıklayan katılımcımız E9, *"Büyük ölçüde geleneklerimizi devam ettirmeye çalışıyoruz. Abhaz'ların adetleri daha katıdır ve geleneklerine daha bağlıdırlar. Düğün ve cenazeleri eskisi kadar olmasa da hala günlerce sürer ve icabet edilmesi zorunludur. Eşim Abzah olduğu için onların ailesi gelenekleri devam ettirme konusunda daha duyarlılar."* diyerek evlendikten sonra eşinin ailesinin geleneklerinden dolayı daha yoğun bir kültürel ilişki içine girdiklerini fakat kendi ailesinin Şapsığ boyundan olduğunu ve geleneklerin Abzah'lara kıyasla daha esnek olduğunu belirtmiştir (E9, 43, Dz.).

Gelenekleri sürdürdüğünü ifade eden katılımcılarımızdan E13 de *"Ailemde ve köyümde mümkün olduğunca devam ettiriyorum. Genel hayatımda da, "Xabze" ile büyüdüğümden dolayı devam ettiriyorum. Benim için hayatın kurallarını belirleyen unsur Xabze'dir."* ifadesini kullanmıştır (E13, 50, Dz.). Bir diğer katılımcımız E10 ise *"Bulunduğumuz bölgede devam ediyor. Ben ailemde çocuklarıma adetleri uygulattırmak için çaba gösteriyorum. Eşim ve oğlum dil öğrenmek için kursa gidiyor, ana dilimizi öğrenmeyi istiyoruz. Dilimizi öğrenmemiz lazım."* diyerek Düzce'de geleneklerin hala devam ettirilmeye çalışıldığını fakat dil konusunda eksikliklerin olduğunu ve bu eksikliğin de dil kursları sayesinde tamamlamaya çalışıldığını ifade etmiştir.

Katılımcılarımızdan E11, kültürün unutulmaması adına derneklerde yoğun faaliyetlerde bulunduklarını ve Çerkes tarihini ve kültürünü yeni nesillere aktarmak amacıyla yoğun çaba gösterdiklerinden bahsettikten sonra *"Bildiğimiz, gördüğümüz çerçevede yaşamaya ve yaşatmaya çalışıyoruz. Yaşamaya çalışırken de kendimizi biraz sıkıyoruz, özellikle girdiğimiz ortamlar yaşlıların olduğu ortamlarsa. Genç ortamlarında biraz daha rahat oluyoruz ama gençler bu konuda çok zayıf. Ben adetleri uygulamaya çalışıyorum çocuklarıma da uygulattırmaya çalışıyorum. Yoksa*

bir kıymeti olmaz. Biz babamla çok resmiyiz fakat çocuğumla aynı mesafe yok. Yine de dengeyi kurmaya çalışıyorum." diyerek kültürün kuşaktan kuşağa geçerken azalarak eski işlerliğini yitirdiğini fakat yeni nesillerin gelenekleri unutmaması ve kültürel benliklerinin korunması konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır (E11, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan K9, gelenekleri devam ettirme konusunda *"Tamamı olmasa da kısmen devam ediyor. Saygı çerçevesinde adetlere uymaya çalışıyoruz."* yanıtını verirken (K9, 38, Dz.); K11 de bu konuda *"Elimden geldiği kadar devam ettirmeye gayret ediyorum. Zira bu konuyu oldukça önemsiyorum. Büyüklerimden gördüğüm birçok örf-adeti benden sonraki nesiller de görmeli ve yaşamalı diye düşünüyorum. Günlük hayatta büyüklerimize olan davranışlar (saygılı olmak, odaya büyük girdiğinde ayağa kalkmak, yoldan karşıya geçerken büyüğün önünü kesmeyip geçmesini beklemek, otururken\kalkarken saygılı hareketler vs.vs…) Düğün ve cemiyetlerimizde yaşanan\yaşatılan adetler (kız isteme merasimi, düğün merasimi ve oynanan oyunlar, düğün sonrası gelin alma sırasında yaşanan\yaşatılan adetler.). Cenazelerde ve acı günlerdeki dayanışma (özellikle bu konudaki dayanışma oldukça önemli ve önemsediğim konudur.) Kadın-erkek iletişimindeki saygılı tutum, tanışma ve evliliğe giden süreçteki yaşanan\yaşatılan adetler, "kaşenlik" gibi konular…"* şeklinde yanıt vererek hayatın her alanında geleneklerin devam ettirilmesinin kendisi için büyük önem taşıdığını ifade etmiştir (K11, 36, Dz.).

Yukarıda verilen yanıtlara bakıldığında Düzce'de yaşayan Çerkeslerin geleneklerini koruma konusunda ne kadar duyarlı ve özverili oldukları görülmektedir. Ancak bununla birlikte kültürel benliği koruma konusunda aynı oranda başarılı olamayan kimselerin de olduğuna şahit olunmaktadır. Bunlardan biri de farklı kültürden bir kişiyle evlilik gerçekleştiren katılımcımız K13. Katılımcımız geleneklerini devam ettiremediğini ifade ederken *"Ben Çerkes olmayan biriyle evli olduğum için ailece sürdürdüğümüz Çerkes adetlerimiz pek yok. Mesela Çerkes adetlerinden biri (çok eski bir adet ama günümüzde uygulanıyor mu bilmiyorum) gelinin kayınvalidesi ve kayınpederiyle konuşmaması kuralı bizde yok. Büyüklerin yanında çocuklarını sevmek, kayınvalidenin- kayınpederin yanında oturmamak gibi adetler bizde*

uyulmuyor. Ama çocuklarımın saygılı ve bilgili bir insan olmaları konusunda eğitmeye önem veriyorum. Büyüklerine karşı; konuşurken, otururken nasıl davranmaları gerektiği konusunda uyarıyorum." diyerek farklı kültürden evlilik yapıldığında kültürel bağlardan ne kadar uzaklaşıldığını da gözler önüne sermektedir (K13, 42, Dz.).

Bir diğer katılımcımız E12 geçmişteki yaşantısıyla bugünkü arasında kültürel anlamda her geçen gün değişim yaşandığını ifade ederken *"10 yıl önce yaşadıklarımı, gördüklerimi, öğrendiklerimi aynen devam ettiremiyorum. Geleneklerimizi genel hatlar çerçevesinde uygulamaya çalışıyorum. İtiraf edeyim çok da başarılı olduğum söylenemez."* diyerek kültürel çözülmeye maruz kaldıklarını açıkça itiraf etmiştir (E12, 67, Dz.). Son olarak katılımcımız K10 de *"Maalesef örf ve adetlerimizi devam ettiremiyoruz. Devam eden genelde folklorumuz."* sözleriyle geleneklerin devamlılığını sağlayamadıklarını, kültürün sadece folklor alanında devam ettirildiğini dile getirmiştir (K10, 55, Dz.).

4.4. Çerkes Kültüründe Önemli Kavramlar: Xabze ve Haynape

Yeryüzünde varlık gösteren her etnik unsurun kültürel devamlılığı ve sosyal düzeni sürdürebilmesi amacıyla kendi içlerinde kullandıkları bir takım kültürel kodlar bulunmaktadır. Bu kodların çözümlenmesinde en etkili faktörlerden biri dildir ki ancak o dilin çözümlenmesiyle kodların gerçek manada neleri ifade ettiğinin farkına varılabilsin. Çerkes kültürünün temelini oluşturan belli başlı kültürel kodlar ve kavramlardan da bahsetmek mümkündür. Bunların en başında "Xabze" kavramı gelir ki bu kavram Çerkesler açısından; sosyal hayatın düzenlenmesinde etkili olan dil, din, siyaset, hukuk, örf/adet vb. tüm unsurları içine alan en kapsamlı kavramdır diyebiliriz.

Bu bölümde ele aldığımız kavramlardan biri de "haynape" kavramıdır ki bu da Çerkesler açısından önemli kavramlardan biridir. Haynape kavramının temelinde haya sahibi olmak yatar ki haya sahibi olmak da ahlaklı olmanın ön koşuludur. Çerkeslerde bir davranışın haynape olarak kabul edilmesi, o davranışın ahlak

kurallarının dışında, yapılmaması gereken bir davranış olarak görülmesi anlamına gelmektedir.

4.4.1. Çerkeslerde Xabze Kavramının Önemi

Çerkes toplumlarında birlik duygusu oldukça ileri seviyededir. Sosyal yaşamın pratiklerinin tümü; aile yapısı ve akraba ilişkileri, giyim kuşam ve beslenme alışkanlıkları, eş seçimi ve evlilik törenleri, folklor, dil ve eğitim, inanç sistemleri ve benzeri birçok konu, ismine Xabze dedikleri gelenek kalıpları çerçevesinde gerçekleştirilir (Eser, 1999.).

Araştırmamızın bu kısmında "Xabze" kavramının anlamı ve Çerkesler açısından öneminden bahsedilecektir. Bu bağlamda katılımcılarımıza; "Çerkeslerde örf/adet ve geleneklerin Çerkesler için Xabze'nin önemini nedir? Xabze kültürünü devam ettiriyor musunuz?" soruları yöneltilmiştir.

İstanbul'da yaptığımız görüşmelerde, kendisi de Çerkes kültürü hakkında birtakım çalışmalar yürüten katılımcımız E2; *"Xabze insanı inşa medeniyetidir. Xabze o kadar kapsamlıdır ki ancak "medeniyet" sözcüğüyle ifade edilebilir."* diyerek Xabze kavramının en iyi şekilde açıklamanın ancak "medeniyet" sözcüğüyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bir diğer katılımcımız E4, Xabze'nin tanımını yaparken; *"Xabze, Çerkesler için toplumsal yaşam kurallarını oluşturmaktadır. Genel olarak yazılı olmayan bir anayasa olarak nitelenmektedir. Xabze'ye aykırı olan davranışlar toplumdan dışlanmaya ve farklı ceza-i müeyyidelerle karşılaşmaya neden olmaktadır."* ifadelerini kullanırken bu geleneği mümkün olduğunca devam ettirdiğini dile getirmiştir (E4, 42, İst.).

Katılımcılarımızdan E1, *"Xabze'nin temelinde hürmet vardır, saygı vardır. Büyüğe, küçüğe, kadına farklı erkeğe farklı saygı vardır. Yeryüzündeki bütün canlıları sevme, koruyup kollama vardır. Ben de Xabze kültürünü devam ettirme konusunda son derece hassasım."* şeklinde açıklayarak Xabze'nin çok geniş kapsamlı olduğunu ifade etmiştir (E1, 37, İst.). E6 da *"Xabze Çerkes olma göstergesidir. Adetlere/geleneklere ne kadar bağlıysanız o kadar Çerkessinizdir."* diyerek

"Xabze" kavramıyla "Çerkeslik" kavramının eşdeğer olduğunu savunmuştur. Çerkes olmanın gerekliliğinin geleneklere uymak olduğunu ifade eden katılımcımız "Xabze kültürünü devam ettiriyor musunuz?" sorusuna da *"Kısmen devam ettirebiliyoruz."* yanıtını vermiştir (E6, 61, İst.). E8 ise Xabze'den bahsederken; *"Ben Çerkes'im diyen biri için olmazsa olmazdır. Hayatının her alanını ona göre şekillendirmesi icap eder. Günümüz şartlarında bunun sınırlarında da esneklikler görülüyor maalesef."* ifadelerine yer vermiştir (E8, 52, İst.)

Kadın katılımcılarımızdan K1, *"Çerkeslerde Xabze; yazılı olmayan fakat kesin yaptırımları olan adetlerdir. Çerkeslerin yaşamlarında, hayatın her aşamasında, karmaşadan uzak bir düzene koymak için denenmiş en faydalı, en uygun kurallar ve kanunlardan oluşur. Davranışlarımızın şekillenmesinde önemli rolü vardır. İnsana saygı ve yaşamı güzelleştirmeyi amaçlamıştır. Xabze birçok yönden Çerkeslerin diğer etnik kültürlerden ayrımının yapı taşlarını oluşturuyor. Ben de elimden geldiğince devam ettirmeye çalışıyorum."* yanıtını vermiştir (K1, 32, İst.). K2 ise Xabze kurallarının geçmişte çok katı ve zorlayıcı olduğunu ancak zamanla günümüze uygun hale geldiğini ifade ederken; "*Çerkesler için Xabze uyulması gereken kurallardır. Eskiden bu kurallar çok ağırdı, zorlayıcıydı. Artık eskisi kadar zorlayıcı değil, duruma ve ortama göre uygulanıyor. Şimdiki zamana uygun gale geldi. Çoğu kişi uygulamıyor ama uygulayan insanlar da var. Biz de elimizden geldiği kadar uygulamaya çalışıyoruz günümüz şartlarına uygun şekliyle."* diyerek günümüzde bu kuralları uygulayanlar kadar artık uygulamayan insanların da yoğunlukta olduğunu dile getirmiştir (K2, 60, İst.).

Bir başka katılımcımız K6, Xabze'nin Çerkeslerin temel kuralları olduğunu ve her aşamada kullanıldığını dile getirdikten sonra; *"Halen ben de elimden geldiğince kullanıyorum. Bir Çerkes kadınına yakışır şekilde hareket etmek, giyinmek, konuşmak ve oynamak gibi… Sesimi yükseltmem, çok dikkat çekici, açık veya frapan giyinmem. Oynarken çok el kol ve vücut hareketleri kullanmam. Toplumda, dikkat çekecek davranışlarda bulunmam. Oturuşuma dikkat ederim. Odama biri girdiğinde mutlaka ayağa kalkarım."* diyerek Çerkes olmanın bu tür gerekliliklerini yerine getirmeyi gerektirdiğini vurgulamıştır (K6, 63, İst.).

Katılımcılarımızdan E3, *"Xabze Çerkes kültürünü oluşturan kurallar ve geleneklerin bütünüdür. Temelini saygı ve ölçülü olmak oluşturur. Xabze benim için önemlidir. Köye veya bir Çerkes yerleşimine gittiğim zaman Xabze'ye uygun davranırım. Bence bunun yeni nesillere aktarılması da çok önemli fakat bu konuda ciddi problemler var. Çocuklar Xabze'yi tam öğrenmeden buyuyorlar."* sözleriyle, kendisinin Çerkes toplumuna girdiğinde kurallara riayet ettiğini ifade ederken yeni nesle kültürün aktarılamadığından yakınmıştır (E3, 43, İst.).

Genç katılımcılarımızdan E5, Çerkeslerde Xabze'nin büyükler için daha çok önem arz ettiğini dile getirirken; *"Benim için ise içinde bulunduğum toplumun genelince ayıp görülmeyen bir davranışın ya da söylemin yapılması önemli değildir ancak aile büyüklerimin yanında bu kurallara uyarım. Dayatma olarak görmem, kendi isteğimle uygularım."* şeklinde sözlerine devam ederek büyüklerin yanında kurallara uyduğunu ancak diğer ortamlarda daha rahat hareket ettiğini ifade etmiştir. K3 ise bu konuyu açıklarken; *"Bizim toplumda hâkim olan kurallara genel olarak "Xabze" diyebiliriz. Çerkesler için Xabze toplumun bir nevi anayasasıdır ve toplum buna göre hareket eder. Halen de etkisi mevcut. Özellikle Çerkeslerin bir arada yaşadığı yerlerde hala devam ediyor."* dedikten sonra kendi ailesindeki uygulamalardan da örnekler vererek; *"Mesela büyüklere saygı oldukça önemli bir parçası Xabze'nin. Bence bazı abartılı durumlar olsa da mesela annem dedemin yanında yemek yiyemez, babalar çocuklarını büyükbabalarının yanında sevemezler vb. Eskisi kadar baskın olduğunu söyleyemem şu an için. İçinde bulunduğumuz topluma uyum sağladığımız için haliyle değiştik ve dönüştük bizler de. Fakat az miktarda da olsa hala uygulanıyor. Şu anda ailemden ayrı yaşadığım için çevremde gözlemleyebilme durumuna sahip değilim. Ancak ailemin yanında olduğum zamanlarda uygulandığına şahit oluyorum ve kendim de bizzat uyguluyorum."* açıklamasını sürdürmüştür (K3, 22, İst.). Buradan da anlaşılacağı üzere Xabze kuralları ileri yaşlardaki Çerkesler açısından oldukça önemli değerler taşırken gençler için etkisi daha az ve bulunulan ortama göre uyulan bir uygulama halini almıştır.

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde de benzer tanımlamalarla karşılaşılmıştır. Katılımcılarımızdan K11, Çerkesler için Xabze'nin öneminin büyük olduğunu ifade ettikten sonra *"1864 yılında başlayan anayurdundan ayrı geçen*

zamandan bu yana hala yaşadığımız\anlattığımız örf\adet geleneklerimiz bu konunun öneminin ne denli mühim olduğunun kanıtı. Tarih kitaplarından okunan değil, yaşanan-yaşadığım bir dönemde olduğum için şanslıyım. Xabze'yi ailemden ve çevremdeki büyüklerimden görüyorum ve öğrendiğim kadarıyla yaşantımda da sürdürmeye gayret ediyorum." diyerek Xabze'nin kendisi için ne derece önemli olduğunu açıklamıştır (K11, 36, Dz.).

E9 da Xabze'den bahsederken *"Çerkeslerin en önem verdikleri kurallarıdır. Bu bir anlamda Çerkeslerin yazısız anayasalarıdır. Bütün toplumsal hayatı kapsar ve düzenler."* tanımlamasını yaptıktan sonra *"Biz büyüklerimizden gördüğümüz kadarıyla devam ettirmeye çalışıyoruz. Ancak yeni nesil uygulama konusunda çok başarılı değil."* diyerek yeni kuşakların kültürel değerlere eskiler kadar ehemmiyet vermediklerini ifade etmiştir (E9, 43, Dz.). E10 da E9 ile aynı doğrultuda yanıt verirken E11, *"Xabze olmazsa olmaz, bunu bilmeyen bir Çerkes düşünülemez. Biz yaş itibariyle bunu köy yaşantısında görmüş kişileriz. Gençler okuyorlar fakat uygulama zayıf, ancak yönlendirme etkili oluyor."* diyerek gençlerde yönlendirmeler sonucunda olumlu sonuçlar alındığını dile getirmiştir (E11, 50, Dz.)

Katılımcılarımızdan K9, Xabze'nin kültürün devamlılığı için önemli ve gerekli olduğunu ancak günümüz şartlarında Xabze kültürünün tam anlamıyla devam ettirilmediğini ifade ederken *"Elimizden geldiğince devam ettirmeye çalışıyoruz."* diyerek sözlerine devam etmiştir (K9, 38, Dz.). K10 ise *"Çerkesler Xabzeleri ile yaşarlardı. Büyüklere karşı son derece saygılı bir yaşamımız vardı. Bugün saygımız yok anlamında söylemiyorum. Örf adetlerimiz günümüzde uygulanacak alan da bulamıyor."* dedikten sonra geleneklerin devam ettirilememesinin nedenlerini açıklayarak geçmiş yaşamından da örnekler vermiştir: *"Aileler ve gençler birbirlerinden uzakta yaşıyorlar. Bizler bir arada toplandığımızda adetler gereği ortamın en büyüğü (tahmate) seçilir, onun bilgisi dışında ortamdan ayrılmak, konuşmak söz konusu olmazdı. Mutlaka ondan izin istenirdi. Bulunulan ortama biri geldiğinde ayağa kalkılır, giderken bahçe kapısına kadar uğurlanırdı. Bunlar bizin en basit kabul edilebilecek adetlerimizden bazılarıdır. Şimdi bunlar bile esnedi. Köylerde nispeten devam etse de şehir yaşamı birçoğunu yok etti."* (K10, 55, Dz.).

K13, "Çerkes" demenin "Xabze" demekle eşdeğer olduğunu ancak güncel hayatta bunun pek mümkün olmadığını ifade ederken E13 de; *"Çerkeslik "Xabze" ile vardır. Xabze yok ise Çerkeslik bitmiş demektir. Ve her geçen gün Çerkeslik zayıflıyor."* diyerek geçen zamanla birlikte Çerkeslerin kültürel benliklerinin zayıfladığını dile getirmiştir (E13, 50, Dz.). K12 de Xabze'nin yani adet\geleneklerin Çerkesler için olmazsa olmaz olduğunu ancak günümüzde ciddi anlamda asimilasyon yaşandığını dile getirdikten sonra *"Ben elimden geldiğince devam ettirmeye çalışıyorum veya öyle zannediyorum."* şeklinde yanıt veriyor (K12, 39, Dz.).

Son olarak katılımcılarımızdan E12 ise Xabze'nin tanımını yaparken toplumda kişiler arasındaki ilişkilerin örf-adetlerle şekillendiğini ifade ediyor ve bunun amacının da fertler arasında uyumlu bir yaşam sürdürebilmek olduğunu dile getiriyor. E12 sözlerine devam ederken *"Yönetimde kanunlar, genelgeler bazen yetmez; devreye örf-adetler girer. Çok eskilerde Düzce'ye gelen kadı-hakimlerin işsizlikten canlarının çok sıkıldıkları anlatılır. Peki hiç mi adliyelik olay olmazdı? Büyük ihtimalle olurdu. Ancak olayların büyük bir bölümünün Düzce'nin o zamanki ileri gelenleri (tahmateleri) tarafından halledildiğini duymuştum."* diyerek Çerkes kültürünün, toplumu kendi içinde denetleme ve yargılama mekanizmasına sahip olduğunu, bu nedenle de devletin denetim ve yargı organlarına pek fazla gerek bırakmadığını bu şekilde örnek vererek açıklamıştır (E12, 67, Dz.).

Çerkesler nerede olurlarsa olsunlar her zaman gelenek ve göreneklerine oldukça bağlı bir toplum olarak bilinirler. Bu gelenekler görüşmelerimizde de bahsedildiği gibi Çerkes toplumunun bizzat kendine özgü kuralları olup geçmişten günümüze kadar süregelen yazısız kurallarıdır. Tarihsel süreç içinde oluşmuş ve toplum tarafından benimsenmiş bu kural ve gelenekleri, Çerkesler "Xabze" olarak adlandırırlar ve toplum içinde her ferdin küçüklükten itibaren bunlara uyması beklenir. Xabze her zaman her yerde ve günümüzde de geçerli evrensel boyutta değer ölçüleri içerir. İnsanı insan yapan ve onsuz yapamayacağı temel unsurları, sevgi ve saygıyı ön planda tutmaktadır. Çerkesler için bir nevi yazısız anayasa niteliği taşımaktadır. Ancak günümüzde Xabze kültürüne önem vererek bu kültürü yaşamaya devam eden Çerkesler olduğu gibi, özellikle yeni nesil başta olmak üzere

birçok Çerkes toplumuna mensup kişinin geleneklere gerekli önemi göstermediği ve geleneklerini devam ettirmediği de görülmektedir. Bu durumun oluşmasında şehirleşme, eğitim nedeniyle aileden uzak kalma, farklı kültürlerden kimselerle yapılan evlilikler başta olmak üzere daha birçok neden etkili olmaktadır.

4.4.2. Çerkeslerde Haynape Kavramı

Çerkes kültüründe kullanılan en temel kavramlardan birisi de "haynape" kavramıdır. Bu kavramın Türkçe karşılığı her ne kadar "ayıp" olarak çevrilse de gerçek manada bunun çok ötesinde daha derin anlamlar içermektedir. Kişinin asla yapmaması gereken ve yaptığı taktirde toplum tarafından dışlanmaya kadar gidebilecek yaptırımları içine alan bu ifade, Çerkes toplumlarının kendi içinde toplumsal düzeni sağlamasına katkı sağlayan bir mekanizmadır aslında. Haynape kavramının içeriği tek bir yaptırım şeklini ifade etmeyip gerçekleştirilen hareketin veya işlenen suçun büyüklüğüne göre değişiklik gösteren bir yapıya sahiptir. Bu konunun daha iyi anlaşılması amacıyla katılımcılarımıza "Çerkesler için Haynape (ayıp) kavramının önemini anlatır mısınız?" sorusunu yönelttik. Katılımcılarımızın yaptıkları açıklamalar ve verdikleri örneklerle de bu durumun detaylı şekilde anlaşması mümkün olacaktır.

İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz görüşmelerle başlayacak olursak, katılımcılarımızdan E3 "haynape" kavramını; *"Bireyin toplum içinde yapmasının sakıncalı olduğu durumları anlatır. Ayıp kavramından çok daha geniştir. Bu kavrama aykırı davrananlar toplumdan dışlanır."* şeklinde açıklamıştır (E3, 43, İst.). Katılımcılarımızdan E4 de Xabze'ye aykırı olan (toplum tarafından uygunsuz/ayıp olarak nitelendirilen davranışlar) haynape olarak değerlendirildiğini ve haynapenin bir nevi medeni hukuktaki suç kavramına veya dinlerdeki günah kavramına benzetilebileceğini ifade ederken; *"Çerkes insanı için ayıplanmak çok ağır bir durumdur. Ayıbın durumuna göre de bir cezai müeyyide ile karşılaşılmaktadır. Bu da kişinin söylediklerine, yaptıklarına çok daha fazla dikkat etmesini gerektirmektedir."* diyerek sözlerine devam etmiştir (E4, 42, İst.).

Bu konuyu farklı örnekler vererek açıklayan E1, haynapenin bir Çerkes için çok aşağılayıcı bir ifade olduğunu ve bundan daha ağır bir ifade olamayacağını dile getirirken *"Haynape'nin Çerkesler için toplumsal bir karşılığı var. Çerkeslerde "pın" uygulaması vardır. Haynape kavramını anlamamız açısından önemli bir konu bu. Savaşlardan kaçan bir insanın savaş meydanını terk ettiği duyulduğunda veya "haynape" denilecek buna benzer onur kırıcı bir davranışta bulunduğunda "xase" (köy meclisi) bir karar alırdı. İşlenen bu haynape'den dolayı bir ceza verilirdi. Örneğin; ailenizle birlikte bu köyü terk edeceksiniz denir. Veya kafanıza "pın" denilen kavuk şeklinde bir şapka takılır ve toplum tarafından dışlanırsınız. Ancak siz herhangi bir kahramanlık sergilemeniz durumunda bu şapkayı takmaktan kurtulursunuz."* diyerek geçmişte uygulanan bazı gelenekleri dile getirmiştir. Verdiği diğer örneklerle de haynape'nin farklı dereceleri olduğunu ve işlenen kabahate göre uygulanan yaptırımlarda da farklılık görüldüğünü dile getiren E1; *"Çerkes köylerinde kadınlar sabah kalktıklarında evlerinin önlerini süpürürler. Kirli olup olmadığına bakmazlar. Bunu yapmayan birini gördüklerinde de haynape değil mi niye yapmadın derler. Yani insanların bilinçaltında bu kavramın bir karşılığı var ama olumsuz bir karşılık. Yaptığınız davranıştan dolayı haynape denmişse bu davranışın karşılığı her neyse ona maruz kalırsınız. İşlenen büyük bir suçsa sülalenizle birlikte o toplumdan dışlanırsınız, yaşadığınız yeri terk edersiniz ya da daha kişisel bir ayıp söz konusuysa bireysel olarak cezalandırılırsınız. Tüm bunların altında "haynape kültürü" vardır."* diyerek durumu açıklamıştır (E1, 37, İst.).

Katılımcılarımızdan K6 bu kavramı Allaha olan inançtan sonra sahip olduğumuz en önemli duygu olarak tanımlarken; *"Korkunun önünde geliyor. Başkasına duyulan saygıyı içeriyor aslında. Yapılmaması gerekeni yapmak, yanlış davranış, onaylanmayan ve hoş karşılanmayan davranışların kınanması, ayıp olarak adlandırılıyor. Gerektiği yerde, gerektiği şekilde davranmak gerektiğini vurguluyor. Yanlış davranışları kınayarak, ahlaki davranışların geliştirilmesini sağlıyor."* ifadelerini kullanmıştır (K6, 63, İst.). K2 de benzer doğrultuda yanıt verirken *"Çerkesler için "haynape" "günah" gibidir derler. Öyledir gerçekten. Haynape dedin mi bizde küçük büyük bir geri durur yani."* ifadesini kullanmıştır. Kendi ailesinde de haynape kültürünü devam ettirdiğini ifade eden katılımcımız *"Ben*

çocuklarıma öğrettim, şimdi torunlarıma da öğretiyorum. Benim 8 yaşındaki torunum bana söylüyor bazen "babaanne haynape" diyor." şeklinde torunuyla arasında geçen diyaloğu anlatmıştır (K2, 60, İst.).

Katılımcılarımızdan E8, haynape kavramını açıklarken; *"Çerkes toplumunda "haynape" diye bilinen, Türkçe karşılığı "ayıp" olarak bilinen ve günlük yaşamın içinde olan sosyal kuralların olduğu bir yaşam şeklidir. Çerkes toplumunun içinde yaşadığı kültürünün özel formudur. Çerkesler yaşamları boyunca her daim akıllarında olan, yaşayan ve yaşatılan, her türlü söz ve davranışlarının bir tür otokontrolünü sağlar."* diyerek bu kavramın toplumsal alanda ölçülü olmayı sağlayan otokontrol mekanizması olarak tanımlamıştır (E8, 52, İst.). K8 ise haynape kavramının kendi hayatına yansımalarından bahsederek çeşitli örnekler vermiştir: *"Haynape" kavramı küçüklüğümüzden beri farkında olmasak da yaşantımızın birçok anına yansımış, onu normal bir davranış haline dönüştürüp zorlanmadan uygular hale gelmişizdir. Mesela daha çocukken; büyüklerin yanında başköşeye oturulmaması gerektiğini, sözlerini kesmemek gerektiğini, sofraya misafirler ve büyükler oturmadan oturmamak gerektiğini bilir ve uygulardım. Fakat bunlar çok normal ve yapmam gereken davranışlarmış diye düşünürdüm. Anne, baba ve diğer büyüklerimiz davranışlarıyla gösterirdi ve bunlar yaşamımızın içinde hep vardı. Aradaki saygıyı zedelemeden belli mesafeler içinde herkesin rahat yaşamına vesileydi belki de."* (K8, 40, İst.).

Genç katılımcımız K3 ise *"Haynape" aslında bizim toplum için negatif görülen her davranışa yakıştırılan bir sıfattır. Kapsamı çok geniştir. Haynape toplumsal bir tabu dur biz Çerkesler için. Bu tür davranışlar hoş karşılanmadığından ve kınandığından bu davranışları yapmaktan kaçınırız. Yine bizden önceki kuşaklar bakımından daha önemli, olmazsa olmaz bir tabu olmakla birlikte içinde bulunduğum kuşak bakımından aynı derecede bir tabu değildir."* diyerek bu kavramın da diğer gelenekler gibi ileri yaştaki Çerkesler için daha büyük önem taşırken yeni nesilde aynı karşılığı bulmadığını da açıkça ifade etmektedir (K3, 22, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde elde ettiğimiz bilgilere de bakarsak öncelikle katılımcılarımızdan E11'nin verdiği yanıtla başlayabiliriz. katılımcımız

haynape kavramını anlatırken Çerkeslerde benzer durumlar için kullanılan bir diğer kavram üzerinden örnek veriyor: *"Bizde buna benzer bir kavram daha vardır; "We Adige be?" (Sen Çerkes değil misin?) yanlış bir hareket yapıldığında söylenir. Bu hakaret olarak algılanır. Hata tekrar edilmeye devam edilirse toplumdan dışlanmaya kadar varır."* Günlük hayattaki sosyal ilişkilerini şekillendirirken de bu kavramın etkili olduğunu ifade eden katılımcımız; *"Bazı insanlarla görüşmek istemeyiz mesela, birlikte görünmek istemeyiz. Neden? Çünkü gördükleri zaman o öyle, bu da onla birlikte olduğuna göre o da onun gibidir falan gibi düşünülebilir."* diyerek sosyal hayatını şekillendirirken de haynape kavramının etkileri olduğunu ifade etmiştir (E11, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan K11 de haynape sözüne muhatap olunduğu takdirde yapılması gerekenlerden ve bu kavramın yaptırım gücünden bahsederek *"Çerkes örf ve adetlerinden bahsederken yazılı olmayan hukuk kuralı demiştim. Haynape, bu hukuk kurallarının anayasası. Haynape deyince orada bir durulur, yapılan her ne ise hemen vazgeçilir. Bize biri haynape dediğinde hemen utanılır, haynape denince 2. bir cümle gerekmeden yapılması gereken her ne ise ona yönelmelidir. Kişiyi sistemin içinde, toplum kurallarına, saygı esasına karşı duruşunu dinç tutan otokontroller bütünüdür."* ifadelerini kullanıyor (K11, 36, Dz.). E10 de bir nevi bu otokontrolün içeriğinden bahsediyor ve *"Haynape Çerkeslerde büyüklerle küçükler arasında yaşanan bir durum. Büyüklerin çocuklarının yanında her şeyi konuşmaması, çocukların da büyüklerinin yanında her şeyi konuşmaması, laubali hareketlerde bulunmaması gibi… Geleneklerimizde yanlış olan şeylere yanlış demeliyiz."* diyerek bu geleneğin gerekliliğine vurgu yapmıştır (E10, 49, Dz.).

K12, Çerkeslerde "haynape" (ayıp) kavramının "günah" kavramı kadar önem taşıdığını ve caydırıcılığı olduğunu ifade ederken K10, Çerkesler için haynape kavramının bağlayıcılığından bahsederek *"Tüm davranışlarımızı, yaşam tarzımızı, değerlerimizi belirler. Toplumda haynape kabul edilen her şeyden özellikle uzak durulur. Bu kişisel olarak toplumdaki yerimizi de belirler. Saygınlığın belirleyici ögelerinin en başında gelir. Haynape (ayıp) olan davranışların sonu toplum tarafından dışlanmaya kadar gider."* şeklinde konuşmuştur (K10, 55, Dz.). E12 de Haynape kavramına şöyle bir örnek veriyor: *"Düğünlerin nasıl yapılacağıyla ilgili*

büyükler (tahmate) kurulunun aldığı kararları uygulamayanların dışlandıklarını hepimiz biliriz." (E12, 67, Dz.).

Farklı kültürden biriyle evli olduğu için gelenekleri devam ettiremediğini ifade eden katılımcılarımız K13, "Haynape" kavramıyla ilgili olarak *"Çok geniş bir kavram. Çerkes kültüründe birçok şey "ayıp" diye nitelendirilebilir aslında. Eskiden muhabbet ortamlarında, onu giyme "haynape", öyle oturma, öyle konuşma…gibi bir sürü haynape diye adlandırılan davranış vardı. Karı-kocanın yan yana yolda yürümesi mesela."* diyerek geçmişte yaşadığı tecrübelerinden örnekler vermiştir (K13, 42, Dz.). E13 ise *"Haynape toplumdaki temel ölçülerden biridir. Çoğu yerde belirleyici konumundadır. Fakat şu anda hala böyle olduğunu söyleyemem."* diyerek bu kavramın günümüzde eski yaptırım gücünü yitirdiğini dile getirmiştir (E13, 50, Dz.).

Görüldüğü üzere "haynape" kavramı Çerkes kültürü açısından önemli ve yaptırım gücü yüksek olan bir kavram niteliğinde. Haynape kavramının günümüzde Çerkesler açısından eski önemini hala koruyup korumadığını öğrenmek amacıyla katılımcılarımıza "Çerkeslerin yaşamında Haynape'nin önemi hala devam ediyor mu?" sorusunu da yönelttik. Aldığımız yanıtlarda genellikle bu kavramın artık eski etkisini korumadığını ifade edenlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak haynape kavramının hala geçerli olduğunu savunan katılımcıların da olduğu gözlemlenmiştir. Aileden uzakta yaşanması durumunda geleneklerin devam ettirilemediğini ifade eden katılımcımızın yanı sıra yaşanan bölgelere göre de kültürel etkisinin değişim gösterdiğini söyleyen katılımcımız de olmuştur.

Katılımcılarımızdan E1 bu kavramın artık eski yaptırım gücünü korumadığını dile getirirken *"Artık "haynape" kültürü eski değerini korumuyor. Günümüzde bunun birçok olumsuz örneklerini görüyoruz. Haynape kültürünün derinliğini, getirisini\götürüsünü bilen az sayıda insan kentte ve kırsalda bunun mücadelesini vermeye devam ediyor. Ama çoğunluk bağlamında haynape eski yaptırım gücünü devam ettirmiyor. Yani asimilasyon haynape'yi de alıp götürdü."* ifadelerini kullanmıştır (E1, 37, İst.). E2 de verdiği yanıtta eskisi kadar önem verilmediğine dikkat çekiyor ve *"Eskiden Wo Adiğa be? (Sen Çerkes değil misin?) denirdi mesela.*

Bundan büyük hakaret olur mu? Şimdi bazı insanlar Çerkes biriyle karşılaşınca kendine çekidüzen veriyor ama normalde başka ortamda rahat takılıyor. Haynapeymiş değilmiş önemsemiyor." diyerek açıklıyor (E2, 62, İst.).

Katılımcılarımızdan K2, eskisi kadar caydırıcı olmasa da "haynape" kavramının Çerkes toplumu içinde hala bir karşılığı olduğunu savunurken E5 de bu kavramın günümüzde kişiden kişiye değişiklik gösterse de bazıları için hala önem taşıdığını dile getirip *"Her ailede önem verilen konular farklı olabiliyor."* ifadesini kullanmıştır (E5, 20, İst.). K1 ise *"Çerkeslerin yaşamında "haynape" belirgin özelliğini kaybetmiş olsa da yine devam ediyor. Günümüze kadar farklı süreçlerin etkisinde kalarak değer verdiğimiz ya da ayıpladığımız durumlar zaman geçtikçe değişkenlik gösterebiliyor."* diyerek kültürün zaman içinde deformasyona uğrayarak eski etkisini yitirmekle birlikte hala varlığını sürdürdüğünü dile getirmiştir (K1, 32, İst.).

Katılımcılarımızdan K8, bu konu hakkında yaptığı yorumda *"Artık yeni nesiller küçük yaştan itibaren gurbetlerde ve kendi akranları, farklı kültürlerden insanlarla beraber yaşıyor. Dededen-nineden uzak büyümek, ebeveynlerin her ikisinin de çalışıyor olması gibi faktörler, çocuklara kültürel anlamda dışarıdan çok şeyler katıyor. Ve bizim "haynape" diye yapmadığımız ya da yaptığımız davranışlar, onlara tuhaf gelebiliyor. Bu nedenle, maalesef bu zamanda eskisi gibi etkisi olduğunu düşünmüyorum."* ifadelerini kullanırken (K8, 40, İst.); K3 de bu durumu destekler nitelikte bir yanıt vererek *"Tabi ki devam ediyor. Ama aileden ne kadar uzaklaşılırsa o kadar azalıyor bu değerler bence. Bu uzaklık\yakınlık maddi ölçülebilir bir mesafeyi kastediyor. Yani "gözden ırak olan gönülden de ırak olur" gibi bir durum mevcut. Yani aileyle birlikte yaşarken daha önemliyken aileden uzakta yaşarken daha az önemli olabiliyor bazı kurallar. Çekirdek ailede de geniş ailelere kıyasla daha az önem taşıyor bence."* sözleriyle aileden uzakta yaşamanın kültürel çözülmeyi hızlandırdığını dile getirmiştir (K3, 22, İst.).

İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde K5 ve E7 gibi Çerkeslerin yaşamında "haynape"nin önemin hala devam ettiğini ifade eden bir diğer katılımcımız K7, *"Tabi devam ediyor. Bizim için haynape olan şeyleri yapmaktan özenle*

kaçınıyoruz." ifadelerini kullanırken (K7, 38, İst.); E8, *"Eskisi gibi toplumun genelini kapsamasa da "haynape"ye riayet ederek yaşamaya devam edenler çoğunlukta ancak kurallar eskisi kadar katı değil. Günümüzde haynape'nin yaptırımları da azaldı."* diyerek haynape kültürünün devam ettiğini ancak eski yaptırım gücünü koruyamadığını savunmuştur (E8, 52, İst.).

Çanakkale kökenli olup İstanbul'da yaşayan katılımcımız K4 ise günümüzde Çerkeslerde görülen haynape/ayıp kavramının etkisi ve öneminin yaşanılan bölgelere göre değişim göstermekle birlikte Çerkes kültürünün en önemli yaptırımı olduğunu dile getirmiştir (K4, 50, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmeler, geleneklerin Düzce'de İstanbul'a oranda bir miktar daha fazla yaşanma imkânı bulduğu izlenimini oluşturmuştur. Bu düşünceyi destekleyen katılımcımız K11, bu konuda da toplumun büyük şehirlere göçü ile başlayan süreçle örf-adetlerde yaşanan gerileme gibi "haynape"nin de diriliğinin azaldığını dile getirirken *"Küçük ölçekli şehir\köy\kasabalarda ise hala bu anayasa\haynape devam etmektedir. Yaşadığım yer (Düzce) bu konuda avantajlı bir yer, küçük bir şehir olması, Çerkeslerin köylerde birbirleriyle irtibatının sıkı olması, genç nüfusun da yaşamasıyla haynape başta olmak üzere adetler yaşatılmaktadır. Ancak bu yaşanılanlar eskiye oranla daha azdır. Buna rağmen birçok yere göre varlığı devam etmesi konusunda şanslıyız."* ifadelerini kullanmıştır (K11, 36, Dz.).

Kadın katılımcılarımızdan K9, eskisi haynape kavramının kadar olmasa da etkisinin devam ettiğini dile getirirken K12 de *"Genelleme doğru olmaz. Benim gördüğüm kadarıyla hala devam eden yerler var."* cevabını vermiştir (K12, 39, Dz.).

Katılımcılarımızdan E9, *"Yeni nesil eski gelenekleri çok fazla uygulamasa da biz elimizden geldiği kadar öğretmeye ve devam ettirmeye çalışıyoruz."* diyerek yanıt verirken (E9, 43, Dz.); E11 de benzer şekilde *"Biz hep buna uygun olarak hareket etmeye çalıştık. Yeni nesil buna çok fazla uyum sağlamıyor fakat çok utanılacak durumda da değiliz. Bizim yanımızda rahat olsalar da toplum içinde kurallara*

uymalarını istiyoruz." diyerek gençlerin gelenekleri yaşama konusunda gevşek davrandığını ifade etmiştir (E11, 50, Dz.).

Geleneklerden bazılarının terk edildiğini ve eskisi kadar katı kuralların uygulanmadığını dile getiren katılımcımız E10, *"Çerkeslik devam ediyor fakat çok katı adetler devam etmiyor. Eskiden büyüklerin yanına eşimizle girmiyorduk, çocuklarımızı sevemiyorduk. Artık bu adetler eskisi kadar uygulanmıyor."* şeklinde yanıt veriyor (E10, 49, Dz.). K10 da Çerkeslerde haynape kavramının bugünkü nesil tarafından da bilindiğini fakat örf adetlerin eskisi gibi yaşayamadığını dile getirerek *"Kurallar bizim dönemimizdeki kadar bağlayıcı değildir. Hatta bazı gençler haynape kavramını anlamakta güçlük çeker. Fakat bilgi olarak önemini bilir."* ifadesini kullanmıştır (K10, 55, Dz.).

Tüm bunların yanı sıra Düzce'de haynape kavramının etkisini yitirip yok olduğunu düşünenler de yok değil. Katılımcılarımızdan E13, *"Artık eskisi kadar önem verilmiyor. Gençler neyin haynape olup neyin olmadığını bilmiyor. Bilseler de önemsemiyorlar. Bunun nedeni de toplumsal baskının azalmasıdır."* diyerek bu durumun oluşmasında toplumsal baskının azalmasını sebep gösterirken (E13, 50, Dz.); K13 de *"Eskisi gibi "haynape" diye adlandırılan durumlar kalmadı. Zamana ayak uyduruldu ve yok oldu."* diyerek kültürel değerlerin yok olup gittiğini öne sürmüştür (K13, 42, Dz.).

Genel olarak bakıldığında hem İstanbul'da hem de Düzce'de kültürel değerlerin öneminin hala devam ettiğini düşünenler olduğu gibi eski önemini kaybettiğini veya çeşitli nedenlere bağlı olarak kısmen devam ettirildiğini ifade eden katılımcılarımızın olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra az sayıda da olsa Çerkes kültürüne ait değerlerin ve bunların en başında gelen "haynape" kavramının da zaman içinde yok olup gittiğini savunan katılımcılar mevcuttur. İstanbul ile Düzce kıyaslandığında ise Düzce'deki kültürel yaşamın ve haynape kavramının sosyal hayatta daha fazla yaşatılma çabası içinde olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak da Düzce'deki Çerkes yoğunluğunun ve toplu yerleşim yerlerinin fazla olması, Düzce'de yaşayan Çerkeslerin birbirleriyle irtibatlarının kuvvetli olması ve

kültürel ögelerin yaşanabileceği ortamların daha fazla olması gibi faktörler gösterilebilir.

4.5. Çerkeslerde Akrabalık ve Soy İlişkileri

Çerkeslerin kendilerine has kültürel özellikleri onlar için insanlık değerleriyle özdeştir ve bu değerleri terk etmek onlar için mümkün olmayan bir şeydir. Çerkes kültüründe toplumu oluşturan bütün bireylerin (yaşlı, genç, kadın, çocuk, vs.) her biri çok değerlidir ve bu bireylere yönelik davranış biçimlerine toplumun genelinde uyulması beklenir. Çerkes kültüründe aile kurumu çok değerlidir ve bu değerlere sadakatle bağlılık gösterilmektedir (Eser, 1999.). Xabze kültürün yaşanmasını sağlayan ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında çok önemli sorumluluklara sahip olan, karşılıklı ilişkilerin belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği, maddi ve manevi değer birikimleri olan bir birim olarak görülmektedir. Aile kurumu içinde her ferdin geleneksel olarak görev ve sorumlulukları belli olup saygı, namus, sadakat ön planda tutulurken doğruluk ve dürüstlük temel prensiplerdendir. Bu bağlamda Çerkeslerin aile ve akraba ilişkilerinin ne şekilde olduğuna dair bilgi almak amacıyla katılımcılarımıza "Çerkeslerde akrabalık ve sülale/soy nasıl bir önem taşıyor? Günümüzde akrabalık ilişkilerine önem veriyor musunuz?" sorularını yönelttik.

İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan E3, *"Çerkeslerde akrabalık bağları çok önemlidir. Uzak akraba bile olsa iyi ve kötü günlerinde asla yalnız bırakmamalıdır. Ben önem veriyorum."* diye yanıt verirken (E3, 43, İst.); K1, Çerkeslerde akrabalık ve sülale/soy kavramlarının önemine değinerek *"Zaten birbirine bağlı bir milletiz. Aynı sülale ya da soydan olmak birbirimize olan bağlılığı daha da çok arttırmamıza neden oluyor."* ifadelerini kullanırken (K1, 32, İst.); K8 de akraba ilişkilerinin Çerkesler için çok önemli olduğunu ifade ederken *"Çoğu kişi gurbette fakat yaz tatilleri iple çekilir. Sılaya gidilecek; memleket havası, akraba özlemi giderilecek diye. Çocukluğumdan beri böyledir bizde. Uzak yakın fark etmez, iyi günde kötü günde birbirinin yardımına koşma gayreti vardır. Özellikle cenazelerde ve düğünlerde akrabalar birbirine her türlü desteği verirler."* diyerek sosyal ilişkilerin yoğun olduğunu belirtmiştir (K8, 40, İst.).

Katılımcılarımızdan E4, Çerkes toplumunda akrabalık ve sülale kavramlarının önemli bir yere sahip olduğunu dile getirirken *"Çerkes insanı kendisini tanıtırken sülale adı ile birlikte tanıtmaktadır. Toplum içinde takdir gören veya ayıplanan bir olay yaşandığında, olay sadece o kişiyi değil sülalesini de etkilemektedir. Zira kişiden bahsedilirken sülalesi ile birlikte bahsedilmektedir. Böylelikle birey toplum içinde hem kendini hem de mensubu olduğu sülaleyi temsil etmektedir. Bu da bir otokontrole neden olmaktadır."* sözleriyle aynı sülaleden olmanın önemine değinirken *"Her Çerkes gibi ben de akrabalık ilişkilerine önem veriyorum. Gerek Türkiye'de gerekse Kafkasya'daki akrabalarım ile irtibat halindeyim. Çerkeslerin yaşadıkları büyük sürgün nedeniyle kendi sülalem gibi birçok Çerkes sülalesi dünyanın birçok bölgesine dağılmış durumdalar. SSCB'nin yıkılmasından sonra diaspora ile Adige Xeku arasında ilişkilerin gelişmesi ve iletişimin kolaylaşması ile yaklaşık 1,5 asır sonra bu insanlar yeniden bir araya geldiler. Aradan sonra geçen 1,5 asra rağmen aynı sülaleye mensup insanlar kendilerini aynı ailenin farklı coğrafyalarda yaşayan birer parçası olarak görüyorlar."* diyerek sürgünden seneler sonra atalarının anavatanı olan Kafkasya'yı ziyaret ederek orada yaşayan akrabalarıyla görüşerek iletişimi sürdürdüğünü dile getirmiştir (E4, 42, İst.).

Katılımcılarımızdan E1 de bu konuyu geçmişten bir örnek vererek açıklıyor: *"Dedelerim 1864 Çerkes sürgününde Samsun'a geliyorlar. Samsun'dan Tokat merkeze bağlı bir köye yerleşiyorlar. Tabi geldiklerinde büyük dedemiz Berslan vefat ettiği için eşi, yetim kalan çocuklarıyla birlikte sahipsiz ortada kalıyor. Bulunduğu yerdeki Çerkesler sahip çıkıyorlar fakat yine de zorluk çekiyor ilk sene. Tokat'ın İverören Köyünde o kadının Wunekoşları (aynı sülaleden olanlar) vardı. Bu durumu öğrenen babaannemin babası o kadını ve çocuklarını İverönü köyüne getiriyor. Koruyup kolluyorlar, sahip çıkıyorlar. Kadının kocası Tsey sülalesinden. Kadın Çünte sülalesinden ve sahip çıkanlar yine Çünte sülalesinden kişiler. Tsey sülalesinden sahip çıkacak kimse yok demek ki o anda, ama bu durumun haberini alan wunekoşları yardım eli uzatıyor, koruyup kolluyor kadını ve çocuklarını. O çocuklar büyüyorlar ve o köyde Tsey sülalesinden kalabalık bir aile oluyorlar o köyde. Buna benzer birçok örnek vardır."* E1, Çerkeslikte Wunekoşluk yani aynı sülaleden olma durumunun önemini bu şekilde açıklarken aynı zamanda bu tür

bağların kişilere getirdiği sorumluluklardan da şu şekilde bahsediyor: *"Birincisi; Çerkesler zor durumda olan wunekoşlarının başkaları tarafından duyulmasını gurur kırıcı bir durum olarak görürler ve hemen el uzatırlardı. İkincisi; wunekoşlarından birileri toplumu gururlandıracak bir şey yapmışlarsa "kimin wunekoşu" deyip o kişiyle gurur duyarlardı. Üçüncüsü de eğer wunekoşlaeından biri herhangi bir haksızlık, ahlaksızlık, adam öldürme gibi çirkin bir durumla anılmışsa o zaten ölümden beter bir durumdur. Sadece kendisini değil wunekoşlarını da lekelemiş olurdu. Çerkesler kolektif bilince sahip bir toplumdur bu anlamda. İki sülale arasında yaşanmış olan olumsuz bir durumda da husumet çıkmışsa burada da wunekoşlar ve thamateler devreye girerlerdi. Ortak bir karar alarak orta yolu bulmaya çalışırlardı."* Wunekoşluk kavramının eskiden değeri olan bir şey olduğunu, birbirini sahiplenmeye dönüştüğünü, iyi günde de kötü günde de ciddi anlamda dayanışma ve sahiplenme duygusunu pekiştirdiğini ifade eden katılımcımız bugün durumun eskisi gibi olmadığını da vurgulayarak *"İstanbul açısından baktığımızda durum daha da vahimdir. Bizim yaş grubumuza baktığımızda; onlar kapitalizme, kent kültürüne, mega kültüre teslim olmuş gidiyorlar. Wunekoşluk bilinci yok şu anda, onu söylemeye çalışıyorum."* şeklinde konuşmuştur. Katılımcımız son olarak Çerkeslerde geçmişte kesin kurallarla karşı çıkılan, bugün de hala birçok Çerkes tarafından hoş karşılanmayan bir durum olan akraba evliliği konusuna da değiniyor: *"Çerkeslerde akrabalar arasında evlilik gerçekleştirilmez. Ancak günümüzde seyrek de olsa bunun örneklerini görmekteyiz. Burada cemaatlerin etkisi devreye giriyor. Dini temellere dayandırılarak kullanılan birtakım söylemler Çerkeslerde akraba evliliklerinin de kapısını aralıyor. Çerkesler önceleri kendi içlerinde evlilik yaparken dini tarikat ve cemaatlerin de etkisiyle dışarıyla evlilikler ve akraba evlilikleri arttı."* (E1, 37, İst.).

Katılımcılarımızdan K2, Çerkeslerde akrabalık ve sülale/soy çok önemli olduğunu ifade ederken *"İstanbul'da benim yaşadığım bölgede de akraba, tanıdık çok fazla var. Genellikle birbirimizle iletişim kuruyoruz. İyi günümüzde de kötü günümüzde de birbirimizi ziyaret ederiz, destek oluruz. Bir diğer husus da Çerkeslerde akraba evliliği yapılmaz. Akraba çocukları kardeş gibi büyür zaten. Çok nadir de olsa çevremizde akraba evliliği yapanlar oluyor. Ama genel olarak bizim toplumuzda bu durum tepki topluyor, hiç hoş karşılanmıyor."* diyerek Çerkeslerin bir arada

yaşadıkları bölgelerde gelenekleri daha yoğun yaşadıklarını dile getirerek akraba evliliği yasak oluşundan bahsetmiştir (K2, 60, İst.). K4 aynı konuya değinerek *"Çerkeslerde akrabalık ve sülale çok önemlidir. Asla akraba evliliği olmaz. Kuzenler hepsi birer kardeş olarak büyürler. İyi günde ve kötü günde akrabalar birbirinin yanına olurlar, her durumda birbirlerini kollar ve gözetirler."* şeklinde yanıt vermiştir (K4, 50, İst.).

Katılımcılarımızdan E6, eskiden akrabalık ve soy mensubiyeti olmakla onur duyulduğunu ancak şimdi önceki saygınlığını koruyamadığını ve bu görüşün artık sözde kaldığını vurgularken *"Her ne kadar önem veriyor gibi görünsek de akrabalık bağları da kopuyor. Modern yaşam tarzı(bireycilik) etkili oluyor."* ifadelerini kullanmıştır (E6, 61, İst.). Genç katılımcımız E5; E6'nın savunduğu görüşü destekler nitelikte bir yanıt vererek ailesinin akraba ilişkilerinin ileri seviyede olmasına rağmen kendisinin yakın akrabalarıyla ilişkilerine önem verdiğini dile getirirken *"Akrabalık ilişkileri Çerkesler için çok büyük önem taşır. Düğün, cenaze, herhangi bir etkinlik vs. durumlarında kaçıncı derece olursa olsun akrabalık bağları önem arz eder. Ailem bu konulara çok önem verir. Benim açımdan çok uzak akrabalar önem arz etmese de yakın akrabalarımla ilişkilerime önem veririm."* ifadelerini kullanmıştır (E5, 20, İst.). K3 de benzer bir bakış açısıyla yanıt verirken *"Açıkçası 3. dereceye kadar akrabalarımla bile sıkı ilişkiler içerisindeyim. Ancak ondan sonrası için aynı şeyi söyleyemem. Deyim yerindeyse "bayramdan bayrama". Ancak annem, babam ve ailemdeki diğer üst soylar için akrabalık bağlarının çok kuvvetli olduğunu söyleyebilirim. Kaçıncı kuşak olduğunun önemi yoktur onlar için. Akraba akrabadır."* diyerek aile büyüklerinin akraba ilişkilerine verdikleri önemi vurgulamıştır (K3, 22, İst.).

Düzce'de yaşayan katılımcılarımız da Çerkeslerde sülale\boy ve akrabalık ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Katılımcılarımızdan E9, *"Çerkeslerde sülale\boy kişilerin şeceresini yansıtır. Boylar arasında dilde şive farklılığı vardır. Farklı boydan biriyle bile iletişimde zorluk çekiliyor. Çerkeslerde akraba ilişkilerine önem veriliyor. Bizde akrabalık ilişkileri diğer kültürlerden farklıdır. Akraba evliliği olmaz akraba çocukları bir arada büyür. Gençliğimizde bizim kuzenlerle 17 kişi bir arada uyuduğumuz olmuştur. Kardeş gibi büyütüldük."* diyerek akrabalarıyla olan

yakın ilişkilerden bahsetmiştir (E10, 49, Dz.). E10 da akrabalık ilişkilerinin önemine değinerek *"Aynı sülaleden ve akrabadan evlilik yapılmaz. Biz 8-10 aileyiz. Akran grubumuzla iletişim halindeyiz, ailecek bir araya geliyoruz ve muhabbetimiz/dostluğumuz devam ettiriyor."* şeklinde anlatarak kendi akraba ilişkilerinden örnek vermiştir (E10, 49, Dz.).

K12, akrabalığım birliktelik için ciddi bir anlam taşıdığını, bu nedenle de akrabalık bağlarını sıkı tutmaya çalıştıklarını dile getirirken *"Çocukluktan itibaren bir arada olmaya gayret gösteriyoruz. Kuzen çocukları birbirleriyle bağları kuvvetli oluyor. Büyüklerimizin dediği gibi; "Bir arada oldukça, paylaştıkça bağlar kuvvetleniyor."* ifadelerini kullanmıştır (K12, 39, Dz.). E11 bu konuyla ilgili olarak; *"Bizde akrabalık ilişkilerine her zaman önem verilir. Öyle gördük, öyle duyduk, öyle yaşadık. Bazı kültürlerde öncelik olarak akrabayla evlilik yapılıyor. Bizde bu durum asla olmaz. Hatta eskiden daha katıydı. Artık aileden aileye değişiyor, tek bir standart yok artık. Daha çok düğünlerde, bayramlarda falan bir araya geliniyor. Benim eşim Konyalı mesela, oradaki akraba ilişkileri muazzam. Daha çok bir araya geliyorlar, toplantılar yapıyorlar bayram seyran dışında da. Böyle olmalı aslında."* diyerek hem Çerkeslerde akraba evliliği yapılmaması durumuna değinirken hem de kültürel faaliyetlerin ve sosyal ilişkilerin yöreden yöreye değişiklik gösterdiğine dikkat çekmiştir (E11, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan K9, ırkın devamlılığı için sülale\boy kavramının çok önemli olduğunu ve akrabalığın da bu açıdan devamlılığının gerektiğini ifade ederken K11, *"Özellikle küçük şehirlerde biraz kurcalayınca herkes herkesle bir akrabalık ilişkisi kurabilir. Bunlar 1.-2. Dereceden değiller fakat en az o kadar yakınmış gibi herkes birbirini bilir ve tanır. Buradan hareketle akrabalık ilişkisi ve önemi çok önemli ve yakındır. Ben de bu konuda bir soyağacı hazırlamaya başladım. Aile büyüklerime de sürekli sorarak, genişleterek aslında bir nevi arşiv hazırlıyorum."* diyerek bu konuda yaptığı çalışmaya da değinmiştir (K11, 36, Dz.).

Katılımcılarımızdan E12 de Çerkeslerde akrabalık ilişkisine verilen önemden bahsederken bu konunun önemini bir örnekle açıklıyor: "*Dedem 10 yaşlarında Düzce'ye gelmiş. Beraberindeki büyükleri onu herhangi bir aileye değil kendi*

soyundan bir aileye bırakmışlar. Orada yaşamış, büyümüş, ev-bark sahibi olmuş, aile kurmuş. Ona kol kanat geren kendi sülalesinin insanları olmuş." Evlilik konusuna da bir diğer örnekle değinen katılımcımız; *"İki genç anlaşıp evlenmeye karar verdiğinde konu aileye intikal ettiğinde istemeyle ilgili kararı ailede daha büyük yoksa anne-baba verir, ancak anne-babadan daha büyükler varsalar uygulanacak kurallara büyükler karar verir."* diyerek aile içindeki hiyerarşinin önemine vurgu yaparak söz sahipliğinin ailenin en büyüğünde olduğunun altını çizmiştir (E12, 67, Dz.).

K10, sosyal hayatta yaşanan sevinç ve acıların akraba, sülale mensuplarının geniş katılımıyla yaşandığını dile getirirken "*Günümüzde eskisi kadar akrabalık ilişkileri yakın\samimi olarak sürdürülemiyor. Tabi ki önem veriyoruz, bizim için önemden bir şey kaybetmedi ama yeni jenerasyon birçok akrabayı tanımıyor. Bu çok üzücü bir durum."* diyerek günümüzde eski akrabalık bağların korunamadığından yakınmıştır (K10, 55, Dz.). E13 de benzer bir ifadeyle *"Normalde çok önemlidir. Eskiden soy birliği ve akrabalık ilişkilerinin temelini oluşturuyordu. Günümüzde bağlar zayıf. Benim de tam olması gerektiği gibi yaptığımı söyleyemem."* diyerek günümüzdeki durumu açıkça ortaya koymuştur (E13, 50, Dz.). K13 ise aile büyüklerinin akrabalık bağlarına daha fazla önem gösterdiğini ancak kendisinin daha çok yakın akrabalarıyla ilişkilerini koruyabildiğini dile getirirken *"Akrabalık ilişkilerini korumaya çalışmak biraz zor olsa da büyüklerimiz bu zorluğu göğüslüyor. Yani büyükler aralarında sıkça görüşürken bir sonraki nesil günlük akış içinde bu akrabalık ilişkilerini pek önemsemiyor. Sadece düğün veya cenaze olduğunda görüşülür hale geldi. Bu bahsettiğim durum uzak akrabalıklarda daha sık görülürken, 2.derece akrabalarda biraz daha iyi."* ifadelerini kullanmıştır (K13, 42, Dz.).

Çerkeslerin önem verdiği noktalardan biri olan akraba ilişkileri ve aynı sülaleden olma durumu Çerkes toplumunun birbirine olan bağlılığının korunması ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesi açısından ilk sıralarda yer alır. Çerkeslerde akraba olmak tek bir aile gibi kabul edilirken aynı sülaleye mensup olanlar da arada bir kan bağı bulunmasa dahi akraba statüsündedir. Geçmişte bu durum çok daha belirgin olduğunu ifade eden katılımcılarımız verdikleri örneklerle bu konuya verilen

önemin daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Çerkeslerde ön plana çıkan konulardan biri de akraba evliliğinin olmamasıdır. Bazı toplumlarda bu durum olumsuz karşılanıp akraba ile evliliğe öncelik verirken Çerkeslerde bu durum kati olarak yasaklanmıştır. Aynı sülale tek bir aile olarak algılanması bu durumun gerçekleşmesinde etkili olurken kardeş çocukları da adeta kardeşlermiş gibi aynı ortamda yoğun iletişim geçirerek büyütülür. Akraba evliliğinde ortaya çıkabilecek her türlü olumsuzlukları da bu şekilde önlemek mümkün olmaktadır. Günümüzde nadir de olsa bu durumun ihlal edildiği örneklerle karşılaşıldığından da bahseden katılımcılarımız geleneklerin eski yaptırım gücünü kaybetmesiyle birlikte akrabalık ve aynı soydan olma durumunun eski önemini kaybettiği yönünde bilgi vermişlerdir.

Özellikle ileriki yaş gruplarında daha çok önem verilen akraba ve soy/sülale birliğine bağlılık, yeni nesillerin çeşitli yaşam zorunlulukları ve aileden uzakta yaşamak zorunda olmaları gibi nedenlerle daha zayıf olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle İstanbul'da yaşayan Çerkeslerin bir toplu şekilde bir arada yaşadıkları mahallelerde akraba ilişkilerinin bağlılığı devam ettiği gözlemlenmiştir. Farklı şehirlerden gelerek İstanbul'da bireysel olarak yaşayan Çerkeslerde ise akraba bağlarının daha zayıf ya da tatillerde memlekete gittikleri zamanlarda yakın akrabalarla sınırlı olduğu bilgisine varılmıştır. Düzce'de ise bu durumun biraz daha farklı olduğu görülmektedir. Burada toplu ve uzun süredir yerleşik şekilde yaşayan Çerkeslerin sayısı fazla ve ulaşım imkanlarının da daha kolay olmasından dolayı akraba ilişkilerinin olabildiğince yoğun yaşandığı öğrenilmiştir. Ancak Düzce'deki genç neslin akraba ilişkilerini de aile büyükleri kadar yoğun yaşamadıkları, sadece 1. veya 2. dereceden akrabalarla sınırlı kaldıkları gözlemlenmiştir.

4.6. Arkadaş Seçiminde Etnisite Tercihleri

Toplumsal bir varlık olarak insanların sosyalleşme ihtiyacı hissetmeleri kaçınılmazdır. Ancak sosyalleşirken de birtakım tercihler söz konusu olabilmektedir. Çünkü bu sosyalleşme esnasında kültürel kodların korunması bazen mümkün olabilirken bazen de farklı kültürlerle etkileşim sonucunda kültürel değişime maruz kalınmaktadır. Bu nedenle her insanın arkadaş seçimindeki tercihleri değişiklik gösterebilir. Bu durum göz önünde bulundurularak bakıldığında

insanların arkadaş tercihlerinde bulunurken kendi kültürlerine, inançlarına, değerlerine, eğitim seviyelerine yakın kimselerle iletişime geçme ihtiyacı hissedebildikleri görülürken bu tercihler kişilerin yaşlarına, cinsiyetlerine, yaşamakta bulundukları semt, mahalle, şehir vs. ve ellerinde bulunan olanaklara göre değişiklik göstermektedir.

Geçmişte Çerkeslerin daha çok kırsal kesinlerde toplu yerleşim şekilleri halinde yaşadıkları ve genellikle kendi içlerinde iletişim kurdukları göz önünde bulundurulduğunda farklı etnik gruplarla olan kültürel etkileşimin daha az olması nedeniyle kültürel çözülmenin de daha yavaş olduğu gözlenmektedir. Ancak günümüz yaşam koşulları göz önünde bulundurulduğunda çoğunlukla şehir yaşamı içerisinde çok farklı etnik kültürden insanlarla iletişim halinde oldukları ve sosyal faaliyette bulundukları görülmektedir. Buradan yola çıkılarak araştırmamız kapsamında katılımcılarımıza "Arkadaş grubunuzda hangi etnik gruptan insanlar daha çok yer alıyor?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcılarımızdan gelen yanıtlar çeşitlilik gösterirken İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan E1'in arkadaş seçimi konusunda oldukça milliyetçi bir tavır sergilediği görülmektedir. Sorumuzu *"İş hayatı dışında görüştüğüm insanların tamamı Çerkesdir. Aile hayatında da bu durum böyledir."* şeklinde yanıtlayan katılımcımız, işi dışında kalan zamanını fırsat buldukça kendi kültüründen insanlarla geçirmeyi tercih ettiğini ve bu durumdan keyif aldığını dile getirmektedir (E1, 37, İst.).

Katılımcılarımız arasından E2, E4 ve K1 de arkadaş çevrelerinin genellikle Çerkeslerden oluştuğunu ifade ederken K2 de *"Çevremde Çerkes olmayan komşularım, arkadaşlarım da var fakat Çerkesler çoğunlukta."* diyerek daha çok kendi kültüründen insanlarla irtibat halinde olduğunu dile getirmiştir (K2, 60, İst.). Kafkasya'ya sık sık gittiğini dile getiren bir diğer katılımcımız E7 ise Kuzey Kafkasya'da çok fazla arkadaşı olduğunu ve onlarla irtibat halinde olduğunu ifade ederken (E7, 60, İst.); E8 de *"Kabardey, Abvekh, Abaza, Çeçen, Şapsığ... yani çoğunluğu Çerkes."* yanıtını vermiştir (E8, 52, İst.).

Arkadaş seçimi konusunda daha esnek bir yaklaşım sergileyen katılımcılarımız da bulunmaktadır. Bunlardan biri olan E6, arkadaş seçiminde etnik ayrım yapmadığını

dile getirirken *"Daha çok, saygılı insanlarla bir arada olmaya çalışıyorum."* şeklinde cevap vermiştir (E6, 61, İst.).

E3 arkadaşlarının etnik açıdan her birinin eşit ölçüde olduğunu dile getirirken (E3, 43, İst.); K5 ve K8 de sorumuza *"Her kesimden, her kültürden arkadaşlarım var."* diyerek benzer yanıtlar vermişlerdir (K5, 50, İst.; K8, 40, İst.). Diğer katılımcılarımızdan K3, *"Açıkçası karışık. Çerkes de var Türk de var Gürcü de… Baskın etnik grup dersek ancak Türk olabilir zaten nüfusa oranla baktığımızda."* yanıtını verirken (K3, 22, İst.); K4 de Arkadaş grubunun Çerkes, Boşnak, Laz, Pomak, Muhacir vs. etnik gruplarından oluşmakta olduğunu dile getirmiştir (K4, 50, İst.). K6 ve K7'nin yanıtları da K3 ve K4'ün yanıtlarına benzerlik göstermektedir. E5 ise arkadaş seçiminde etnik grup ayrımı yapmadığını dile getirirken Türk arkadaşlarının çoğunlukta olabileceğini ifade etmiştir.

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerden söz etmemiz gerekirse yoğunluklu olarak arkadaş seçimini kendi kültürlerinden olan kişilerden yana kullandıkları görülmektedir. Bunun gerekçesi olarak da Düzce'deki Çerkes nüfusunun yoğunluğu ve Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerini fazla oluşu gösterilebilir. Katılımcılarımızdan K10'un yanıtı bu görüşü destekler nitelikte: *"Genelde Çerkes arkadaşlarım var. Düzce küçük bir yer olduğu için arkadaşlıklarımızda Çerkesler daha çok."* (K10, 55, Dz.). Bir diğer katılımcımız E11'de arkadaş seçimi yaparken etnik ayrım gözetmediğini dile getirirken "*Çok farklı kültürlerden arkadaşlarım var ancak oransal olarak söyleyecek olursam %90 Çerkes %10 farklı olabilir."* diyerek cevap vermiştir (E11, 50, Dz.). Katılımcılarımızdan E9, E10 ve K9 da arkadaş çevrelerinin yoğunluklu olarak kendi kültürlerinden yani Çerkeslerden oluştuğunu ifade etmişlerdir.

Düzce'de elde edilen bulgulardan bir diğeri de kendi kültüründen kimselerle iletişimde bulunmanın faklı kültürlerden kimselerle olan iletişimi sürdürmekten daha kolay olduğu yönündedir. Uzun vadeli arkadaşlıklarının kendi kültüründen olan kimselerle olduğunu dile getiren E12, bu durumu *"Kendi kültürümden olan kişilerle arkadaşlığı devam ettirmek elbette daha kolaydır. Fakat başka kültürlerden arkadaş ve komşularım da var."* diyerek açıklamıştır (E12, 67, Dz.).

Bütün bunların yanı sıra arkadaş çevrelerinin etnik açıdan çeşitlilik gösterdiğini ve sayısal olarak da eşit miktarlarda olduğunu dile getiren K12 ve K13'ün yanı sıra K11'de "*Sosyal çevremde her tarzda, farklı etnik kökenli arkadaşlarım mevcut. En yakın dostlarım Karadenizli "Laz", yakın arkadaşlarım da "Kürt" ve çevremde sayısı daha fazla."* diyerek sosyal çevrelerinde etnik ayrım gözetmediklerini dile getirmişlerdir (K11, 36, Dz.). E13 ise arkadaş seçimi konusunda onlarla benzerlik gösteren bir yanıt verirken Çerkes olan arkadaşlarıyla diğer kültürlerden olanların sayısının oransal olarak birbirine yakın olduğunu ifade etmiştir (E13, 50, Dz.).

Araştırmamız kapsamında "Arkadaş grubunuzda hangi etnik gruptan insanlar daha çok yer alıyor?" sorusuna verilen yanıtlara genel olarak bakıldığında; bulguların belli boyutlar altında toplandığı gözlemlenmiştir. Kültürlerini yaşamaya devam ettiklerini dile getiren ve kültürel devamlılığın şart olduğunu savunan katılımcıların arkadaş seçimi konusunda milliyetçi bir tavır sergileyerek genellikle Çerkeslerle irtibat kurmayı tercih ettikleri gözlenmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında çalışma hayatında aktif rol alan kadınların arkadaş çevrelerinde etnik ayrım gözetmedikleri dikkat çekerken çalışmayan kadınların arkadaş çevrelerinin daha çok kendi kültürlerinden olan Çerkeslerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Yaş faktörü göz önünde bulundurulduğunda genç yaştaki ve özellikle üniversite eğitimi almakta olan katılımcıların arkadaş seçini konusunda etnik tercih ayrımında bulunmadıkları gözlemlenirken ileriki yaşlardaki katılımcıların etnik ayrım gözettikleri dikkat çekmiştir. Bunun nedeni olarak da geçmişteki kültürel yaşantılarının etkili olabileceği ve eski yaşantılara duyulan özlem gösterilebilir. İstanbul ve Düzce bazında bakıldığında ise Düzceli katılımcıların İstanbullu katılımcılara oranla daha çok kendi kültürlerinden olan kişilerle arkadaşlık ilişkisi içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Bunun nedeni olarak da Düzce'deki Çerkes nüfusunun toplam nüfusa oranının İstanbul'dakine kıyasla daha fazla oluşu gösterilebilir.

4.7. Kültürel İletişim İhtiyaçlarının Karşılanması ve Dernek Üyeliği

Kültürel etkileşimlerin yoğun yaşandığı günümüzde insanların kendi kültürel benliklerini koruyabilmesi oldukça güçtür. Bir taraftan modern yaşamın

gerekliliklerini yerine getirmeye çalışırken diğer yandan sosyal kontrol mekanizmasını devreye sokarak kültürel bilinci yitirmeden yaşamına devam edebilmek için, o kültürün üyelerinin de kendi içlerinde iletişim halinde olmaları oldukça önemlidir. Araştırmamızın boyutları arasında bu konuyla ilgili olarak Çerkeslerin kendi kültürlerinden olan kişilerle iletişim ihtiyacı duyup duymadıkları ve bu ihtiyaçlarını karşılanma biçimlerinin neler olduğu yer almaktadır. Bu kapsamda katılımcılarımıza "Yaşadığınız bölgede Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler var mı?", "Kendi kültürünüzden insanlarla iletişim kurma isteğiniz oluyor mu? Oluyorsa bu konuda hangi iletişim yollarına başvuruyorsunuz?" ve "Çerkeslerin bir araya geldiği herhangi bir derneğe, topluluğa üye misiniz ya da bağlantınız var mı? Varsa derneğe katılım nedeniniz nedir? Ne gibi etkinlikler oluyor?" gibi sorular yöneltilmiştir. Kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önemli görülen bu sorulara katılımcılarımızın verdiği yanıtlar genel olarak kendi kültürlerinden kişilerle iletişim kurma ihtiyacı hissettikleri yönündedir. Bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla derneklere üye olma, kültürel faaliyetlere katılma ve sosyal medya vasıtasıyla iletişim kurmanın; kültürel iletişimde en çok başvurulan yollardan olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dernek üyeliği bulunmayan fakat kendi kültürlerinden kişilerle iletişim ihtiyacı hisseden ve bu ihtiyaçlarını farklı yollarla gidermeye çalışan katılımcılar bulunmaktadır. Bunların dışında az sayıda da olsa böyle bir ihtiyaç hissetmediklerini belirten katılımcılarla de karşılaşılmıştır.

İstanbul'da yaşayan katılımcılardan araştırmacı ve tarihçi olan E1, yaşadığı bölgede Çerkeslerin toplu yerleşim yerlerinin çok az sayıda olduğunu fakat İstanbul genelinde dağınık şekilde yaşayan çok sayıda Çerkes olduğunun bilgisini vermiştir. Çalışma ortamı dışında her fırsatta soydaşlarıyla bir araya gelip iletişim kurmaya çalıştığını ifade ederken *"Bir arada olabileceğimiz, iletişim kurabileceğimiz bütün yolları değerlendirmeye çalışıyorum."* ifadesini kullanmıştır. Derneklerle olan bağlantılarından da bahseden E1, *"İstanbul'da 2005'ten beri üç farklı derneğe üyeyim. İstanbul Çerkes Derneği'nin kuruculuğunu ve dört yıl boyunca Yönetim Kurulu Üyeliği'ni yaptım. Derneklere katılım nedenlerimden birincisi; Çerkeslerin unutmakta oldukları geleneksel yaşam şeklini buralarda yaşatabilmek, bunu yaşayan insanlarla bir arada olabilmek, bunu yaşatma mücadelesini bir arada vermek. İkincisi de Çerkeslerin başına gelen o büyük sürgün\soykırımdan tutun da*

her türlü taleplerini, yaşadıkları haksızlıkları, vicdanları harekete geçirerek görünür kılmak." diyerek düşüncelerini ifade ettikten sonra, dernek yönetiminde yer alma nedenini açıklayarak "*Dernekleri ben sadece bir araya gelme, yeme-içme, eylenme, ağlaşma yerleri olarak görmüyorum. Aynı zamanda Çerkeslerin her türlü olumsuz durumlarını da gidermek… İstanbul Çerkes Derneğini de bunun için kurdum."* sözleriyle derneklerde sosyal yardımlaşma amacı taşıyan faaliyetlerde bulunulduğunu dile getirmiştir. Derneklerde düzenlenen faaliyetler hakkında genel bilgiler veren E1, folklor kursları, Xabze dersleri, Çerkesçe dil dersleri, Çerkes tarihi dersleri verildiğini ifade etmiştir. Bunlarla birlikte Çerkes toplumunda ileri gelen aydınların derneğe davet ederek söyleşi programları yaptıklarını, kadınlara yönelik birtakım programlar düzenlediklerini dile getiren katılımcımız akla gelebilecek buna benzer birçok etkinlik gerçekleştirdiklerini ifade ederken son iki buçuk yıldır derneklerdeki görevlerine ara verdiğini belirtmiştir (E1, 37, İst.).

Yaşadığı çevrede kendi kültüründen insanların bulunmadığını ifade eden E6, *"Tabii ki ihtiyaç duyuyorum. Dernekler bu sebeple çok önemlidir. Ayrıca günümüz iletişim araçlarını (facebook vb) da kullanıyorum."* dedikten sonra dernek üyeliğinin de olduğunu ve haberdar olduğunda düzenlenen etkinliklere katılmaya çalıştığını dile getirmiştir. (E6, 61, İst.). Beylikdüzü'nde yaşayan ve tekstil sektöründe çalışan katılımcımız K5 de Çerkes nüfusunun kendi yaşadığı bölgede çok yoğun olmadığını ancak İstanbul'da yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin olduğunu dile getirmiştir. Kendi kültüründen insanlarla görüşme ihtiyacı hissettiğini ve mümkün oldukça iletişim halinde olduğunu söyleyen katılımcımız *"İstanbul Çerkes Derneği'nde 4 yıl yönetim kurulunda görev aldım. Derneklere zaman zaman giderim. Genelde kahvaltı, cegü (folklor oyunları), Adiğabze dil kursları ve söyleşi gibi etkinlikler oluyor."* ifadelerini kullanmıştır.

Yaşadıkları bölgelerde toplu yerleşimler olmadığını fakat çok sayıda Çerkes tanıdıklarının olduğunu ve bazı derneklere de üyelikleri bulunduğunu söyleyen E2 ve E7'de dernek toplantıları ve kültürel çerçevede düzenlenen bütün organizasyonlarda bir araya geldiklerini ifade etmişlerdir. Emekli öğretmen olan katılımcımız E2, ayrıca anadili öğrenmek isteyen soydaşlarına dernek çatısı altında Çerkesce dil kursları verdiğini dile getirmiştir (E2, 62, İst.).

Yaşadıkları ilçe ve civarında Çerkeslerin yoğun olarak bulunduğu mahallelerin var olduğunu söyleyen E4 ve K1 kendi kültürlerinden insanlarla iletişim ihtiyacı duyduklarını, üye oldukları dernek ve vakıflar tarafından düzenlenen etkinliklere katıldıklarını ve sosyal medya vasıtasıyla da soydaşlarıyla iletişim kurduklarını ifade etmişlerdir (E4, 42, İst. ; K1, 32, İst.). Emekli hemşire olan katılımcımız K6 da Çerkeslerin yoğun olduğu bir bölgede yaşadığını ve soydaşlarıyla iletişim ihtiyacı hissettiğini belirttikten sonra bu ihtiyacını gidermek amacıyla yaptığı aktiviteleri şu şekilde sıralamıştır: *"Derneklere üye oldum. Tüm sosyal aktivitelere katılmaya çalışıyorum. Koroya katıldım. Dil kurslarına gidiyorum. Parti çalışmalarını destekliyorum. Çerkeslerin etkinlikle bulunduğu her yerde olmaya çalışıyorum."* Dernek yönetiminde de görevler aldığını belirten K6, siyasi alanda yaptıkları çalışmalardan da bahsederek; *"Kurulan tek Çerkes kadın derneği (ÇERKAD) kurucu ve yönetim kurulu üyesiyim. Diğer birkaç Çerkes derneğinde aktif olarak yönetimde yer aldım ve hala alıyorum. Sosyal aktivitelerine katılıyorum. İlk ve tek partimizin kurucu ve yönetim kurulu üyesiyim. Partim adına bağımsız milletvekili adayı oldum. Tüm etkinliklere katılma nedenim, Çerkesliği yaşamak ve Çerkeslik için bir şeyler yapabilmek, katkıda bulunmak."* ifadelerine yer vermiştir (K6, 63, İst.).

Ev hanımı olan ve herhangi bir derneğe üye olmadığını ifade eden katılımcımız K2 ise yaşadığı bölgede akrabaları ve tanıdıkları olan çok sayıda Çerkes olduğu bilgisini vermiştir. 18 yaşında evlenip İstanbul'a geldiğini ve Eyüp'te yaşamaya başladığını söyledikten sonra *"İlk geldiğim zamanlarda burada yaşayan Çerkes akrabalarımız vardı zaten. Onlarla görüşürdük, başkalarıyla görüşme ihtiyacı duymazdım. Babam da burada çalışıyordu zaten. Ben evlendikten birkaç ay sonra da annem geldi. Çevremizdeki Çerkeslerle hep iç içe yaşadık. O yüzden buraya alışmakta da çok fazla zorlanmadım."* diyerek ve bugün de hala kendi soyundan kimselerle iletişimlerini devam ettirdiklerini dile getirmiştir (K2, 60, İst.).

"İstanbul'un genelinde Çerkes nüfusu mevcut fakat yaşadığım bölgede çok yoğun değil." diyen katılımcımız E8, genellikle anadilini kullanma isteğinin ön planda olduğunu ve bunun için de organize edilen kültürel faaliyetlerde soydaşlarıyla bir

araya gelerek birlikte vakit geçirmeye özen gösterdiğini dile getirmiştir. Sözlerine *"Bahçelievler Kafkas Kültür Derneği'ne katılım amacım; kültürümüzü yaşamak ve yaşatmak, bu topluluğa katılan insanlarla kaynaşmak."* diyerek devam etmiştir. (E8, 52, İst.).

Katılımcılarımızdan K7 ve K4 herhangi bir derneğe üye olmadıklarını fakat bağlantı halinde olduklarını belirtirken; K7, Gaziosmanpaşa Küçükköy'de oturduğunu ve orada Çerkeslerin yoğunlukta olduğu bilgisini vererek kendi kültüründen insanlarla iletişim halinde olduğunu ve derneklerin düzenlemiş olduğu organizasyonlara katıldığını dile getirmiştir (K7, 38, İst.). *"Memleketim Çanakkale Biga fakat İstanbul'da büyüdüm. Yakın çevremde Çerkes nüfus oldukça fazla. İstanbul'da Çerkes akraba ve komşularla yakın mesafelerde ve iç içe yaşamaktayız."* diye söze başlayan katılımcımız K4 ise kendi kültüründen insanlarla iletişim kurma isteği olduğunu belirtmiştir. Bunun için genellikle ortak arkadaşlar vasıtası ile yeni arkadaşlar edinmeye, düzenlenen etkinliklere katılmaya ve mevcut arkadaş çevresini iletişimini muhafaza etmeye çalıştığını dile getirirken *"Herhangi bir derneğe üye değilim, çocuklarım bu konuda aktifler. Üniversite Kafkas topluluğunda yer almaktalar, aynı zamanda yaşadığımız bölgedeki Çerkes derneğinde etkinliklere katılıyorlar."* sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır (K4, 50, İst.).

Tarih öğretmeni olan ve İstanbul'da yaşayan katılımcımız E3, *"Şu anda yaşadığım Sarıyer'de Çerkeslerin toplu yaşadıkları mahalleler yok. Fakat İstanbul da dağınık olarak yoğun bir Çerkes nüfusu var. Bunun neticesinde Çerkes Teavun Cemiyeti ve ilk Çerkes kültür dernekleri de İstanbul'da kuruldu zaten."* dedikten sonra kendi kültüründen insanlarla iletişim kurma isteği olduğunu fakat herhangi bir derneğe veya topluluğa üye olmadığını belirtiyor. Bunun için daha çok sosyal medyayı kullandığını dile getirirken *"Örneğin Sochi'ye gittiğim zaman sosyal medya sayesinde oradaki yerleşik Çerkeslerle buluşma ve sohbet etme şansım oldu."* ifadelerini kullanmıştır (E3, 43, İst.).

İstanbul'a üniversite eğitimi almakta olan katılımcılarımız E5 ve K3 bulundukları bölgelerde Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler olmadığını dile getirirken K3, *"Şu an İstanbul'da yaşıyorum ve burada aslında belli gruplara*

ayrılmış bölgeler yok. Toplum burada oldukça heterojen yapıya sahip. Ancak daha önce ailemle yaşadığım şehirde (Samsun) Çerkes köyleri mevcuttur. Ailem de o köylerde yetiştiler ve hala oralarda yaşayan akrabalarımız ve aile büyüklerimiz var." ifadelerini kullanmıştır. "Kendi kültürünüzden insanlarla iletişim kurma isteğiniz oluyor mu?" sorusuna ise genellikle böyle bir ihtiyaç hissetmediklerini ve herhangi bir derneğe de üye olmadıklarını, düzenlenen etkinliklere de katılım sağlamadıklarını dile getirirlerken K3 *"Zaten yetiştiğim çevre Çerkeslerle doluydu. Hem anne hem baba tarafım Çerkes olunca özel olarak ayrı kanallara ihtiyaç duymuyorum. Hatta memlekete gittiğimde ailemle ve akrabalarınla görüşmem bile yetiyor denebilir."* diyerek İstanbul'daki yaşantısında kültürel açıdan herhangi bir eksiklik hissetmediğini, memleketinde olduğu zamanlarda ise kültürel değerlerini uyması gerektiği ölçüde devam ettirdiğini ifade etmiştir (K3, 22, İst.).

K8'de K3 ile benzer şekilde akraba çevresiyle sürekli iletişim halinde olduğunu söyleyerek şu anda yaşamakta olduğu yerde Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları mahalleler olmadığını söylemiştir. Devamında *"Açıkçası illa kendi soyumdan birileriyle tanışma çabam olmadı. Benim için "ırk" insanlıktan sonra gelir. Sadece kendi ırkımı yüceltirsem, farklı ırklara mensup olan güzel insanları dışlamış olurum. Bu durum da benim İslam inancıma ters düşer."* diyerek inancının gerekliliklerini kültüründen önde tuttuğunu ifade etmiştir (K8, 40, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda "Yaşadığınız bölgede Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler var mı?" sorusuna katılımcılarımızın tamamı "evet var" şeklinde yanıt vermiştir. Ancak bazı katılımcılarımız yaşanan göçlerden dolayı bazı köylerin boşaldığını, birçok köyün de nüfuslarının geçmişe oranla çok az kaldığını dile getirmişlerdir. E12, bu durumu *"Düzce'de Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler, köyler var. Fakat bu yoğunluğun yıllar geçtikçe azaldığını görmekteyim."* şeklinde ifade etmiştir (E12, 67, Dz.). E11 ise *"Çerkesler Düzce'ye ilk geldiklerinde 62 köy kurmuşlar. Nüfus yerli nüfusa yakındı. Zaman içinde tabi dışarıya göçler yaşandı. Nüfus artış hızı az olduğundan bugün oran azaldı."* şeklinde açıklama yaparak Düzce'deki Çerkes nüfusunun geçen yıllar içinde azalmasını göçlere ve Çerkeslerde nüfus artış hızının düşük olmasına bağlamıştır (E11, 50, Dz.).

Çevresinde kendi kültüründen insanlar çoğunlukta olduğu için günlük hayatta yeterince iletişim kurabildiğini, bunun dışında da ekstra ihtiyaç duymadığını ifade eden E9, *"Derneklere üye değilim, etkinliklerine de pek katılmam. Günlük hayatta çok fazla Çerkes arkadaşım var, onlarla vakit geçiririm."* diyerek sorumuzu yanıtlamıştır (E9, 43, Dz.).

Katılımcılarımızdan E10 ve K9 de yakın çevrelerinde Çerkeslerin yoğun olarak bulunduklarından dolayı onların dışında özellikle bir arayış içinde olmadıklarını dile getirirken K9, herhangi bir üyeliğinin olmadığını fakat Çerkesçe dil eğitimi kurslarına katıldığını ifade etmiştir (K9, 38, Dz.). E10 ise *"7 yıl dernek yönetiminde başkan yardımcılığı görevinde bulundum. Dernek yönetiminde olduğum dönemde birçok faaliyet gerçekleştirdik. AB projesi yaptık. Dernek'ten gençleri Belçika'ya yolladık, oradan gelen gençleri burada gezdirdik. O dönemde dernek başkanı olmamı istediler fakat ben dilimi bilmediğim için bunu kabul etmedim."* diye sözlerine devam ediyor. 8 yıldır iş yoğunluğundan dolayı dernek yönetiminde faal görev alamadığını ancak dernek organizasyonlarına ve seçimlerine katıldığını da sözlerine ekliyor (E10, 49, Dz.).

Biz diğer katılımcımız E11 ise Çerkes arkadaşlarıyla düzenli olarak bir araya gelerek ailecek görüştüklerini ifade ettikten sonra *"Geçmişte sosyal medya üzerinden Türkiye'de ve Kafkasya'da Çerkes soydaşlarımızla iletişime geçtik. Akrabalarımızı bulduk, muhabbet ettik. Suriye'deki ve Ürdün'deki Çerkeslerle de iletişim kurduk."* diyerek iletişim ihtiyaçlarını nasıl giderdiklerini dile getirmiştir. Düzce'deki Kuzey Kafkas Kültür Derneği'nde 15 sene yöneticilik yaptığını da söyleyen katılımcımız 4\5 yıldır bu göreve devam etmediği bilgisini vermiştir (E11, 50, Dz.). Öğretmen olarak görev yapan katılımcımız E13 de *"Zaman zaman Çerkes arkadaşlarımla oturup sohbet ediyoruz. Bunu ihtiyaç olarak görüyorum."* dedikten sonra, memuriyetinden dolayı derneklere üyelik yaptıramadığını fakat ziyarete gittiğini dile getirmiştir.

Düzce'deki katılımcılarımızdan K12, eskiden bu konuda daha fazla gereksinim hissettiğini fakat şu anda özel bir çaba sarf etmediğini dile getirmiştir. Dernek

üyeliğinin olmadığını fakat dil kursuna gittiğini belirten K12, Düzce'nin son yıllarda etkinlik konusunda geçmiş senelerdeki kadar aktif olmadığından yakınmıştır (K12, 39, Dz.). K11 de *"İçinde bulunduğum coğrafya sebebi ile çevremde Çerkeslerin sayısı oldukça fazla. Bu sebeple iletişim kurmam gerekli ya da değil gibi bir durumum olmadı. Toplumumuz cemiyetlere katılım üzerine kurulu olduğundan (düğün-cenaze-yemek-organizasyon vs.) cemiyetlerde genellikle görüşmeler sağlanıyor."* yanıtını vererek bunların dışında farklı bir iletişim yolu kullanmadığını sözlerine eklemiştir. (K11, 36, Dz.).

Katılımcılarımızdan K10, K11 ve E12 de Düzce'deki derneklerin son zamanlarda etkinlik konusunda aktif olmadıklarından bahsetmişlerdir. Düzce Adige Kültür Derneği'ne üye olduklarını ve dil kurslarına katıldıklarını ifade eden katılımcılarımız bir araya gelebilmek için bütün fırsatları değerlendirdiklerini vurgulamışlardır. K13 ise 5 yıl Erzurum'da yaşadığını ve bu esnada kendi kültüründen kimselerle iletişim ihtiyacı hissettiğini ifade ederek o esnada yaşadığı şaşkınlığı dile getirirken *"İlk gittiğim sene Erzurum'da bir dernek bile olmadığını öğrendim. Hatta Erzurum'da yaşayan (işi nedeniyle veya üni. için gelenlerin dışında) Çerkes bile olmadığını öğrendim."* şeklinde ifadeler kullanmıştır. Şu anda Düzce'de yaşayan katılımcımız derneklere üyeliğinin bulunmadığını fakat haftanın iki günü Kuzey Kafkas Derneği'nde verilen Çerkesçe dersleri nedeniyle bir araya geldiklerini sözlerine eklemiştir (K13, 42, Dz.).

Katılımcılarımızın verdikleri yanıtlara genel olarak bakıldığında İstanbul'da ve Düzce'de yaşayan Çerkeslerin büyük bir kısmının kendi kültürlerinden olan insanlarla iletişim kurma ihtiyacı hissettikleri görülmektedir. Katılımcılarımızdan elde edilen verilere göre, İstanbul genelinde Çerkes nüfusunun yoğun olduğu düşünülmekle birlikte birçoğunun şehir genelinde dağınık şekilde yerleşmiş olduklarından dolayı toplam miktarı konusunda kesin bir bilgi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa, Eyüp, Sultangazi, Kadıköy, Bahçelievler ve Zeytinburnu gibi ilçelerde Çerkes nüfusunun yoğunluk gösterdiği ve toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin de bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. İstanbul'daki Çerkeslerin soydaşlarıyla irtibat kurabilmek için çeşitli yollara başvurdukları görülmektedir. Bir kısmı derneklere üye olarak veya dernek

yönetimlerinde aktif rol alarak düzenlenen toplantılar, konferanslar, dil kursları, folklor eğitimi, gösteriler, kahvaltılar, geziler vb. birçok etkinlikte bir araya gelerek kültürel değerlerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bunların dışında sosyal medya vasıtasıyla da iletişimlerini sürdürmektedirler. Bir kısmı ise sadece mevcut akraba ve tanıdık çevresiyle iletişimlerini sınırlı tutarak soydaşlarından farklı kimselerle iletişime geçme ihtiyacı hissetmemektedir.

Düzce'de ise bazı konularda İstanbul'a kıyasla farklılıklar olduğu görülmektedir. Öncelikle Düzce'de Çerkes nüfusunun oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Büyük Çerkes Sürgünü sonrasında şehre ilk gelen Çerkesler tarafından, kayıtlarda yer alan 62 köy kurulduğu bilinmektedir. Son yıllarda göç nedeniyle bazı köyler boşalmış, birçok köyün nüfusu azalmış olsa da şehir merkezinde ve genelinde Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin yoğunlukta olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu nedenle Düzce'de yaşayan Çerkeslerin birbirleriyle yoğun olarak iletişim halinde oldukları ve günlük hayatta düğün\dernek, cenaze, toplantı vb. toplumsal ortamlarda hep iç içe oldukları anlaşılmaktadır. Şehirde Düzce Adıge Kültür Derneği, Adıge Kültür Evi Derneği ve Abhaz Kültür Derneği olmak üzere üç dernek bulunmakta ve bu derneklerde aktif dil kursları verilmektedir. Katılımcılarımızın birçoğu anadillerini öğrenebilmek amacıyla bu kurslara katıldıklarını dile getirirken dernek faaliyetlerinin geçmiş yıllara kıyasla aktif olmadığı bilgisini vermişlerdir.

4.8. Kültürel Değişimi Etkileyen Faktörler

4.8.1. İletişim Sürecinde Kültürel Benzerliklerin ve Farklılıkların Rolü

Katılımcılarımıza; "Kültürel benzerlikler iletişim sürecini kolaylaştırıyor mu?" ve "Kültürel farklılıklar iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açıyor mu?" sorularını yönelttik. İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızın bu soruya verdikleri yanıtlar genellikle kültürel benzerliklerin iletişim sürecini kolaylaştırdığı yönünde yoğunlaşmaktadır.

Katılımcılarımızdan E3; kültürel benzerliklerin iletişim sürecini kolaylaştıracağını ifade ederek *"Aynı değerlere sahip insanlar daha kolay ortak bir dil bulabilir.*

Benzer kaygılar ve benzer mutluluklar olduğunu fark edersiniz." yanıtını vermiştir (E3, 43, İst.). K7 de *"Kültürel benzerlik bir nevi aynı dili konuşuyormuşçasına her zaman iletişim sürecini kolaylaştırır."* ifadelerini kullanmıştır (K7, 38, İst.). E8, kültürel benzerliklerin toplumun birbiriyle olan sosyal kaynaşmasını daha da arttırmakta olduğunu savunurken K8 de benzer doğrultuda yanıt vermiş ve *"Her kültürün farklı alışkanlıkları vardır. Bu durum insanların hayata bakışını, davranışlarını önemli ölçüde etkilediğinden dolayı aynı kültürden insanların iletişim sürecinde karşılaşacakları sorunların daha az olacağını düşünüyorum."* diyerek farklı bakış açıları ve alışkanlıkların yaratacağı sorunlara dikkat çekmiş ve kültürel benzerliklerin iletişimdeki yaşanması muhtemel sorunları azaltacağını dile getirmiştir (K8, 40, İst.).

K3 *"Ortak bir paydanın, değerin olması farklı bir durum. Karşılıklı ilişkide yeni kanallar ve daha çok paylaşım alanı yaratıyor ve ikili ilişkilerin ömrünü daha uzun kılıyor bence. Zıt kutuplar her zaman birbirini çeker kuralı pek işlemeyebiliyor."* ifadelerine yer vererek kültürel benzerliğin uzun vadede daha kalıcı birliktelikleri de beraberinde getireceğini vurgulamıştır (K3, 22, İst.). Katılımcılarımızdan E2, E4, K1, K2, K5, E7, K6 ve E1 de kültürel benzerliklerin iletişim sürecini kolaylaştırdığını savunurken E1; *"Elbette kolaylaştırır. Ben genellikle aynı duyguları paylaşabildiğim insanlarla bir arada olmayı tercih ediyorum."* diyerek yanıt vermiştir (E1, 37, İst.).

İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan E5, kültürel benzerlikler olarak sıcakkanlılık, misafirperverlik gibi özelliklerin tanışma sürecini kolaylaştıracağını savunurken K4 ise *"Irkçı bir yaklaşım var ise kültürel benzerliklerin iletişim sürecinde etkisi olacağına inanmıyorum."* diyerek ancak ırksal ayrımların yapılmaması durumunda kültürel benzerliklerin iletişimde fayda sağlayacağı görüşünü savunmuştur (K4, 50, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde de genel kanaat kültürel benzerliklerin iletişim sürecinde kolaylık sağladığı yönündedir. Katılımcılarımızdan E10 farklı kültürlerle olan benzerliklere dikkat çekerek bu durumun genellikle olumlu etkileri

olduğunu dile getirirken; K13 de *"Elbette ortak noktada buluşmak kaynaşmada kolaylık sağlıyor."* ifadesini kullanarak bu görüşü desteklemiştir (K13, 42, Dz.).

E11 kendi kültürümüzden kişilerle iletişim sağlamanın daha kolay olduğunu ve kültürün devamlılığına katkı sağladığını ifade ederken K11 ise *"Kesinlikle kolaylaştırıyor. Türkiye'nin neresinde olursa olsun, hiç tanımasanız da (eğer ki örf\adetlerini yaşayan biriyle) nerde-nasıl tepkiler verebileceğini kestirebilirsiniz. Zira Çerkeslerin yazılı olmayan kanunları var ve bayan-erkek-Düzce-İzmir-Bursa fark etmeden her yerde benzer refleksler görmemiz mümkün. Elbette ki bu durum iletişimi kolaylaştırır. Zira sosyal hayatından kesitleri anlatırken de benzer yaşantılar ya sizde vardır ya da yaşayana denk gelmişsinizdir."* diyerek ortak kültürel değerlerin nerede yaşıyor olursak olalım iletişimi kolaylaştırdığını ve ortak reflekslere neden olduğunu vurgulamıştır (K11, 36, Dz.). Düzceli katılımcılarımızdan E9, E10, K9, K10, K12 ve E12'nin yanıtları da genel olarak kültürel benzerliklerin iletişimi kolaylaştırdığı yönündedir.

Genel olarak konuya iki farklı yaklaşım üzerinden değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, farklı kültürler arasındaki benzerliklerin iletişimde katkı sağladığı; ikincisi de aynı kültüre mensup olmanın getirdiği benzer davranış ve düşünce kalıplarının iletişim kurarken süreci kolaylaştırdığı yönündedir. Her iki durumda da katılımcılarımızın genel kanaati, kültürel benzerliklerin iletişim sürecini kolaylaştırdığını destekler niteliktedir.

Bir de bu durumuz zıttı vardır ki bu da kültürel farklılıkları ifade eder. En başta farklı kültürler yapılarda yetişmiş bireylerden oluşan aile kurumları ile birlikte iş veya arkadaş ortamı da dahil olmak üzere birçok toplumsal alanda iletişim konusunda yaşanan sıkıntıların nedenleri arasında kültürel farklılıklardan oluşan sorunlar gösterilebilir. Çerkes kültürüyle yetişmiş bireyler açısından bu durumun nasıl gerçekleştiğini irdelemek amacıyla katılımcılarımıza "Kültürel farklılıklar iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açıyor mu?" sorusunu yönelttik.

İstanbul'da katılımcılarımızdan K8, kültürel farklılıkların her zaman olmasa da bazı durumlarda yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini savunarak *"Mesela; farklı kültürde büyümüş iki insanın evlenmesi durumu. Yaşam tarzları, beklentileri, olaylara ve durumlara bakış açıları farklı olabiliyor. Bu farklılıklar zaman zaman iletişim sorunlarına yol açabiliyor."* sözleriyle evliliklerde kültürel çatışmaların yaşanabildiğine dikkat çekerken (K8, 40, İst.); ailesinde bu tarz evliliklerin yaşandığını ifade eden katılımcımız E1 de *"Elbette ki açar. Kendi ailemde ve yakın çevremde bunun örneklerini görüyorum."* şeklinde yanıt vermiştir (E1, 37, İst.). E3 ise "*Evet. Bir kültürde normal karşılanan diğerinde ayıplanabiliyor. Bu durum da anlaşmazlıklara yol açabiliyor*." dedikten sonra bu durumun geçmişte daha yoğun yaşandığını ancak günümüzde Çerkeslerin bulundukları ortamlara adapte olmasından dolayı bu tarz durumların daha az yaşandığını ifade ederek *"Fakat bu durum geçmişte daha yaygındı. Şimdi artık tüm Çerkesler yerleşik kültürel kodları çok iyi öğrendiler hatta neredeyse ayrım kalmadı."* yanıtını vermiştir (E3, 43, İst.).

Katılımcılarımızdan K1, kendi kültürlerinde ayıp karşılanan bir durum farklı kültürlerce normal karşılanabildiğini, bazı zorluklara ve yanlış anlaşılmalara da yol açabildiğini ifade ederken *"Örneğin; sevgiyi belli etme biçimi, büyüklerin yanındaki tavır ve hareketlerimiz, konuşma biçimimiz, oturup kalkma biçimi vb. konularda farklılıklar söz konusudur."* diyerek Çerkes kültüründe var olup farklı kültürlerden kimselerin garip karşılayabildikleri bazı durumlara önekler vermiştir (K1, 32, İst.). E4 de benzer şekilde örnek vererek *"Bir Çerkes olarak benim için normal olan bir olay farklı bir kültürdeki kişi için anormal bir davranış olarak görünebilir. Örneğin anne, baba veya bir büyüğün yanında eş veya çocuğa sevgi gösteriminde bulunulmaması, eşlerin birbirlerinin ismini söylememesi, farklı bir kültürdeki kişi tarafından yanlış değerlendirilmesi mümkün olan olaylardır."* ifadelerini kullanmıştır (E4, 42, İst.).

Katılımcılarımızdan K5 de kültürel farklılıkların aile içerisinde sorun yaşanabilecek boyutlarına örnek verirken *"Kültürel farklılıklar eğer aile içindeyse iletişim tabi ki de zorlaşıyor. Yanlış anlaşılmalar oluyor. Örneğin; Çerkesçe bir şey konuşacaksan düşünmek zorundasın. Eğer evde ya da yakınında Çerkes olmayan biri varsa Çerkesçe konuştuğunda üzerine alınabiliyor, kendisi hakkında konuşulduğunu*

zannedip huzursuz olabiliyor." diyerek aile içindeki farklı kültürden bireylerle sorun oluşabilecek konularda dikkat çekmiştir (K4, 50, İst.).

İstanbul'a evlendikten sonra gelen ve kırk yılı aşkın süredir İstanbul'da yaşayan kadın katılımcımız K2 ise kültürel farklılıklar konusunda geçmişte yaşadığı sıkıntılardan örnekler vererek konuyu açıklamıştır: *"Mesela oturduğumuz mahallede kadınlar kaldırım kenarına oturur muhabbet ederlerdi, beni de davet ederlerdi ama ben onlarla oturmak istemezdim. Bahçe içi olsa otururdum ama insanlar dibimizden geçerken ulu orta sokak ortasında oturmak bana ters gelirdi."* K2, komşularıyla yaşadıkları bu tarz olayların iletişim sürecinde sorunlara yol açtığını ifade ettikten sonra kendisini ve ailesini rahatsız eden bazı durumlarla karşılaştıklarını şu cümlelerle anlatmıştır: *"Eşim işten gelirken kapının önünde oturan kadınları görünce içeri girmez gerisin geri dönerdi. Birkaç defa söyledim kadınlara, eşim siz burada otururken eve girmiyor diye ama pek oralı olmadılar. "Çerkesler hep böyle midir?" diyorlardı. Bu gibi durumlarla da karşılaştığımız oldu. Komşularımızdan bazı erkekler vardı, kadınlara dik dik bakarlardı. Öyleleri beni çok rahatsız eder. Erkek olsun kadın olsun karşı cinse karşı kedini biraz geri çekmesi, mesafeli olması gerekir bence."* Hem eleştirilerini hem kendilerinin eleştirildikleri konuları dile getiren katılımcımız *"Başka toplumların da Çerkeslerde olumsuz gördükleri yönleri oluyor mutlaka."* diyerek sözlerini tamamlamıştır (K2, 60, İst.).

Bir başka konuda örnek veren katılımcılarımız K4 ve E7 Çerkeslerin "zexes" (kızlı/erkekli toplantılar) kültürünü Çerkes olmayanların garip karşılamasından yakınırken E8 de Çerkes toplumunda çok sık karşılaşılan ve kültürün bir parçası olarak görülen bu tür sosyal etkinliklerin diğer toplumlar tarafından aynı anlayış içerisinde karşılanmadığını vurgulamıştır. K6 bu alanda yaşanan yanlış anlaşılmalara dikkat çekerken *"Örneğin Gençlerin "kaşen" veya "pslux" gelenekleri, diğer kültürlerdeki farklı bakış ve uygulama nedeniyle, bizim uygulamamız çok yanlış anlaşılır. Veya hiç anlayamayabilirler. Anlam veremiyorlar. Yadırgıyorlar."* ifadelerine yer vererek gençler arasında gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin yanlış anlaşılmalar sonucunda farklı algılanarak yargılandığını dile getirmiştir (K6, 63, İst.).

İstanbul'da yaşayan genç katılımcılarımızdan E5, kültürel farklılıkların iletişim sürecinde kendisi açısından herhangi bir soruna yol açmadığını dile getirerek *"Genelde kültürel benzerlik\farklılık durumlarına fazla dikkat etmem. Anlaşabiliyorsak kolay arkadaşlık kurarım."* yanıtını vermiştir (E5, 20, İst.). K3 de *"Karşıdaki bu konuda çok tutucu olmadıkça ciddi problemler doğurmuyor bence. Aşırı zıtlık tartışmalara yol açabilir."* diyerek çok zıt noktalar olmadıkça ciddi problemler yaşanmayacağını savunmuştur (K3, 22, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde de kültürel farklılıkların yarattığı sorunlar olduğunu dile getiren katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmüştür. Katılımcılarımızdan E9, K12 ve E10 kültürel farklılıkların iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini savunurken E9; Farklı kültürlerden insanların birbirini anlamasının zor olduğunu ifade ederek bir kültürde uygun olan bir davranış diğerinde uygunsuz olarak görülebildiği için bu tarz olayların sorunlara yol açacağını dile getirmiştir (E9, 43, Dz.). E12 de benzer şekilde düşüncesini ifade ederken; *"Farklılıklar iletişimde zorluklara, sorunlara, yanlış anlaşılmalara tabi ki neden olabiliyor. Mesela benim gençliğimde muhabbetler olurdu, kız- erkek geceleri evlerde veya bahçelerde toplanır bazen sabahlara kadar örfümüz gereği eğlenirdik. O zamanlar Çerkes olmayan arkadaşlarım bunu anlayamazlardı. "Kız ve erkek belli kurallar çerçevesinde, yanlış bir davranışta bulunmadan nasıl bir arada olabilir, bu mümkün mü?" diye inanamazlardı. Mesela bir komşu oturmasında biri içeri girdiğinde ben refleks olarak ayağa kalkıyorum. Çerkes olmayanlar buna anlam veremiyorlar. Bizler çocuklarımızı, büyüklerimizin yanında öpüp kucaklayamayız. Eşler aralarına mesafe koyar, bunlar kültürel farklılıklardandır. Çerkes olmayanlar bunları gereksiz görürken bizim olmazsa olmazlarımızdandır."* diyerek yanlış anlaşılmalara yol açan geleneklere farklı örnekler vermiştir (E12, 67, Dz.).

Katılımcılarımızdan K11 de kültürel farklılıkların yanlış anlaşılmalara neden olabildiğini dile getirirken *"Anlaşılamayabiliyor çevrede. Örneğin; odaya\mekâna biri geldiğinde refleks olarak ayağa kalkmam veya kımıldamam farklı kültürlerde çevreme garip gelebiliyor."* diyerek kendi kültürü gereği zorunlu hissederek yaptığı

davranışları farklı kültür çevrelerinde garip karşılandığından bahsetmiştir (K11, 36, Dz.). K10 ise olayı daha genel bir bakış açısıyla değerlendirerek farklı kültür veya görüşlerin birçok alanda yarattığı sorunlara da değinmiştir: K12 sorumuza *"Evet, yol açıyor. Örneğin din farkı ya da aynı dinden olsalar da farklı yorumlamalar. Kişisel ya da kitlesel pek çok olayın sebebi gibi durmuyor mu? Gerçi bu farklılığı kaşıyanlar da olmalı. Örneğin bölgecilik, spor karşılaşmalarında gördüğümüz çok feci olaylar. Eğer soru kişilerle sınırlı ise; biri batılı diğeri doğulu iki genç iletişim sürecinde sadece dil (lisan) değil, giyim-kuşam, sosyal etkinlikler, büyükler-küçüklerle… iletişim konusunda pek çok zorluklar yaşadıklarını çok iyi biliyorum."* şeklinde yanıt vererek yaşanan temel sorunları dile getirmiştir (K12, 39, Dz.).

Katılımcılarımızdan K13, farklılıkların karşı tarafın düşüncesine saygı duyulduğu sürece sorun yaratmayacağını dile getirirken her konuda bu durumun da geçerli olamadığını verdiği örnekle açıklamıştır: *"…örneğin; bizde akraba evliliği olmadığını öğrendiklerinde şaşırıyorlar. Çünkü onlara göre akraba ile evlenmek risksiz oluyormuş. Tanımadığı bir ailenin kızını almaktansa veya oğluna kız vermektense tanıdık biriyle bağ kurmak bazı kültürlerde daha çok tercih edilen bir durum."* (K13, 42, Dz.). E11 de iletişim kurulma amacına bağlı olarak durumun değişiklik gösterebileceğini savunarak *"Hangi konuda iletişim kurulduğuna bağlı olarak değişir bu durum. İş veya arkadaşlık konularında fazla sorun yaratmayabilir. Ancak ailevi konular söz konusu olduğunda sorunlar yaşanabilir."* diyerek kültürel farklılıkların en fazla ailevi meselelerde ciddi sorunlara yol açabileceğini dile getirmiştir (E11, 50, Dz.).

"Kültürel farklılıklar iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açıyor mu?" sorusuna hem İstanbul'da yaşayan hem de Düzce'de yaşayan katılımcılarımız tamamına yakın bir kısmı benzer doğrultuda yanıtlar vermiştir. Kültürel farklılıkların yanlış anlaşılmalara veya sorunlara yol açtığını ifade eden katılımcılarımız Çerkes kültüründe var olan ve uygulanması gerekli görülen birtakım davranışların farklı kültürlere mensup çevrelerince garip karşılandıklarını veya eleştirildiğini, verdikleri örneklerle dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra az sayıda katılımcımız da belli konular dışında genel anlamda çok ciddi sorunlar yaşanmayacağı görüşüne sahip oldukları görülmüştür.

4.8.2. Dışarıdan Evliliklerin Kültürel Değişime Etkisi

Çerkeslerde kültürel değişimi etkileyen faktörlerden biri de hiç kuşkusuz farklı kültürlerle olan ilişkilerin artması ve buna bağlı olarak oluşan değişikliklerdir. Bu durumun başlıca nedenleri arasında da bireylerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesi ile oluşan ilişkiler bulunmaktadır. Evlilik kişinin hayatını kökünden etkileyen ve sosyolojik açıdan birçok durumu da beraberinde getiren bir olgudur. Farklı iki kültürde yetişmiş iki insanın evliliklerinde alışılagelmiş aile içi ilişkiler, nişan ve düğün merasimi, aile büyükleriyle iletişim, çocuk yetiştirme vb. birçok konuda farklılıklar söz konusu olmaktadır. Bu durumda her iki taraf açısından da birtakım değişimleri zorunlu kılmaktadır. Çerkeslerde, bu nedenle ortaya çıkacak değişikliklerin anlaşılması amacıyla katılımcılarımıza "Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz? ve "Sizce Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesi toplumsal değişim sürecine nasıl etki eder? Kültürel açıdan sorun yaratır mı?" sorularını yönelttik. Katılımcılarımızdan büyük bir kısmı Çerkeslerin farklı etnik gruptan kimselerle evlenmelerini doğru bulmadıklarını ve bu durumun çeşitli sorunlara yol açacağını savunmuşlardır. Bir kısım katılımcımız ise bu durumu normal karşılayarak görümüzde olağan bir durum olduğunu ve herhangi bir sakıncası olmadığını dile getirmiştir. Bazı katılımcılarımız ise farklı kültürden evliliği doğru bulmasalar dahi bu durumun önüne geçilmesinin mümkün olmadığını ifade ederek yaşanması muhtemel sorunlara dikkat çekmişlerdir.

İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan E1, sorumuza *"Bir insan gelenekçi değilse, o insanın sürgün\soykırım gibi bir derdi yoksa geri dönülmesi gereken vatan diye bir derdi yoksa Çerkes kültürünün yaşatılması adına kaygı taşımıyorsa o insanın hangi kültürden biriyle evlendiğinin bir önemi yoktur."* yanıtını verirken kendisinin de bu kaygıları taşıdığından dolayı kendi kültüründen biriyle evlilik yaptığını ifade etmiştir (E1, 37, İst.). E2 de benzer bir görüşle *"Anadil kullanımını ve kültürü yaşamayı olumsuz yönde etkiler. Bir Çerkes yine kendi soyundan biriyle evlenirse kültürünü devam ettirebilir. Aksi mümkün değil."* cevabını verirken bu konu hakkında gösterdiği hassasiyeti dile getirmiştir (E2, 62, İst.).

Katılımcılarımızdan E4; farklı bir etnik grup ile yapılacak evliliklerin genel olarak kültürel özelliklerin yaşatılamamasına neden olacağı için tasvip etmediğini dile getirirken K7; *"Azınlıkta olan kültürümüzü devam ettirebildiğimiz kadar devam ettirme çabasındayız. Farklı kültürden biriyle evliliği, kültürün devamlılığı açısından doğru bulmuyorum."* diyerek farklı kültürden evliliklerin kültürel devamlılığın sağlanmasına engel olacağı fikrini savunmuştur (K7, 38, İst.). K4 de benzer bir görüşü savunarak Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini doğru bulmadığını dile getiriyor ve devamında *"Ne olursa olsun Çerkes toplumunun var olabilmesi için karma evliliklerin olmaması gerektiğini düşünüyorum. Her genç kendi milletinden evlilik yapsın diye düşünüyorum."* ifadelerini kullanmıştır (K4, 50, İst.).

Katılımcılarımızdan K5, farklı kültürden biriyle evlenilmesi halinde kültürel farklılıkların sorunlara yol açtığını dile getirirken E6, ise *"Tarafların zaman içerisinde buruk mutluluk yaşayacaklarını düşünüyorum. Elden geldiğince tarafların aynı kimlik/kültüre sahip olması(benzeşik) daha doğru diye düşünüyorum."* diyerek benzer kültürden kişilerle evliliklerin kültürel sorunların yaşanmasına engel olacağı ve kültürel ortaklığın daha uyumlu bir evlilik yaşanmasına imkân sağlayacağı görüşünü savunmuştur (E6, 61, İst.).

Katılımcılarımızdan E7, bu durumu neslin yok olması olarak değerlendirirken E3 de *"Kültüre ait değer yitimi olarak değerlendiriyorum. Dilin ve Xabze'nin yok oluş sürecini hızlandırıyor. Ebeveynlerinden sadece biri Çerkes olan çocuğun kendini bu kimliğe ait hissetmesi çok zor."* yanıtını vererek bu durumun yeni neslin kültürel benliğinin oluşması açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını özellikle vurgulamıştır (E3, 43, İst.). K6 ise *"Gönül meselelerine müdahale etmeyi çok doğru bulmuyorum. Farklı kültürlerle evlenmek tabii ki kültürel zorluklar yaratıyor. Aynı kültürü paylaşmak daha kolay ve güzeldir. Farklı kültürden evlenmek ırkın bozulmasına ve yok olmasına neden oluyor."* diyerek farklı kültürden evliliğin sorunlara neden olacağını savunurken aynı zamanda neslin devamlılığı açısından da olumsuz olarak değerlendirdiğini dile getirmiştir (K6, 63, İst.).

Genç katılımcılarımızdan E5, *"Bence normal. Çerkes Çerkesle evlenmek zorunda değil. Herkes istediği kişiyle görüşebilir de evlenebilir de."* yanıtını verirken (E5, 20, İst.); K3 de E5 ile benzer doğrultuda *"Bence bir sorun teşkil etmiyor. Zaten şu an çok sayıda melez ırk mevcut. Kapalı toplum anlayışı zaten günümüzde pek kalmadı. Çerkeslerin ortak olarak yaşadığı alanlar da çok yok artık. Farklı ortamlarda farklı koşullarda yetişiyorlar ve sahip oldukları değer yargıları, dünyaya bakışları vs. farklılaşıyor. Bu nedenle genel olarak farklı etnik gruptan kişilerin evlenmesinde bir sakınca görmüyorum."* yanıtını vermiş ve farklı etnik gruptan evliliklerin günümüzde olağan bir durum olduğunu, insanların artık değişikliklere ve yeniliklere daha açık bir yapıda olduğundan herhangi bir soruna neden olmayacağını ifade etmiştir (K3, 22, İst.). Katılımcılarımızdan E8 de E5 ve K3'ün görüşlerini destekler nitelikte bir yanıt verirken *"Ne derece doğru bulmasak da istemesek de hayatımızı idame ettirdiğimiz sosyal toplumla birlikte bunun önüne geçilememekte. Ama bir tercih sebebi olarak konumunu koruyor."* diyerek kendi kültüründen biriyle evliliğin artık zorunluluk olmaktan çıkıp tercihe bağlı bir durum haline geldiğini dile getirmiştir (E8, 52, İst.). K1 ise bu durumun iletişim ve etkileşim olanaklarının artması sonucunda meydana geldiğini savunmuştur (K1, 32, İst.).

Katılımcılarımızdan K2; bu durumu normal karşıladığını ve karşı olmadığını ifade ederken kendi ailesinden örnek vererek *"Gelinim Sinoplu, damadım da Malatyalı. Ben katı kurallara karşıyım ama bir arada olduğumuz zamanlarda fazla laubali davranışta bulunmalarını istemem. Her ikisinde de bize ters gelecek, rahatsız edecek davranışlarını görmedim bu zamana kadar. Bir arada olduğumuz zamanlarda saygılarını koruyorlar, bize uyum sağlıyorlar."* şeklinde yanıt vermiştir (K2, 60, İst.). K8 de aile yaşantılarında farklı etnik gruplardan insanlarla hep iç içe olduklarını dile getirirken *"Bu nedenle farklı kültürden insanlarla iletişimde zorluklar yaşansa bile birbirini severek evlenmek istemeleri gayet normaldir."* diyerek bunun artık olağan bir durum olduğunu ifade etmiştir (K8, 40, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde genellikle Çerkeslerin kendi kültürlerinden kişilerle evlenmesi gerektiği görüşü ağır basmaktadır. Katılımcılarımızdan E13 bu duruma tamamen karşı olduğunu ifade ederken

"Olmaması gerekir. Kültürel anlamda bizi bitiren konudur." ifadesini kullanmıştır (E13, 50, Dz.). K11 de *"Açıkçası bu konuda oldukça sert bir duruşum ve bakış açım var. İnsanlar hangi etnik gruptan ise, bunu önemseyen ve bu kültürün devamını arzu edenler için söylüyorum tabi ki. Kişi yine aynı etnik kültür ile evlenmeli diye düşünüyorum. Çünkü kültürel farklılıklar, beklentiler ve\veya eşlerin beklentileri, görgüleri, tavırları yanlış anlaşılabilir. Evliliğin bekası için de bu normal/yanlış anlaşılmalar önemli bence. Bunun yanı sıra, kendi gördüğüm birçok güzel örf ve adetlerimizin gelecekte çocuklarımıza da geçmesini, onların da bu kültür ile yaşaması gerektiğini düşünüyorum. Farklı kültürle evlilik, hiç uzun değil sadece 1. kuşaktan tüm geleneklerin ölmesine neden olur."* diyerek farklı kültürden evliliklerin sakıncalarına değinmiştir (K11, 36, Dz.). K10 ise genel itibariyle doğru bulmadığını dile getirirken geçmişlerine ve atalarına olan sorumluluklarına vurgu yaparak *"Özellikle biz Çerkesler gibi azalan (hem sayısal olarak hem de kültür olarak) toplumlar, onu oluşturan kişiler evlilik birliğini oluştururken büyüklerine, atalarına karşı sorumlu olduklarını da göz ardı etmemeliler."* ifadelerini kullanmıştır (K10, 55, Dz.).

Katılımcılarımızdan E9, E10 ve E11; farklı kültürden evliliğe sıcak bakmadıklarını ve çocuklarının da kendi kültürlerinden birileriyle evlenmelerini istediklerini ifade ederken E9 *"Mesela ben çocuğumun Çerkes birisiyle evlenmesini isterim fakat kendisi farklı kültürden biriyle evlenirse de bir şey yapamam. Benim düşüncen kendi kültürümden evlilik yapılması ancak günümüzde genç nesil farklı kültürden evlilik yapıyor, bunun önüne geçilemiyor."* diyerek önceden Çerkesler içinde bu konuya daha çok önem verildiğini fakat artık yeni nesle bu konuda fazla müdahale edilememesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir (E9, 43, Dz.). E11 de benzer doğrultuda yanıt verirken *"Ben Çerkes biriyle elendim. Kardeşlerime de telkinde bulundum, onlar da Çerkesle evlendi. Şimdi çocuklarıma da telkinde bulunuyorum."* diyerek bu konuda verdiği çabadan bahsetmiştir. Aksi durum olması halindeki düşüncelerini dile getiren katılımcımız "*Olmazsa da iletişimi kesmeyiz. Farklı kültürden evlenen arkadaşlar var onlarla iletişimi de devam ettiriyoruz. Eşleri de bize uyum sağlıyor."* diyerek eşlerin uyum sağlaması durumunda sorunların azalacağını dile getirmiştir (E11, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan K9 ve K12 karşı olmadıklarını fakat problem yaşanmasının muhtemel olduğunu savunurken E12 *"Bir Çerkes olarak ben Çerkes biriyle evliyim. İki kızım var, onların eşlerinin Çerkes olmasını çok arzu ederim. Fakat evlilikler çok geçişken oldu. Aynı etnik kökenden biriyle evli olmak bir kolaylık ve töreleri devam ettirebilmek için önemlidir. Ancak toplumsal etkinliklerimiz azaldı ve değişti. Bizler düğünlerde, muhabbetlerde tanışır anlaşırdık. Ama benim kızlarım böyle etkinlikleri görüp yaşayamadılar. Aynı dili konuşan aynı örfü yaşayanların evliliği, çocukların kültürü öğrenmesi ve benimsemesi için çok önemli."* şeklinde yanıt vererek bu konuda duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir (E12, 67, Dz.).

Kendisi de farklı etnik gruptan biriyle evli olan katılımcımız K13 ise genel görüşün aksine, farklı bir görüş öne sürerken *"Zamane evliliklerinde her iki tarafın da Çerkes olduğu evlilikler pek rastlanır bir durum değil. İş hayatında, sosyal hayatın getirdiği arkadaşlıklar ve günümüzde sadece Çerkes gençlerin bir araya geldiği ortamlar pek olmadığından evlilikler de biraz karışmalara sebep oluyor. Örneğin ben Çerkes olmayan biriyle evlendim. O benim aileme ayak uydurdu, ben de onunkine."* diyerek farklı etnik gruptan evliliklerin gerekçelerini bu şekilde açıklamıştır (K13, 42, Dz.).

Genel olarak baktığımızda hem İstanbul'da yaşayan hem de Düzce'de yaşayan Çerkeslerde genel olarak ortak görüş kendi etnik gruplarından kimselerle evlenilmesi yönündedir. Bunu nedeni ağırlıklı olarak kültürel farklılıkların sorun yaratacağı düşüncesi, alışılagelmiş geleneklerin ve kültürel ögelerin yok olması endişesi, ırkın devamlılığının sağlanamaması ve yeni neslin kültürel bilince sahip olamadan yetişmesi korkusu vb. düşünceler ağır basmaktadır. Bu düşünce daha çok ileriki yaşlardaki Çerkeslerde yoğunluklu olarak görünürken aynı şekilde çocuklarının farklı kültürden kimselerle evlenmeleri endişesi de taşıdıkları görülmektedir. Genç nesilde ise bu tarz kaygıların olmadığı, aksine bu durumun normal ve olağan bir durum olarak karşılanarak herhangi bir sakınca görülmediği gözlenmiştir. Farklı kültürden evlilik yapan ailelerde de bu durumun kabullenildiği ve normal karşılandığı görülmüştür.

Katılımcılarımıza sorduğumuz bir diğer soru da "Sizce Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesi toplumsal değişim sürecine nasıl etki eder? Kültürel açıdan sorun yaratır mı?" idi. İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan K7, Çerkes olmayan birisi ile evlenilmesinin yeni nesillerin yavaş yavaş kaybolması anlamına geldiğini ifade ederken K6 bu durumun ırkın bozulmasına neden olduğunu ve kültürel açıdan zorluklar yaşandığını dile getirerek kültürün yok olmasına da neden olabileceğini savunarak hem yaşanacak sorunlara dikkat çekmiş hem de gelecek nesillerin kültürleriyle bağlarını koparacaklarını vurgulamıştır (K6, 63, İst.). E3 de benzer bir görüşle *"Asimilasyonu ve milli benliğin aşınmasını hızlandırır. Xabze'nin gelecek nesillere aktarımını zorlaştırır."* yanıtını vermiştir (E3, 43, İst.). E1 ise bu durumu ırksal açıdan değerlendirerek *"Olumsuz etki yapıyor, bu açık ve net bir şekilde ortada. Çerkeslerin alışılagelmiş bir şekilde fiziksel görünümleri ve karakteristik özellikleri vardır. İnsanların kendi kültürlerinden biriyle evlenmeleri kültürel devamlılıkla birlikte genetik vasıfların da korumalarını sağlıyor."* ifadelerini kullanmıştır (E1, 37, İst.).

Katılımcılarımızdan E2, *"Farklı toplumlardan insanlarla bir arada olduğumuz zamanlarda adetlerimize dikkat etmiyoruz. Kendi kültürümüzden kişilerle olduğumuz zamanlarda geleneklerimizi uygulamaya dikkat ediyoruz."* derken evlilikte de bu durumun geçerli olduğunu dile getirerek bu şekilde yeni neslin de kültürü tam anlamıyla öğrenemediğini vurgulamıştır (E2, 62, İst.). E4 de negatif etki edeceğini ve sorun yaratacağını ifade ederken *"Kültürün önemli bir parçasını Çerkes dili oluşturmaktadır. Zaten hızlı bir şekilde yok olan Çerkes dili farklı etnik gruptan evliliklerle daha da korumasız hale gelecektir."* diyerek Çerkeslerin dillerinin unutulmakla karşı karşıya olduğunu ve önlem alınmazsa gelecekte bu durumun daha da artacağına dikkat çekmiştir (E4, 42, İst.).

Katılımcılarımızdan E6 ve E8 farklı etnik gruplarla evlenilmesi halinde hangi grubun nüfus çoğunluğu var ise o grubun kültürel açıdan daha ağır basacağı görüşünü savunurken E6; sorumuzu *"Etki eder tabi. Güçlü çoğunluk (baskın kültür) diğerini kendisine benzetir. Asimilasyon denen şey işte bu aşamada devreye giriyor."* şeklinde yanıtlamıştır (E6, 61, İst.). K4 de Çerkeslerin farklı etnik gruptan biri ile evlenmelerinin toplumsal değişim sürecini etkileyeceğini belirterek *"Bu*

süreçte evliliği yapan çiftlerin; ne tarafa yakın oturduğu kadar çalışıyor olmaları ve çocuk bakımı konusunda aileden yardım almak durumunda olmaları önemli ayrıntı. Bu ayrıntılar ilişkilerin yoğunluğunu belirleyeceği için baskın olan taraf maalesef ihtiyaca yönelik şekillenecektir. Tarafların birbirlerinin çevresinden maddi manevi zarar görmesi de uzaklaşma sebebi olabilir ve bir taraf pasifize olabilir. Bir önemli nokta da gönül ferman dinlemiyor diyerek evlenip sonrasında milliyetçilik duyguları ile harekete geçerek karşısındakine dayatmada bulunulması. Bu durumda çocuklar arada kalmakta, bir süre sonra da şartlara göre şekillenmekteler. Kendi aile çevremde gözlemlediğim çok örnek var. Boşnak bir gelinimiz var, üç kız çocuğuna sahip ve tamamen Boşnak kültürü ile büyüyorlar. Kendi eltim Kastamonulu, hiçbir çocuğu baba tarafına özel zamanlar dışında sokulmaz ve gururla "Biz Kastamonuluyuz" derler. Galiba zaman içerisinde annenin etnik kökeni daha yoğun hal alıyor ailede." diyerek taraflardan baskın olan tarafın kültürel değerlerinin daha çok benimsendiğine ve yaşatıldığına dikkat çekiyor. Katılımcımız *"Bu kavram kargaşasını önlemek ve asimile olmaya direnmek, ırkı da bozmamayı düşünmek sorumluluğu ile akıllı hareket etmek gerek. Kendi milletinden olanlarla daha çok bir arada olmaya çalışırsa kişi, gönül de başka yerlere akmaz. Adigelerin "zexes"leri, "kaşenlik" kültürleri bu anlamda çok önemli bence."* dedikten sonra herkesin kendi milletinden olanlarla evlenmesinin kültürel açıdan daha uygun olacağını vurgulamıştır (K4, 50, İst.).

Katılımcılarımızdan K5; bu durumun zaman zaman sorunlar yaratacağını, örf\adet, dil ve davranış bakımından farklılıklar var olduğunu ifade ederken farklı kültürden biriyle evlenen kişiler bu durumun farkına vardığında kendi kültüründen biriyle evlenmenin daha doğru, daha etik olacağını dile getirmiştir. K1 ise bu durumu farklı kültürlerle yoğun etkileşimin sonucu olarak değerlendirirken *"Zamanla kendi kültürümüzden kopuyoruz, çünkü farklı kültürlerle etkileşimler artıyor. Bunun sonucunda oluşan evliliklerle beraber, Çerkes örf ve adetlerinde geleneklere bağlılıktan uzaklaşılmasıyla sonuçlanıyor. İlerleyen zamanlarda Çerkeslerin kültürel açıdan karmaşık bir yapıya sahip olacağı düşüncesindeyim."* diyen katılımcımız zamanla Çerkeslerle farklı etnik kültürlerden evliliklerin daha da çoğalacağı düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir (K1, 32, İst.).

Katılımcılarımızdan E5, örf ve adetlerin asimile olabileceğini, kültürlerin birbirinden etkilenerek farklılaşabileceğini ve bunların olağan şeyler olduğunu ifade ederken K3; *"Açıkça bir değişim ve dönüşümün yaşanması ancak kültür alışverişi dediğimiz durumla sınırlı kalır bence. Yani kültürler arası çeşitli paylaşımlar olabilir. Ancak bir Çerkes'in yine ancak bir Çerkes ile evlenmesini kabul eden görüşe göre bu çok normal ya da makul değil. Fakat günümüzde bu artık normal. Tabii bazıları bunu göz önüne alıyordur ve durumda çeşitli koşullarda farklı sonuçlar doğabilir."* diyerek aşırı farklı iki uç nokta olmadıkça ciddi bir problem yaşanması yerine çeşitlilik sağlayacağını düşündüğünü belirtmiştir (K3, 22, İst.) K2 ise ailesindeki durumlardan örnekler vererek karşılıklı anlayış olması halinde sorun yaşanmayacağı görüşünü savunmuştur. *"Benim gelinim de damadım da Çerkes değil ama bize uyum sağlıyorlar. Onların da adetleri gelenekleri var. Çerkesler hakkında olumlu düşünceye sahipler, sorun yaşamıyoruz. Gelinim oğlumdan daha hevesli, Çerkesçe öğrenmeye çalışıyor."* diyen katılımcımız torunlarının da hem annelerinin hem de babalarının kültürlerini bilerek yetişmelerini istediğini belirtmiştir (K2, 60, İst.).

Düzce'de yaşayan katılımcılarımızın da genel itibariyle İstanbul'daki katılımcılarımız gibi Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesinin toplumsal değişim sürecinde etkili olacağını ve kültürel açıdan sorunlara neden olacağı fikrine sahip oldukları görülmektedir. Buna rağmen her iki şehirde de az sayıda da olsa farklı kültürden kimselerle evlilikleri normal karşılayan ve herhangi bir soruna yol açmayacağı görüşünü savunan katılımcılarımız bulunmaktadır.

Düzce'deki katılımcılarımızdan E9, bu durumun olumsuz sonuçlar yaratacağını, kültürel pratiklerin yaşanmamaya başlanacağını ve zamanla unutulacağını dile getirmiştir. E10 da aileler arasında anlaşmazlıklar olabileceğini ve bunun sonucunda sorunlar çıkabileceğini savunarak *"Biz Çerkes arkadaşların eşleriyle bir arada iken kültürel muhabbetlerimizi yaparız fakat aramızda farklı kültürden arkadaşlarla olunca muhabbet değişir."* diyerek farklı kültürden bireylerin olduğu arkadaş ortamlarında muhabbet konularının değiştiğini ve kültürel konulardan uzaklaşıldığını ifade etmiştir (E10, 49, Dz.). E13 de dilin ve kültürün bir bütün olduğunu savunarak *"Çerkes kültürünü bitiren, Adiğabze (Çerkesce)'yi bitiren asıl*

nedenin karma evlilikler olduğunu düşünüyorum." şeklinde düşüncesini ifade etmiştir (E13, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan E11, farklı kültürlerden evliliklerde çok büyük sorun yaşanmayacağı düşüncesini savunurken geleneklerin yaşanması açısından olumsuz etkileri olacağını vurgulamıştır. K10 da bu konu hakkında daha detaylı örnek verirken *"Bir Çerkes ya da farklı milliyetten biri, farklı kültürden biri ile evlenmesi halinde gelecek nesiller açısından öncekilere oranla, öncekilerin yaşadıkları kültüre oranla farklı bir kültürle yoğunlaşacağı muhakkaktır. Evlenenler özellikle bu çağda farklı bölgelerde belki de farklı ülkelerde yaşamak zorunda kalacaklarından daha bir güçlük onları bekliyor olmalı."* diyerek hayat şartlarını da göz önünde bulundurarak günümüzde kültürün yaşatılmasının güçlüklerinden bahsetmiştir (K11, 36, Dz.).

Katılımcılarımızdan K9, karma evlilikler yapılan ailelerde yetişen çocukların iki farklı kültür arasında kalacağını ifade ederken kültürün devamlılığı için çocukların önem taşıdığını ve bu durumun olumsuz sonuç yaratacağını savunarak kültürel asimilasyonu hızlandıracağını dile getirmiştir. K11 bu duruma örnek verirken *"Evlilik birlikte akıp bir olmak demektir. Bu olguya varabilmek adına 2 farklı kökenli kişinin "biz" olması için her iki tarafın da birçok yaşam biçiminden, geleneklerinden vazgeçecek olması demektir. Eşim kızacak diye cemiyetlere katılamama, akraba-büyüklerin ziyaretine gitmemden veya misafirliğe gelmesinden rahatsız olan bir eş ile kültür devamlılığı olamaz. Çocuk yetiştirmede de keza durum böyle. Çerkes kültürüne göre "haynape" olan birçok şey farklı kültürlerce gayet normal iken, bir çocuğa "haynape"-"normal" seçeneği sunarsanız çocuk nefsine ne kolay geliyor ise onu seçecektir."* ifadelerini kullanmıştır (K11, 36, Dz.). K12 de karma evliliklerin kültürel asimilasyonu hızlandıracağı görüşünü savunurken bu konuyu bir örnekle açıklamıştır: *"Anne Çerkes, baba Türk diyelim. Çocuğu yetiştirirken anne "Bir büyük geldiğinde ayağa kalkıp hoş geldin demelisin" diyor. Baba "Ne gerek var, o daha çocuk. Kalkmasına gerek yok." diyorsa bu çocuk ne yapsın. Tabi ki çocuğun egosuna hoş gelen davranış kalkmamak olacaktır."* (K12, 39, Dz.).

Katılımcılarımızdan E12, Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesinin toplumsal değişimi hızlandıracağını çünkü herkesin kendi kültürünü öğretmek isteyeceğini, karşılıklı uyum gösterilmeye çalışılsa da bazen sorunlara da yol açabileceğini ifade ederken herkesin kendi kültürünün gereğine göre davranacağını savunmuştur. Farklı etnik kültürden biriyle evli olan katılımcımız K13 ise bunun tam aksi bir görüşü savunarak her iki tarafın da kendi kültürüne sahip çıkılması konusunda hassas davranmaları halinde sorun olmayacağını dile getirirken kendi aile yaşantısından da örnek vererek *"Benim 10 yaşındaki kızım ortaokul öğrencisi ve okulda Çerkesçe eğitimi alıyor. Eşim bana olumsuz tepki göstermedi. Bununla beraber Çerkes oyunu öğrenmek istedi ve derneğe gidiyor. Hatta benim de gittiğim Çerkesçe kursuna geliyor. 6 yaşında bir oğlum var. Onun Çerkes kültürüne ilgisi zayıf. Küçük olduğu için öğrensin diye zorlamıyorum. Oyun öğrenmek için derneğe gitti ama hoşlanmadı. Bizim düğünlerimize gittiğinde Çerkes oyunu oynamasını, Türk düğünlerine gittiğinde de çiftetelli oynamasını isterim."* ifadelerini kullanmıştır (K13, 42, Dz.).

4.9. Geçmişten Günümüze Kültürel Anlamda Değişime Yönelik Bulgular

Kültür toplumsal bir olgunun ürünü olmakla birlikte zaman içinde çeşitli nedenlere bağlı olarak değişim göstermektedir. Bu doğrultuda toplumda kültürel değişimler meydana gelmekte; her bir kültürel değişim ise çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Toplumsal hareketler, siyasi reformlar, teknolojik gelişmeler gibi birçok olgu kültürel değişime neden olabilir. Değişim bir nevi varoluşun doğal sonuçlarından biri olarak görülebilir. Bu çerçevede bakıldığında kültürel değişimin kaçınılmaz bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Ancak burada değişimin niteliği, değişimin hızı ve değişen birimlerin, yapının geneline olan etkisi önemle üzerinde durulması gereken noktalardır. Değişimin bir kültür açısından problem haline gelmesine neden olan unsurlardan biri bu değişmenin normal koşullarda mı yoksa bir zorunluluk sonucu mu gerçekleşiyor olmasıdır. Sorun yaratan bir diğer unsur da bu değişmenin ardından bir çözülmenin gelip gelmemesi, yani bu değişen birimin kültürel bütünlüğünü bozucu etkide bulunup bulunmamasıdır. Değişmenin zaman içinde sorunlara yol açacak bir hal almasının nedeni, olan ile olması gereken arasında yarattığı çelişki olarak gösterilebilir (Arslan, 1999.).

Çerkeslerin geçmişten bugüne yapısal ve sosyal anlamda köklü değişiklikler yaşadıkları bilinmekte ve görülmektedir. Çalışmamızın da temel amacını oluşturan bu durumu daha net ortaya koymak amacıyla katılımcılarımıza "Sizce Çerkes gelenekleri toplumsal alanda değişime uğruyor mu? Ya da yok oluyor mu?" ve "Geçmişteki yaşantınızla bugünkü yaşantınız arasında kültürel açıdan ne gibi farklılıklar var? Bu farklılıkların oluşmasında etkili olan nedenler nelerdir?" şeklinde sorular yöneltilmiştir.

"Sizce Çerkes gelenekleri toplumsal alanda değişime uğruyor mu? Ya da yok oluyor mu?" sorusuna İstanbul'da yaşayan ve uzun yıllar dernek yöneticiliği yapmış olan katılımcımız E1, günümüzde Çerkes geleneklerinin yaşatılmaması konusunda hatanın anne-babalardan kaynaklandığını savunurken değişime de uğradığını şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Kültürün yaşanmaması bana göre anne-babalardan kaynaklanan bir hata. Anne-babalar gerçekten bu kültürü yansıtabiliyor mu? Bu kültürün devam ettirilmesi gerektiğini çocuklara hissettirebiliyor mu? Çocuklarını bu kültürün yaşaması için mücadele veren sosyo-kültürel ortamlarda büyütebiliyorlar mı? Kültürün devam ettirilmesi adına günümüzde 13-14-15 yaşındaki çocuklara ne yapılıyor? Doğru düzgün yapılan bir şey yok."* Bu konuda Düzce Adapazarı ve Sakarya'dan da örnekler vererek açıklama yapan katılımcımız; *"Düzce'de ve Adapazarı'nda Çerkesce kurslar veriliyor Halk Eğitim merkezlerinde. Dil kursu verilirken geleneksel Xabze eğitimi de veriliyor. Bizde böyle somut adımlar atılması lazım. Örneğin Sakarya'da bir Abhaz köyünde Abhaz dil kursu veriliyor ve kültür de birlikte anlatılıyor. Biz kültür adına her şeyimizi 10\20 arası yaş grubuna vermek zorundayız. Ancak o zaman kültür adına olumlu adımlar atmış sayılırız. Ancak herkes günü kurtarma peşinde. Çocuğumuz İngilizce, Fransızca, Rusça öğrenmeli, Çerkesçe öğrenip de ne işine yarayacak, para mı getiriyor diye düşünüyor. Bu sadece bize has bir durum değil. Lazlar, Arnavutlar, Boşnaklar, Kürtlere gidin herkes aynı şeyden yakınıyor artık. Mega kent kültürü, kentleşme kültürü ahtapot gibi her şeyi götürüyor günümüzde."* diyerek kültürün yaşanmaması ve unutulmasının nedenlerine değinmiştir. Bu durumun düzeltilebilmesi için alınması gereken birtakım önlemleri dile getirdikten sonra şehirde yaşayan Çerkesleri sosyal ve kültürel açıdan kategorize ederek günümüzdeki mevcut durumu

gözler önüne sermeye çalışmıştır: *"Kültürün yaşatılması için öncelikle eğitim alanında olanaklar sağlanmalı, 24 saat yayın yapan TV kanalı olmalı ve gazete\dergi yayınlanmalı. Ancak bu şekilde olur. Bu Arnavutlar için de böyle Boşnaklar için de böyle vs… Ben kentteki Çerkesleri üç gruba ayırıyorum yaşam şekli bağlamında. Birincisi; kendisi gibi düşünen, kendi köyünden, kendi kültüründen insanlarla bir araya gelebildiği zamanlarda Çerkesliği yaşamaya çalışıyor. Gelenek ve göreneklerini bu ortamlarda yansıtmaya çalışıyor. İkincisi; Çerkeslerin olmadığı yerlerde, kendisini ait hissetmediği topluluğa tam uyum sağlamıyor ama tam Çerkes gibi de yaşayamıyor. Kendisinin farklı olduğunu göstermek istiyor ama onlarda olanlar da hoşuna gidiyor, ikisini karıştırarak adeta yeni bir çözelti (yaşantı) hazırlıyor. Üçüncüsü de sosyal medya. Bütün bunları yaparken aynı anda sanal dünyada farklı bir Çerkes kimliği gösteriyor. Bu Çerkes kimliği bazen Çerkeslikle çok çelişen bir kimlik oluyor ya da tam tersi sahip olmadığı farklı bir karakteri gösteriyor. Xabze'ye uygun yaşayan pek Çerkes göremiyorum. Normal Çerkes yaşam tarzında eşi ve çocuklarıyla birlikte görünemezken topluma sosyal medyada boy boy aile fotoğraflarını paylaşabiliyor. Sevgi pıtırcığı haline gelen paylaşımlar yapabiliyor. Bizim kültürümüze uygun olmayan davranışlar sergileniyor. Ya da normalde yaşamadığı kültürünü yaşıyormuş gibi sergiliyor."* Katılımcımız durumdan rahatsızlığını bu şekilde ifade ettikten sonra Çerkes toplumunda önde gelen kişilerin sorumluluklarıyla ilgili şunları ekliyor. *"Bizim TV ekranında da sosyal medyada da dernek camiasında da, sosyal yaşamda da belli bir yerimiz var. Bizim diğer insanlara örnek olmamız lazım. Savunduğumuz şeyleri aynen yansıtmamız lazım. Kanaat önderi olan kişilerin bu şekilde hassas davranması gerekir."* (E1, 37, İst.).

Çocukluğundan itibaren İstanbul'da yaşayan, evli ve iki çocuk annesi katılımcımız K4, *"Bence Çerkes örf ve adetleri toplumsal alanda maalesef yok olmaya yüz tutmuş durumda. Günümüzde çocuklar yetiştirilirken okul başarıları ön planda tutularak her şey bu çerçevede tasarlanıp uygulanmakta, rahatlık tercih edilmekte."* şeklinde yanıt vermiştir (K4, 50, İst.)

Çocukluk yılları köyde geçen ve eğitim hayatının başlamasıyla birlikte İstanbul'da yaşamaya başlayan ve halen yaşantısına burada devam eden katılımcımız E3;

Çerkes gelenekleri toplumsal alanda değişime uğruyor mu ve/veya yok oluyor mu sorusuna *"Evet, hem de çok hızlı bir şekilde. Söz gelimi biz çocukken tabu gibi görülen karma evlilikler hızla yaygınlaşmaya başladı. Köylerden şehre göçle birlikte Xabze'yi uygulamak pratikte zorlaşmaya başladı. Büyük köy evlerinde anne baba çocuklar ve evin büyükleri ayrı ayrı odalara sahipken, şehirde tek bir odada kalmaya hep birlikte oturup aynı masada yemek yemeye başladılar. Xabze çoğu hanede artık geçmişe ait bir anı olarak görülmeye başlandı."* şeklinde yanıt vererek geçmişten günümüze kültürel alanda yaşanan önemli değişiklikleri kısaca özetlemiştir (E3, 43, İst.).

Katılımcılarımızdan K1, Çerkeslerin bulunduğu coğrafyaya göre geleneklerin değişime uğrayabildiğini ya da tamamen yok olabildiğini dile getirirken ev hanımı olan katılımcımız K2 de *"Değişime uğruyor elbette. Çerkeslerin genelinde eskisi kadar katı kurallar yok. Ama bazılarında duyuyorum eski gelenekleri hala devam ettiriyorlarmış. Demek ki öyleleri de var. Hiç uygulamayanlar da var. Aileden aileye değişiyor yani."* diyerek kültürel açıdan değişimin şeklinin ve hızının farklı nedenlere bağlı olarak farklılık gösterebildiğini vurgulamıştır (K2, 60, İst.).

Emekli hemşire olan ve ilk okuldan sonraki eğitim ve çalışma hayatını İstanbul'da geçiren katılımcımız K6 değişimin kaçınılmaz olduğunu savunurken *"Tabii ki değişime uğruyor. Uğramak da zorundadır. Yoksa toplumda yer alamayız. Yöresel veya fiziki koşullar gelenekler tabii ki yok oluyor. Medeniyet bunu gerektiriyor. Örneğin, geniş ailedeki hiyerarşik kurallar artık çekirdek ailede kullanılmıyor. Ebeveyn ve çocuklar arasındaki mesafeler giderek azalıyor. Daha sıcak ve önceleri ayıp sayılan sevgi gösterileri görünür hale geliyor. Sevgiyi yeterince yakından alamayan kuşaklar, bunun acısını yaşadıkları için, kendi çocuklarına daha farklı davranıyorlar."* diyerek zamanla aile yapılarındaki değişikliğin getirdiği rahatlık sonucunda günümüzde aile ilişkilerinin geçmişe oranla daha sıcak ve samimi bir hal aldığını dile getirmiştir (K6, 63, İst.). İstanbul'da doğup büyüyen ve ailesiyle birlikte yaşamına devam eden katılımcımız K8 de kültürel değişimin nedenlerinden bahsederken *"Her konuda olmasa da zamanla değişimler mutlaka olacaktır. Çünkü eskisi gibi sosyal ilişkilerimiz, mevcut akraba çevremizde sınırlı kalmıyor. Farklı şehirlerde yaşayıp farklı sosyal çevrelerle ilişkiler kuruyor, farklı kültürlerden*

komşular ve arkadaşlar ediniyoruz. Mutlaka bu etkileşim neticesinde değişim yaşanıyor ve yaşanacaktır da. İnsan zamanla yaşadığı yere benziyor ve kendi toplumundan da kopabiliyor." diyerek bu durumu yaşam koşullarına bağlı olarak yaşanan kaçınılmaz bir sonuç olarak nitelendirmiştir (K8, 40, İst.).

Genç katılımcılarımızdan K3, *"Elbette değişime uğruyor. Toplumlar artık homojen değil ve biz de "anavatan" olarak adlandırdığımız Kafkasya'da değiliz. Homojen bir yapıya da sahip değiliz. Artık dışa kapalı bir toplumda değiliz. Özellikle 21. yüzyılın başlamasıyla dünyaya hâkim olan "globallik" anlayışı tüm toplumları etkiledi. Haliyle biz de etkilendik. Değiştik."* dedikten sonra hiçbir toplumun statik olmadığını ve olamayacağını da vurgulayan katılımcımız, Çerkeslerin de günümüzde kapalı bir toplum yapısına sahip olmadığını ve bu nedenle ilkel kabileler gibi de yaşamalarının mümkün olmadığını dile getirerek *"Haliyle biz de iletişimde bulunduğumuz toplumlardan etkilendik fakat yok olma aşamasına tam manasıyla geldiğimizi düşünmüyorum. Bizden önceki kuşaklar tarafından oldukça fazla eleştiriliyor bizim kuşak bu konu hakkında. "Asimile" olduğumuzdan yakınıyorlar ancak bizler bu topluma kendi isteğimizle gelmedik. Yani her kuşağa iş düşüyor, korunmak isteniyorsa adetler. Dünyada bir hareketlilik var, dönüşüm var toplumsal kurallar bağlamında. Biz de değiştik bence. Yok olan gelenekler mevcut ama özünü korumaya çalışıyor bizden önceki kuşaklar genelde."* ifadeleriyle düşüncelerini belirtmiştir (K3, 22, İst.). İstanbul'da üniversite öğrencisi olan katılımcımız E5 de Çerkeslerin toplumsal alanda asimile olduklarını ve bu durumun olağan bir durum olduğundan bahsederken düşüncelerini *"Çerkesler Anadolu topraklarına geldiklerinde belirli bir alanda kalamayıp dağınık bir şekilde yerleştirildikleri için bazı örf ve adetlerini devam ettirmekte zorluk yaşanıyor. Yeni nesil farklılaştıkça uygulamalar azalıyor. Kültür tamamen yok olmasa bile, çoğu gelenekler zaman içinde uygulanmıyor."* ifadeleriyle dile getiriyor. katılımcımız kültürel alandaki değişikliğin nedenini Çerkeslerin Anadolu topraklarında dağınık şekilde yerleşmiş olmalarına bağlarken ileri yaştakilerin geleneklere daha bağlı olmalarına rağmen yeni nesillerin zamanla gelenekleri uygulamayı bıraktıklarını da sözlerine ekliyor (E5, 20, İst.).

Katılımcılarımızdan E6, K5, E7 ve E8 ise Çerkes kültürünün toplumsal alanda çağın yaşam koşullarına göre değişmekle birlikte her geçen gün yok olma süreci yaşadığını savunurken bunun aksini savunan katılımcılarımız da bulunmaktadır. Bunlardan biri olan K7 bu durumu *"Yaşamış olduğumuz toplumsal alının etkisiyle değişime uğruyor ama yok oluyor diyemeyiz. Yok olmaması için derneklerimizde gençlerimize yönelik çalışmalar sürüyor. Anavatan Kafkasya'yı anlatan Çerkez örf, adet ve geleneklerini konu alan toplantılar düzenlenip Dil kursları, etnik dans kursları açarak gençler bilgilendiriliyor."* şeklinde açıklayarak kültürel devamlılığı sağlamak amacıyla yapılan çalışmalardan bahsetmiştir (K7, 38, İst.).

Katılımcılarımızdan E4, geleneklerin zamana ve toplumun ihtiyaçlarına göre değişime uğrayabileceklerini savunurken *"Geçmişte uygulanan, artık günümüzde uygulanması mümkün olmayan adetler olabilmekte. Fakat değişimi hızlandıran çok daha önemli faktörler bulunmaktadır. Çerkesler artık daha fazla farklı kültürlerle birlikte yaşamakta ve etkileşime girmekteler. Kitle iletişim araçları ile artık küresel hale gelen dünyada yabancı kültürler çok çabuk yayılmakta ve baskın kültür halini alabilmekte. Baskın kültür zamanla kabullenilmekte ve kültürel bir asimilasyon yaşanmakta. Böylelikle özünden kopmalar olmakta ve gelenekler yok olmaya doğru yol almakta."* diyerek değişimin oluşmasına neden olan aşamaları dile getirmiştir (E4, 42, İst.). Kendisi de araştırmacı olan katılımcımız E2 de yaşanan her değişimin kültürün yok oluşu olarak algılanamayacağını, zamana uyum sağlayabilmek için değişimin doğru şekilde ve ortak bir bilinçle yapılması halinde kültürü devam ettirmenin de mümkün olabileceğini dile getirirken *"Kültür yok oldu diyemeyiz. Günümüzde hala devam ediyor fakat Xabze kültürü de değişti. Doğal olarak değişti, günümüzde değişmek zorunda. Xabze aynı zamanda zamana ayak uydurmaktır, değişen şartlara göre yeniden düzenlenebilir. Ama bunu herkes kendi kafasına göre yaparsa olmaz, bunun belli şartları var."* ifadelerini kullanmıştır. Kültürün unutulmasındaki etkenler arasında Cumhuriyet sonrası uygulanan devlet politikalarının da etkili olduğunu savunan katılımcımız; *"Kültürün ve dilin unutulması Cumhuriyet'in kurulması sonrasındaki devlet politikasıdır. "Haydi, vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları yapıldı. Türkçe dışında dil konuşulması yasaklandı. Samsun ve Karadeniz bölgesi en çok Çerkes nüfusu olan bölge ama en çok asimile olan bölge. Gönen ve Manyas'ta 14 köy tekrardan sürgüne gönderildi.*

Orada da asimilasyon fazla. Şimdi gençler anadilimizi dil kurslarında dili öğreniyor fakat dilin anlam derinliği kayboldu. 2 gazisi 3 şehidi olan bir aileden geliyorum. Bizim kültürümüzde devletle cebelleşme yoktur. Devlete karşı gelinmez. 12 Eylül 1980 süreci devlet baskısı çok etkili oldu. O dönemlerde öğretmenler öğrencileri ajan olarak kullanıp evlerde anadil konuşulup konuşulmadığı öğrenilirdi. Çocuklara şiddet kullanarak korkuturlardı. Toplum savunmasız kaldı, dili ve kültürü yaşayanlara baskı uygulandı. Bu toplum kendini ne kadar sürdürebilir, çözülmek durumunda kaldı. O zamanda millet kendi geçimini sağlama derdindeydi. Dil kayboluyormuş, 50 sene sonra konuşan kalmayacakmış, kültür kayboluyor… bunları düşünemez ki insan o zamanda." diyerek geçmişten bugüne yaşanan ve kültürel yaşamı olumsuz etkileyen başlıca olaylara değinmiştir. Osmanlı dönemine de değinen katılımcımız *"Osmanlıda problem yoktu, gazeteni çıkar, dilini kullan. Bu konuda herhangi bir baskı yoktu. Kanuni'nin eşi Mahidevran Çerkes kökenli. Zaten sarayla da akrabalıklar kurulmuş. Çerkeslere karşı olumlu bir bakış açısı da vardı. Cumhuriyet sonrasında etnik unsurlara yönelik yasaklar getirildi ve bu durum kültürün ve anadilin yaşatılmasına mâni oldu."* ifadeleriyle yaşanan değişimi ve nedenlerini kronolojik olarak özetlemiştir (E2, 62, İst.).

Düzce'de gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde de katılımcılarımıza yönelttiğimiz "Sizce Çerkes gelenekleri toplumsal alanda değişime uğruyor mu?" sorusuna farklı yanıtlar aldık. Düzce'nin Çerkeslerin Anadolu'daki ilk yerleşim yerlerinden olması ve halen daha Çerkeslerin nüfusunun yoğun olması bakımından İstanbul'la farklılık arz eden durumlar görülmektedir. Katılımcılarımızdan E10'un verdiği yanıt bu durumu ortaya koymak açısından önemlidir: *"Bizim bulunduğumuz bölgede gelenekler devam ediyor. Toplumsal alanda düğünlerde, cenazelerde adetleri devam ettirmeye çalışıyoruz."* (E10, 49, Dz.). E9 da bu görüşü destekleyerek *"Düzce'de Çerkes yoğunluğu fazla olduğu için değişime çok fazla maruz kalmıyor, gelenekler devam ettiriliyor."* yanıtını vermiştir. Katılımcımız Çerkeslerin yaşadıkları bölgeler arasındaki farklılıklara da değinirken; *"Ancak Çerkesler bulundukları bölgelerin kültürlerini de alabiliyorlar. Örneğin Bingöl'de deprem sonrası mağdur olan Çerkesleri Düzce'ye getirip köylerde boş olan evlere yerleştirdik. Fakat onlar dili bilmiyorlar, Kürt şivesiyle konuşuyorlar."* şeklinde ifade ederek kültürel değişimin gerçekleşmesindeki çevresel faktörlerle ilgili örnek vermiştir (E9, 43, Dz.).

Bununla beraber Düzce'de yaşayan katılımcılarımız arasında kültürel değişimin var olduğunu savunan katılımcılarımız da bulunmaktadır. Geçmişte dernek yöneticiliği de yapan katılımcımız E11, bu durumu açıklarken *"Toplumsal alanda elbette değişim oluyor. Her geçen gün değerler azalıyor, geriye doğru gidiliyor. Toplumsal kurallarda belli bir standart yok. Herkes kafasına göre hareket etmeye başladı. Biri bir yanlış yapsa başkaları da peşinden doğru sanıp yapabilir. En fazla yaşatılan şey oyunlar. Konya yöresinde kültür daha iyi korunuyor. Dil 30 yaş üzerinde aktif kullanılıyor."* ifadelerini kullanarak Konya'da yaşayan Çerkeslerin kültürün yaşatılması konusunda daha başarılı olduklarını dile getirmiştir (E11, 50, Dz.). Bir diğer katılımcımız K11 de kültürel değişimin nedenlerine değinerek *"Çerkes gelenekleri ne yazık ki zamanla yaşanmamaya\yaşatılmamaya doğru gidiyor. Buna değişim denemez, tamamen uygulanmama olarak tanımlanabilir. Şöyle ki; geçmiş zamanlarda bu konuda esneme olmuş. Sebebi; herkes bir arada yaşıyor, evlilikler yakın lokasyonlarda yapılıyor ve bu sebeple köylerdeki nüfus bu kültür üzerine kurulu oluyordu. Fakat günümüz şartları gereği, bir genç ilk olarak üniversite-okul sebebiyle evinden çıkıyor ve çoğunlukla büyük şehirlere gidiyor. Çalışma hayatı ile de bu gitmeler yaygınlaşıyor ve geri dönüşler azalıyor. Köylerde genç nüfus azalıyor ve büyüklerin bu yaşadığı birçok adetlerden yoksun kalan gençler büyük şehirlerde bambaşka öncelikler ile yaşamına devam etmekte. Esasında örf\adet değişimi değil, öncelikler değişimi denebilir. SAYGI temeli üzerine kurulu hayata duruş elbette her platformda devam etmekte fakat çoğu alanda içinde bulunulan duruma göre esneme olmakta ne yazık ki."* şeklinde açıklamıştır durumu (K11, 36, Dz.).

Katılımcılarımızdan E12, *"Evet, değişime uğruyor demek daha uygun. Çerkes toplumuna çevremizdeki diğer topluluklarla karşılaştırdığımda "yok oluyor" ifadesi bana doğru gelmiyor. Bu ifade Çerkes toplumu için çok ağır bir haksızlık olur düşüncesindeyim."* diyerek kültürel değişimin var olduğunu fakat Çerkes kültürün yok olma aşamasında olmadığını savunmuştur (E12, 67, Dz.). Katılımcılarımızdan E13 ise *"Aslında temelde insana değer vermesi bu anlamda devam ediyor. Gençlerde bozulma var ama ben bunu normal görüyorum. Çünkü hem yöresel hem ulusal ölçekte kültürel baskı ve asimilasyon var. Bu anlamda bütün kültürlerde*

bozulma var." diyerek değişimin kaçınılmaz olduğunu ve bu durumu küresel boyutları da olan bir sorun olduğunu belirtmiştir (E13, 50, Dz.).

Katılımcılarımıza son olarak "Geçmişteki yaşantınızla bugünkü yaşantınız arasında kültürel açıdan ne gibi farklılıklar var? Bu farklılıkların oluşmasında etkili olan nedenler nelerdir?" sorularını yönelttik. Bu konu hakkında da katılımcılarımızın farklı bakış açıları ve farklı görüşleri olduğu görülmektedir. Katılımcılarımızdan E6 ve E7, geçmişle bugün arasında kültürel yaşantılarında değişiklik olmadığını savunurlarken K7 de *"Aslında çok bir değişim olmadı sadece maddi imkânlar, yaşadığımız ortam, ihtiyaçlarımıza göre şekillendi. Kültür ve yaşayış biçimi olabildiğince aynı kaldı."* şeklinde bir görüş belirtmiştir (K7, 38, İst.).

Katılımcılarımızdan K1 kırsal ve kentsel yaşam arasında çok büyük farklar olduğunu ifade ederken yaşadığı farklılıklardan şu şekilde bahsetmiştir: *"Geçmişteki yaşantımda Çerkes kültürünün izlerini daha çok yaşama imkânım ve hissetme durumum oldu. Yaşadığım koşullarda Çerkes kültürünün etkileri daha çok hissedilir ve uygulanırdı. Daha küçük yerleşim yerlerinde Çerkes kültürünün saf halinin izleri halen devam etmektedir. Etkileşimin daha az olduğu yerlerde Çerkes kültürünün özünü daha iyi koruduğu bir ortamdan daha açık, kalabalık, şehirleşmiş bir ortamda yaşantımı devam ettirirken etkileşimin izlerinin daha belirgin olduğu gözle görülür şekilde ortada."* (K1, 32, İst.). E3 de geçmişle bugün arasında çok büyük değişiklikler olduğunu dile getirerek *"Geçmişte anadil daha yaygındı. Çerkeslerde ev ziyaretleri çok yaygındır ve akrabalık bağları çok güçlü olduğu için uzak akrabalar bile çok yakın sayılır. Bunlar azalmaya başladı. Geçmişe nazaran bireysellik çok yaygınlaştı. Akraba ve bayram ziyaretleri seyrekleşti. Yakın akrabalarını hiç tanımadan büyüyen gençler var. Anadil yok olmak üzere. Ben çocukken büyükler kendi aralarında Çerkesçe sohbet ederdi. Yeni nesilde dili anlayanlar neredeyse hiç kalmadı. Tek iyi taraf eskiden olmayan sosyal medyadır. Bu sayede hem Türkiye'deki hem de Kafkasya'daki Çerkesler kolayca iletişim kurabiliyorlar."* açıklamasını yapmıştır (E3, 43, İst.).

Katılımcılarımızdan K2, geçmişte köylerde uygulanan adetlerin bugüne göre çok daha katı olduğunu ve büyüklere saygıda kusur edilmediğini ifade ederken

hatıralarından şu şekilde bahsetmiştir: *"Çocukluğumda köyde benim babamla dedem yemeği ayrı yerlerdi, biz ayrı yerdik. Dedemin ayrı odası vardı, yıllar boyunca ayrı oturdu hep. Annem odasını süpürmeye, sobasını yakmaya girerdi sadece. Eskilerde evlenen gelin kayınpeder ve kayınvalideyle uzun süre konuşmazdı. Eskiden Çerkes olmayan gelinler bizim adetlerimizi uygulamakta çok zorluk yaşarlardı. Onlara çok farklı gelirdi bizim geleneklerimiz. Kayınvalidem de Çerkes olmadığı halde aile büyüklerine karşı adetleri uygulardı. Çerkesçeyi öğrendi; anlıyordu, konuşuyordu da. Ama benden fazla adet beklemedi. Ben evlendiğimde kayın pederim hayatta değildi. Onun yerine büyük kayınım ailenin büyüğü olduğu için ona karşı adetlerimizi uyguladık. Büyük kayınımın yanında saygıdan dolayı 12 sene konuşmadım. Ondan sonra bir vesileyle konuşmaya başladım. Biz İstanbul'da yaşadığımız için bazı adetleri uygulamazdık. O zamanlarda annem ve babam da İstanbul'da yaşamaya başladılar. İlk evlendiğimiz zamanlarda yıllarca eşimle birlikte babama görünmedik. Şehirde imkanlar farklı, bu gibi adetleri uygulamakta zorluk yaşıyorduk. Annem hizmet ediyordu, onlar bir arada oturuyorlardı, ben diğer odada oturuyordum. Bizi de bir süre sonra büyük halamız bizi bir araya getirdi. "Böyle olur mu aynı evin içinde, hadi köyde oluyor ama burada olmaz" dedi. O günden sonra aynı ortamda oturmaya başladık mecburen. Köyde adetler daha fazla uygulanırdı ama şehirde aynı evin içinde yaşarken adetleri devam ettirmek daha zor. Gurbette olduğumuz için tatillerde köye gittiğimiz zamanlarda orada adetlerimizi uygulardık. Köyde sürekli yaşıyor olsaydık tabi ki biz de devam ettirirdik. Ama günümüzde eskisi gibi değil. Köylerde bile Çerkes adetlerini uygulayan çok az kişi kaldı. İleri yaşlarda olanlarda sürdürenler de var halen ama gençler daha rahatlar."* Eski ve yeni düğünlerden de bahseden katılımcımız aradaki farklılıklara değinirken *"Benim çocukluğumda düğünlere gidilirken mahallece toplanıp çoluk çocuk bir arada giderlerdi. Her mahalle ayrı grup olup öyle giderlerdi. İçlerinde bir "thamate" olurdu, gruba öncülük ederdi. Aralarında hediye amaçlı para toplayıp düğün sahiplerine verirlerdi. Kadınlar halüj (Çerkes böreği) yapıp düğün sahiplerine hediye olarak götürürlerdi. Düğün sahipleri her mahalleyi mızıka eşliğinde karşılar ve düğüne buyur ederlerdi. O zamanlarda düğünler Çerkes adetlerine göre yapılırdı. Günümüzde düğün salonlarında geçler ve yaşlılar hepsi bir arada oluyor. Farklı kültürlerden kişilerle evlilikler de yapıldığından her iki tarafın da adetleri, oyunları farklı oluyor. Bazen bu sebeplerden tartışmalar*

yaşanıyor. Biz bu konuda sorun yaşamadık çok şükür. Benim çocuklarımın düğünlerinde karşı tarafın oyunları da oynandı, bizim Çerkes oyunlarımız da oynandı. Hatta bizim oyunlarımızı çok beğendiklerini söylediler. Torunumun sünnet düğününde de Çerkes Derneği Hak Dansları Ekibi gösterisi yapıldı. Çok beğenildi. Karşılıklı anlayış önemli. Benim torunlarım da hem Çerkes oyunlarını hem de diğer (anneleri veya babaları hangi kültürdense) oyunları bilsin isterim. Damadım Kürt mesela. Torunum hem Çerkesce hem de Kürtçe bilsin, her iki topluma girdiğinde de kendisini yabancı hissetmesin isterim. Adetlerimizin iyi yönleri var, çok güzel yönleri de var ama bazı insanı zorlayan durumları da var. Saygı her zaman saygıdır. Büyüğün yanında yapılmaması gerekenleri bilmekle alakalı." ifadelerini kullanmıştır (K2, 60, İst.)

Katılımcılarımızdan K4, geçmişteki yaşantısıyla bugünkü yaşantısı arasındaki kültürel farklılıklardan bahsederken; *"Ben çocukluğumdan itibaren Adige olduğumu her daim hissedebildiğim bir ailede büyüdüm. Daima Adigece konuşulan bir evimiz, hiç Türkçe bilmeyen bir anneannemiz, bir araya geldiklerinde Adigece sohbet eden akrabalarımız, vs. her şey çok güzeldi ama kendi içimizde. Çünkü sosyal hayatta herkes çekinirdi etraftan ve etnik kimlik söylenmezdi mümkün olduğunca. Kendi örf adetlerimizi kendi içimizde yaşardık. Köyler bu anlamda daha rahattı ve biz tatillerde köye gitmeye can atardık. Köy çeşmesinde akşamüstleri gençler bir araya toplanıp düğünler, zexesler yapılırdı. Hepsi çok güzel anılardı. 90'lı yıllarda derneklerin hissedilmeye başlanması ile şehirlerdeki gençler de buralardan istifade etmeye çalışsalar da artık özgürce "Adigeyim" diyebiliyorlar, "dilimiz önemli, kaybolmamalı" diyebiliyorlar ama düğünler ve folklor çalışmaları dışında maalesef bir çabaları ve etnik şuurları yok. Kültürel erozyonun karşısında eriyorlar her geçen gün. Çok üzülüyorum bu duruma. Bu değişimlerin bana göre en önemli sebepleri; yapılan karma evlilikler, maddi manevi kaygılarla etnik çevreden uzak yaşamak, bireysel düşünüp bireysel hareket etmek, okul başarılarına ağırlık verip sosyal faaliyetlerin başarıyı gölgeleyeceğini düşünmek, aidiyet duygusunu kaybetmek, rekabet. Bunlar gibi daha birçok sebep sayabiliriz."* ifadelerini kullanarak yaşanan değişikliğin sebeplerine de değinmiştir (K4, 50, İst.).

Katılımcılarımızdan E4, küreselleşen bir dünyada toplumların stabil bir yaşam sürmelerinin beklenemeyeceğini savunurken *"Zaman içinde kitle iletişim araçlarının da büyük etkisi ile birlikte farklı kültürler birbirleri ile etkileşim içerisine girmekte, güçlü olan baskın kültür diğer kültürlerin değişimine neden olmaktadır. Aynı durum bizim içinde geçerlidir. Olaya birey açısından baktığımızda farklı bir yön daha görürüz. İnsan sürekli bir gelişim sürecindedir. Yıllar içinde yaşı, eğitimi ve içinde bulunduğu çevresel faktörlerin etkisiyle kültürel açıdan değişim yaşar. Farklılıkları örneklerle açıklayamasam da kendi açımdan baktığımda bunu rahatlıkla söyleyebilirim."* ifadelerini kullanmıştır (E4, 42, İst.). Katılımcılarımızdan E2 de zaman içinde değişimin zorunlu olduğunu savunurken kendi yaşantısından da örnek vererek *"Eskiden eşlerin aile büyüklerinin yanında bir arada bulunması Xabze'ye göre uygun değildi. Artık çoğunluk şehirlerde yaşıyor. İmkânlar buna zorluyor, aynı ortamda bulunmak durumunda kalıyoruz. Ben baban ve eşimle köyden çıktık İstanbul'a geleceğimiz zaman aynı arabada yolculuk yapmak zorundayız. Çocuklarımızla da bu şekilde, eşleriyle aynı ortamda bulunuyoruz ama bu kadar. Öbür türlü saygıda, hal ve hareketlerde ya da konuşma esnasında dikkat edilmesi gereken hususlarda adetlere uygun hareket ediyoruz. Düğün yapma konusuna gelirsek şimdi herkes düğün salonunda yapıyor. Karma düğün yapılıyor, gelin-damat da orda, anne-babalar da orda. Eskiden gelin ve damat nikâhta bile birlikte bulunmazlardı, vekilleri olurdu. Eskiden kızlar evlenene kadar özgürdü, evlendikten sonra başını örterdi ondan sonra açmazdı. Hatta başına tekrardan şal örterdi. Bu şekilde evli olduğu anlaşılırdı. Eski Çerkes kıyafetlerine bakıldığında giyinmenin belli kuralları vardı, şimdiki gibi açık saçık kıyafetler kullanılmazdı, giyinmek esastı. Erkekler de başlık (kalpak) takarlardı. Özellikle cenazelerde başları açık gidemezlerdi. Ölenin arkasında altı ay yas tutulurdu. Şimdi kültür mü yaşıyoruz? Yaşadığımızı zannediyoruz."* diyerek geçmişte bugünden çok farklı adetlerin ve geleneklerin var olduğunu verdiği örneklerle dile getirmiştir (E2, 62, İst.).

Katılımcılarımızdan E8, geçmiş zamanların kültürü yaşamak ve yaşatmak adına daha kolay olduğunu ancak şimdi her geçen gün değişen hayat şartları ve olanaklarının insanların farklı bölgelere göç etmesine neden olduğunu; bu durumun da kültürün yaşanmasını ne yazık ki engellediğini dile getirmiştir (E8, 52, İst.).

Kültürel anlamda yaşadığı değişikliklere değinen bir diğer katılımcımız K8 de; *"Çocukluğumla kıyaslayacak olursam eskiden insanlar birbirine daha bağlı, daha saygılıydılar. Ancak şimdiki yaşadığımız zamanda çevre faktörü, ekonomik şartlar, gurbette iş tutup hayat kurmak veya eğitim gerekçesiyle aileden ayrı yaşamak zorunda kalınması birçok şeyi değiştirdi. İnsanların birbirine ayıracak vakitleri kalmadı adeta. Yeni neslin çoğu aile büyüklerini bile tanımadan büyüyor. Bu yüzden de farkında olmadan bizleri ayakta tutan manevi değerlerimizi zamanla kaybediyoruz."* açıklamasını yapmıştır (K8, 40, İst.).

Katılımcılarımızdan E5, *"Yaşımdan dolayı çok bir fark görmüyorum. 20 yaşındayım ve geçmişimle bugünkü yaşantım arasında çok fazla fark gözlemleyemiyorum."* yanıtını verirken (E5, 20, İst.); K3 ise *"Geçmişteki yaşantımda ailemle daha çok birlikte zaman geçirdiğimden ve yine akrabalarımla da birlikte çok zaman geçirdiğimden genelde aynı ortak zeminde paylaşımlarda bulunuyorduk. Fakat şimdi çok hareketli ve kalabalık bir şehirde (İstanbul) yaşadığımdan paylaşımda bulunduğum bireyler çok farlı gruplardan. Bunun bana çok yönlülük kattığını düşünüyorum. Bunun dışında çok belirgin değişiklikler yaşadığımı söyleyemem."* ifadeleriyle aileden uzakta yaşıyor olmanın kültürel anlamda getirdiği farklılıkları dile getirmiştir (K3, 22, İst.).

İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızdan E6 ise anavatanda yaşama isteğini ve sürgünün meydana getirdiği sorunları şu şekilde dile getirmiştir: *"Şimdi kendimi tarif edemiyorum. Çerkesim desem bir kalpağımla bile dolaşamıyorum. Belki anavatanda yaşasaydık birçok sorunumuz olacaktı ama kimlik/kültür sorunumuz olmayacaktı. Soykırım ve Sürgün'ün tahribatı artarak devam ediyor. Kimileri "travmadır yaşanan" diye düşündü ama yüreklerimizdeki boşluk büyüyor. Çözüm de üretemiyoruz, pansuman tedbirler de alamıyoruz. Bir araya gelemiyoruz. Bir arada olma özelliğimiz dumura uğradı. Gene de umutla bakalım yarınlara. Çerkesiz, Çerkes kalacağız. İnşallah."* (E6, 61, İst.).

Son olarak Düzce'de yaşayan katılımcılarımızın verdiği yanıtlara da baktığımızda geçmişle bugün arasında kültürel açıdan çok büyük değişiklik yaşanmadığını, kültürel hayatın olması gerektiği gibi devam ettiğini dile getiren katılımcılar olduğu

gibi geçen zaman içinde çok büyük değişimlerin yaşandığını savunan katılımcılarımız da olmuştur. E9, geçmişle bugün arasında kültürel açıdan çok büyük fark görmediğini dile getirirken yaşadıkları bölgede Çerkes nüfusu fazla olduğundan kültürlerini devam ettirebildiklerini, ancak genç nesilde durumun farklı olduğunu ve onların kültürlerini fazla yaşamadıklarını ifade etmiştir. K E10 da E9'a benzer bir görüşle *"Eskiyle aramızda kültürel açıdan çok büyük fark görmüyorum. Bizim gençliğimizde düğünlerimiz nasılsa yine aynı. Eskiden 3 gün sürerdi artık 1 gün sürüyor. Eskiden o günün imkânlarıyla yapılırdı şimdi bugünün imkanlarıyla yapılıyor. Eğer her iki taraf Çerkes ise düğünler eski geleneğe uygun yapılır, değilse her iki tarafın adetine göre yapılır."* şeklinde yanıt vermiştir (E10, 49, Dz.). E11 ise *"Değişim elbette var; ancak genel olarak Çerkes toplumunda yaşadığımız için değişimin çok farkında değilim. Kültürel değerler devam ettiriliyor. En doruk noktası yazın düğünler derneklerde yaşanıyor."* diyerek kültürel ögelerin daha çok düğün/dernek gibi toplumsal ortamlarda daha çok kendini gösterdiğini ve toplu halde uygulandığını vurgulamıştır (E11, 50, Dz.).

Katılımcılarımızdan K10; geçmişte kültürün daha yoğun yaşandığını ancak zaman içinde çevresindeki bazı insanlar tarafından, kültürel ögelerin dini gerekçelerle ikinci plana atılmasından veya uygulanmamasından yakınırken E12 de kendi yaşadığı dönemle çocuklarımın yaşadığı dönemin kültürel açıdan mukayese bile edilemeyeceğini savunmuştur. Katılımcımız *"Ben kültürümüzü tam anlamıyla yaşadım. Çocuklarımın da benim gibi yaşayabilmelerini çok isterdim. Kendilerine de anlatıyorum. Ama çoğu zaman anlamıyorlar, çünkü hiç tanık olmadılar. Biz anne-baba Çerkes olmamıza rağmen dilimizi bile öğretemedik çocuklarımıza. Bu da bizim ayıbımız. Örf ve adetlerimizi yaşatamıyoruz derken aile içinde öğretebileceğimiz değerleri bile veremedik çocuklarımıza. Düzce'de çok Çerkes köyü olmasına rağmen çok asimile olduk. Ne yazık ki bu durumu düzeltmek için ciddi çabalarımız yok. Her şeyi yaşamış, Çerkesliği özümsemiş insanlar olarak bizim boş vermişliğimiz, gençlerimiz için bir dezavantaj olmuştur. Düzce üniversitesinde açılan "Çerkes Dili" bölümü mezunu olan hocamız sayesinde alfabemizi öğrenmeye çalışıyorum. Kültürümüzü yaşatmak için elimizden geleni yapmalıyız. Hiçbir zaman geç değildir."* diyerek kültürün yaşatılması adına

günümüzde daha çok çaba gösterilmesine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (E12, 67, Dz.).

Katılımcılarımızdan K13 çocukluk anılarından bahsederken *"Eskiden Çerkes düğünlerine gitmek daha kolaydı. Gençler bir araya gelirdik, düğün sonrası muhabbet ortamı olurdu. Derneğe oyun öğrenmek için kendimiz giderdik. Şu anda benim çocuğum o yaşta olsa ve düğüne gidiyorum, sonra muhabbete katılırım dese "ya göndermem ya da ben de gelirim" derim. Çünkü ortam eskisi gibi değil. Biz sokakta oynardık, eve geldiğimizde yemek yer, anca uyurduk. Televizyon bile seyretmezdik. Şimdi çocukları aşağıya kendimiz indiriyoruz, yanımızdan ayırmıyoruz. TV seyretmesine razıyız. İnsanlara güvenmediğimiz için çocuklarımız sosyal hayatı sanal âlemde arıyor. Her iki türlü de zor aslında. Sanal âlem mi daha tehlikeli yoksa sokaktaki hiç konuşmadığımız insanlar mı bilemedim. Kendi toplumumuzdan birileriyle tanışmak için dernekleri aktif olarak kullansak sosyal hayattaki çevremiz genişler ama dernekleri kullanmıyoruz. Örneğin Düzce'deki dernekte oyun dersleri yok. Kızım oyun öğrenmek için Abhaz derneğine gidiyor."* diyerek derneklerin daha aktif rol oynaması gerektiği konusundaki talebini dile getirmiştir (K13, 42, Dz.).

Katılımcılarımızdan E13, yetiştiği şekilde yaşamaya devam ettiğini ve bundan vazgeçemeyeceğini dile getirmiş ve geçmişte "zexes" gibi etkinliklerinin olduğu için daha çok Adige ortamlarında bulunduklarını dile getirirken şimdi Çerkes toplumunda aynı yoğunlukla kültürlerini yaşayamadıklarından yakınmıştır (E13, 50, Dz.). K11 de geçmişten bugüne kültürel anlamda çok fark olduğunu savunarak *"Eskiden teknoloji ve sosyal iletişim araç\grupları olmadığından, gençler kaynaşma muhabbetlerini ev ortamları, düğün sonrası muhabbetlerde yapardı. Çağ ilerledikçe, teknoloji ilerledikçe ne yazık ki mesaj-emojeler ile iletişim kurulmaya döndü. Şu anda içinde bulunduğumuz dönemde yine de çok vahim durumda olmadığımızı fakat sonuçta zaman ilerledikçe gelecek kuşaklar bu güzel kültürden nasiplenemeyecekler diye düşünüyorum."* ifadelerini kullanmıştır. Çocukluk anılarına da değinen katılımcımız; "*Ben 13-14 yaşlarında iken ablamlar düğünlere-cenazelere giderdi fakat benim küçük olmamdan dolayı, kendi ortamlarına almak istemediklerinden düğüne götürmezlerdi. Evde çok ağlardım. Annem-babam da*

“büyüyünce sen de gidersin” derler, ben de “Ben büyüyünceye kadar Çerkeslik biter” dermişim. Ama bitmedi, ben büyüdüm yine bitmedi. Gelecek nesilde de bitmeyecektir. Yeter ki bilinçle sahip çıkalım.” diyerek gelecek neslin kültürünü bilerek yetişmesi yönündeki temennisini dile getirirken bilinçli bir şekilde kültüre sahip çıkılması gerektiği yönündeki düşüncelerini belirtmiştir (K11, 36, Dz.).

SONUÇ

Yüzyıllardır çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu topraklarında birçok etnik kültür bir arada yaşamaktadır. Bu etnik kültürler arasında yer alan Çerkesler, 21 Mayıs 1864 yılı itibariyle dönemin Çarlık Rusya'sı tarafından büyük bir sürgün hareketine maruz bırakılarak çok farklı coğrafyalarda dağınık olarak hayatlarını devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Anavatanları olan Kafkasya'dan dünyanın dört bir yanına dağılan Çerkeslerin en büyük çoğunluğu ise günümüzde halen Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşamaktadır. Osmanlı döneminde bu topraklara yerleştirilen Çerkesler, geçen zaman içinde kültürel yapılarını muhafaza etmek konusunda oldukça duyarlı davransalar da günümüzde bu durumda değişiklik yaşandığı gözlemlenmektedir. Dil kullanımının azalması, adet ve geleneklere uyulma konusunda duyarsızlaşma vb. durumlar da dahil olmak üzere, değişen yaşam koşullarının etkileri Çerkesler üzerinde de büyük oranda görülmektedir.

Çalışmamızın öznesini oluşturan Çerkeslerin, kendi içlerinde dillerini, kültürlerini, geleneklerini yaşatmak ve yeni nesle aktarmak için olabildiğince çaba gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Oysa kültürel değişimin etkilerinin yaygın olarak görüldüğü günümüzde değişime direnerek kültürel değerleri aksatmadan sürdürebilmek elbette mümkün değildir. Teknolojinin hızla geliştiği, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanıldığı ve kültürel etkileşimin hız kesmeden sürdürüldüğü günümüzde kültürel enformasyon ve deformasyon kaçınılmaz olarak yaşanmaktadır. Bu durum kültürel yapıların muhafaza edilmesini oldukça güç hale getirmektedir.

Bu bağlamda İstanbul ve Düzce şehirleri kapsamında yapılan Çerkeslerde sosyal ve kültürel değişimin konu edildiği bu çalışmada elde edilen sonuçlara bakıldığında, geçmişten bugüne sosyal ve kültürel anlamda birçok alanda değişim gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra Çerkeslerin vatan tanımı, kimlik ve aidiyet vb. konularında kültürel bağlılıklarını halen muhafaza ettikleri ve tarihi bağlarından tamamen kopmadıkları da gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçları belli başlı başlıklar altında incelemek mümkündür.

Vatan, Kimlik ve Aidiyet

Öncelikle katılımcılarımızın vatan, kimlik ve aidiyet gibi konulardaki düşüncelerini inceleyecek olursak katılımcıların verdikleri yanıtların her iki şehirde de farklılık gösterdiği görülmektedir. Bir kısım katılımcı Kafkasya'yı vatanı olarak gördüğünü ifade ederken bir kısım katılımcı ise Türkiye'yi vatanı olarak gördüğünü belirtmiştir. Bununla birlikte her iki tarafa da bağlılık eşit şekilde duyduğunu ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Ancak İstanbul ve Düzce genelinde bakıldığında ise vatan, kimlik ve aidiyet gibi konularda iki şehir arasında anlamlı bir oransal farklılığa rastlanmamıştır.

Katılımcılardan Kafkasya'yı vatanı olarak görenlerin, tarihsel bağlarının güçlü olduğu, atalarının sürgün edilerek zorla topraklarından çıkarılmalarını büyük bir haksızlık olarak gördükleri ve bugün dahi onların acılarını içlerinde hissettikleri anlaşılmaktadır. Kafkasya'ya bağlılıklarını ifade eden katılımcıların anavatanlarıyla sürekli irtibat halinde olmaları, orada yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeleri ve fırsat buldukları taktirde anavatanlarını ziyaret etmeleri de dikkat çeken bir özelliktir. Gerekli şartların oluşması ve imkân tanınması halinde oraya yerleşerek yaşamlarını orda sürdürmek istediklerini dile getiren katılımcılar da mevcuttur.

Türkiye'yi vatanı olarak gören katılımcıların vatan tanımına bakıldığında ise doğup büyüdükleri, üzerinde yaşadıkları, dilini konuştukları, aileleri ve sevdikleri ile birlikte özgürce yaşayabildikleri yer olarak ifade ettikleri görülmektedir.

"Kimlik" ve "aidiyet" yönelik konularda da her iki şehirdeki katılımcıların hissiyatlarında çeşitlilik olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar; doğdukları, büyüdükleri ve aileleriyle birlikte yaşadıkları yer olarak Türkiye'ye yönelik aidiyet duygularının daha ağır bastığını ifade ederken bunun nedeni olarak bu topraklarda doğup büyümüş olmaları, ailelerinin ve sevdiklerinin burada olması ve anavatanlarını hiç görmemiş olmaları vb. durumları öne sürmüşlerdir.

Bununla beraber Kafkasya'yı anavatanı olarak gören ve kendisini oraya ait hissedenlerin oranı da oldukça fazladır. Buradan da anlaşılıyor ki, Çerkesler Kafkasya'dan sürgün edileli 155 yılı aşkın bir zaman geçmesine rağmen hala büyük çoğunluğu sürgün edildikleri topraklara olan bağlılıklarını sürdürmektedirler. Bulundukları ülkeyi her ne kadar vatan bilip benimseseler dahi anavatanlarına olan hasretleri ve maruz kaldıkları sürgünün izleri hala devam etmektedir. Bu durumun oluşmasında Çerkeslerin geçmişe yönelik dinledikleri yaşam hikayelerde ve tarihi kaynaklarda da yer aldığı haliyle, yaşadıkları topraklardan yani anavatanlarından zorla koparılarak sürgün edilmelerinin çok büyük etkisi olduğu katılımcıların verdikleri yanıtlardan açıkça görülmektedir.

Bir kısım katılımcı ise her iki tarafa da aynı derecede bağlılık hissettiğini dile getirmiştir. Bu katılımcıların yaşamlarını sürdürdükleri yer olan Türkiye'yi vatanları olarak görürken aynı zamanda atalarının geldiği yer olan Kafkasya'yı da unutmadıkları, yani anavatana bağlılıklarından da vazgeçmedikleri görülmüştür.

Anadilin kullanımı

Bilindiği üzere kültürel sürekliliğin sağlanmasında ortak normlar ve değerler oldukça etkilidir. Bu norm ve değerlerin yanı sıra en önemli faktörlerden biri de o kültürün ortak mirası sayılan dildir. Anadilin kullanımı kültürün devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Araştırmanın bu boyutunda elde edilen sonuçlarda Çerkeslerde etnik dil kullanımının çok yaygın olmamakla birlikte daha çok ileriki yaşlardaki bireylerin bir araya geldiklerinde ana dillerini kullandıkları anlaşılmaktadır.

Anadilin ailede ve akrabalar arasında konuşuluyor olmasının; o dilin öğrenmede, anlamada ve aktif konuşabilmede oldukça önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Görüşmeler esnasında anadilini bilmeyen veya az bilen katılımcılardan elde edilen bulgular arasında en yaygın görülen durum; aile büyüklerini bir araya geldiklerinde kendi aralarında Çerkesçe konuşurken çocuklarıyla veya genç yaştaki bireylerle Türkçe diyalog kuruyor olmalarıdır. Bu durum da yeni neslin dili yeterince öğrenememesine neden oluğu gibi günlük hayatta konuşulacak ortamların da

bulunmaması anadillerini kullanamamalarına yol açmaktadır. Anadilin öğrenilememesinde bir diğer faktör de gençlerin anadile ilgi duymamaları olarak gösterilebilir.

Bir katılımcımız günümüzde Çerkeslerin anadillerini öğrenmekte ve konuşmakta yetersiz olmalarının altında yatan nedenlere değinirken kültür ve dilin ayrılmaz bir bütün olduğunu, bir halkın dilini bilmeden kültürünün de tam anlaşılamayacağını vurgulayarak gelecek nesillerin kültürlerine sahip çıkabilmeleri için anadili bilmelerinin son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Çerkesler arasında anadilin, geçmişten bugüne kullanımının azalması ve unutulmaya yüz tutması durumuyla ilgili tarihi süreçlerin etkilerine de değinerek sürgün sonrası Osmanlı'nın yönetim politikalarıyla Cumhuriyet dönemi sonrasındaki yönetim politikaları arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Cumhuriyet sonrasında etnik unsurlara yönelik yasaklar getirilmesinin kültürün ve anadilin yaşatılmasına mâni olduğunu ifade etmiştir.

Düzce'de yapılan görüşmelere bakıldığında da anadili bilme konusunda benzer durumlarla karşı karşıya kalındığı görülmekle birlikte birtakım farklılıklar da görülmektedir. Çerkes nüfusunun yoğun olduğu bir şehir olmasına karşın Düzce'de de anadili iyi bilenlerin oranı oldukça düşük görülürken katılımcıların büyük bir kısmı sınırlı derecede anadillerini kullanabildiklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra anadillerini hiç bilmediğini söyleyen katılımcılarla de karşılaşılmıştır. Bir katılımcımız ailesinin Çerkes olmasına karşın anadilini öğrenememe nedenini çocukluğunda komşularının Çerkes olmamasından dolayı arkadaş çevresiyle hep Türkçe iletişim kurmak zorunda kalmasına bağlamaktadır. Düzce'de son yıllarda dil eğitimi konusunda açılan kurslardan faydalanarak Çerkesçeyi öğrenmeye çalıştıklarını ifade eden katılımcılara de rastlanmıştır.

Genel olarak bakıldığında hem İstanbul'da hem de Düzce'de anadillerini bilenlerin oranının düşük olduğu görülmektedir. Ana dilini bildiğini ve günlük hayatta kullandığını dile getiren katılımcıların ileriki yaşlardaki kimseler olduğu görülürken son dönemlerde her iki şehirde de dernekler vasıtasıyla yürütülen dil kurslarının

olduğu görülmektedir. Bunun neticesinde son dönemlerde dil öğrenimine karşı talebin de arttığı sonucuna varılabilir.

Şehirleşme ile birlikte oluşan yeni yaşam tarzı

Kırsal alanda belli sınırlar içinde daha muhafazakâr bir yaşam şekli sergilenirken şehir yaşamına geçişle adaptasyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte hızla değişime maruz kalan kültürel yapılarda iki yol ortaya çıkar. Ya eski gelenekler işlerliğini yitirdiği için geride bırakılır ve terk edilir, ya da mevcut şehir yaşamına uygun hale getirilerek devam ettirilme çabası gösterilir. Bu çerçevede bakıldığında şehirde yaşayan Çerkes toplumunun kültürel yapısında köklü değişiklikler yaşanmıştır.

Köylerden şehre göçle birlikte Xabze'yi uygulamak pratikte zorlaşmaya başladı. Büyük köy evlerinde anne baba çocuklar ve evin büyükleri farklı odalara sahipken, şehirde tek bir odada kalmaya hep birlikte oturup aynı masada yemek yemeye başladılar. Xabze çoğu hanede artık geçmişe ait bir anı olarak görülmeye başlandı denilebilir.

Günümüzde Çerkeslerin bir kısmının eski gelenekleri artık modern yaşamlarına adapte edemediklerinden dolayı terk etmiş oldukları görülmektedir. Geleneklerin tamamı olmasa bile büyük bir kısmını terk etme yoluna gitmektedirler. Şehir yaşamında kültürel varlıklarını devam ettirmek için çaba gösteren Çerkesler ise mevcut bulundukları durum içinde Xabze'yi değiştirip dönüştürerek zamanın gereklerine uygun hale getirerek yaşamayı sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Genel olarak bakıldığında ise Çerkeslerin şehirlerde dağınık ve birbirlerinden uzak yaşamak durumunda kalmaları kültürel yaşam etkinliklerini devam ettirmelerini zorlaştırmaktadır. Çerkeslere ait toplu yerleşimlerin olduğu bölgelerde ise geleneklerin daha yoğun yaşandığı gözlemlenmektedir.

Yaşanılan çevreye uyum sağlamak amacıyla geleneklerin terk edilmesi

Günümüz yaşam koşulları düşünüldüğünde genellikle daha iyi yaşam şartları, iş, eğitim, evlilik gibi nedenlerle yaşam alanları değiştirilmektedir. Örneğin eşlerden birinin veya her ikisinin de çalışma imkânı nedeniyle gidilen farklı bir şehirde, kendi kültürlerinden olmayan, belki de çok farklı kültürden birçok insanla bir arada yaşamaları ve o ortama uyum sağlamaları kaçınılmaz hale gelmektedir. Keza çocuk yetiştirme konusunda da bunun etkileri yoğun şekilde yaşanmaktadır.

Gençlerin eğitim için ailelerinden ayrılması

Son dönemlerde Çerkes ailelerinde okuma çağına gelen öğrenciler ya kentlerde bulunan akrabalarının yanına gönderilerek eğitim alma imkânı sağlanmakta, ya da aile şehre taşınmaktadır. Şehirlerde farklı kültürlerden kişilerle iletişim kurmakta hatta evlenmektedir. Günümüzde buna kitle iletişim araçlarını da dahil etmek mümkündür. Kitle iletişimin, kültürün tanıtılması genç nesillere aktarılmasında olumlu işlevleri bulunsa da kapalı toplum yapısına sahip olan ve kültürünü kendi içinde yaşayarak muhafaza etmek konusunda oldukça başarılı olan Çerkes toplumu yoğun bir şekilde asimilasyonun etkilerine maruz kalmaktadır (Değirmenci, 2011). Bu durum da kültürün yeni kuşaklara aktarılıp sürdürülebilmesini zorlaştırırken gençlerin kültürlerini öğrenememelerine ve yaşayacak alan bulamamalarına neden olmaktadır. Daha çok tatillerde ailelerin yanına gidilmektedir. Bu sürenin kısıtlı olması ve ailelerin gençlere anlayış göstererek zorlayıcı bir tavır göstermemesi gençlerin kültürel kalıplardan uzak yetişmesine yol açmaktadır. Gelenekler aile içinde veya Çerkes toplumu içinde her ne kadar uygulansa bile gençlerin aile dışındaki sosyal çevrelerine uyum sağlamak amacıyla geleneklerini sürdürmeyerek ortama uygun hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Arkadaş seçimi

Toplumsal bir varlık olarak insanların sosyalleşme ihtiyacı hissetmeleri kaçınılmazdır. Ancak sosyalleşirken de birtakım tercihler söz konusu olabilmektedir.

Çünkü bu sosyalleşme esnasında kültürel kodların korunması her ne kadar mümkün olsa da genellikle farklı kültürlerle etkileşim sonucunda kültürel değişim durumlarıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu nedenle her insanın arkadaş seçimindeki tercihleri değişiklik gösterebilmektedir. Bu bağlamda bakıldığında insanların arkadaş tercihlerinde bulunurken kendi kültürlerine, inançlarına, değerlerine, eğitim seviyelerine yakın kimselerle iletişime geçme ihtiyacı hissedebildikleri görülürken bu tercihler kişilerin yaşlarına, cinsiyetlerine, yaşamakta bulundukları semt, mahalle, şehir vs. ve ellerinde bulunan olanaklara göre değişiklik göstermektedir. Geçmişte Çerkeslerin daha çok kırsal kesimlerde toplu yerleşim şekilleri halinde yaşadıkları ve genellikle kendi içlerinde iletişim kurdukları göz önünde bulundurulduğunda farklı etnik gruplarla olan kültürel etkileşimin daha az olması nedeniyle kültürel çözülmenin de daha yavaş olduğu gözlenmektedir. Ancak günümüz yaşam koşulları göz önünde bulundurulduğunda çoğunlukla şehir yaşamı içerisinde çok farklı insanlarla iletişim halinde oldukları ve sosyal faaliyette bulundukları görülmektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre katılımcılarımızdan gelen yanıtlar çeşitlilik gösterirken İstanbul'da yaşayan katılımcılarımızın bir kısmının arkadaş seçimi konusunda oldukça milliyetçi bir tavır sergiledikleri görülürken arkadaş seçimi konusunda daha esnek bir yaklaşım sergileyerek etnik grup ayrımı yapmadığını dile getiren katılımcılarımız olduğu da görülmektedir. Düzce'de yaşayan Çerkeslerin ise arkadaş seçiminde önceliklerini kendi kültürlerinden olan kişilerden yana kullandıkları görülmektedir. Bunun gerekçesi olarak da Düzce'deki Çerkes nüfusunun yoğunluğu ve Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerini fazla oluşu gösterilebilir. Düzce'de elde edilen bulgulardan bir diğeri de kendi kültüründen kimselerle iletişimde bulunmanın faklı kültürlerden kimselerle olan iletişimi sürdürmekten daha kolay olduğu yönündedir.

Kültürlerini yaşamaya devam ettiklerini dile getiren ve kültürel devamlılığın şart olduğunu savunan katılımcıların arkadaş seçimi konusunda milliyetçi bir tavır sergileyerek genellikle kendi kültürlerinden kimselerle irtibat kurmayı tercih ettikleri gözlenmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında çalışma hayatında aktif rol alan kadınların arkadaş çevrelerinde etnik ayrım gözetmedikleri dikkat çekerken

çalışmayan kadınların arkadaş çevrelerinin daha çok kendi kültürlerinden olan Çerkeslerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Yaş faktörü göz önünde bulundurulduğunda genç yaştaki ve özellikle üniversite eğitimi almakta olan katılımcıların arkadaş seçini konusunda etnik tercih ayrımında bulunmadıkları gözlemlenirken ileriki yaşlardaki katılımcıların etnik ayrım gözettikleri dikkat çekmiştir. İleri yaşlardaki katılımcıların bu tercihlerinin nedeni olarak da geçmişteki kültürel yaşantılarının etkisi ve eski yaşantılara duyulan özlem gösterilebilir. İstanbul ve Düzce bazında bakıldığında ise Düzceli katılımcıların İstanbullu katılımcılara oranla daha çok kendi kültürlerinden olan kişilerle arkadaşlık ilişkisi içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Bunun nedeni olarak da Düzce'deki Çerkes nüfusunun toplam nüfusa oranının İstanbul'dakine kıyasla daha fazla oluşu ve Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin mevcut olması gösterilebilir.

Kültürel benzerlikler ve farklılıkların iletişim sürecine etkisi

Katılımcılarımız tarafından bu konuyla ilgili olarak temelde iki farklı yaklaşım üzerinde değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, farklı kültürler arasındaki benzerliklerin iletişimde katkı sağladığı; ikincisi de aynı kültüre mensup olmanın getirdiği benzer davranış ve düşünce kalıplarının iletişim kurarken süreci kolaylaştırdığı yönündedir. Her iki durumda da katılımcılarımızın genel kanaati, kültürel benzerliklerin iletişim sürecini kolaylaştırdığını destekler niteliktedir.

Bir de bu durumuz zıttı vardır ki bu da kültürel farklılıkları ifade eder. En başta farklı kültürel yapılarda yetişmiş bireylerden oluşan aile kurumları ile birlikte iş veya arkadaş ortamı da dahil olmak üzere birçok toplumsal alanda iletişim konusunda yaşanan sıkıntıların nedenleri arasında kültürel farklılıklardan oluşan sorunlar gösterilebilir. Çerkes kültürüyle yetişmiş bireyler açısından bu durumun nasıl gerçekleştiğini irdelemek amacıyla katılımcılarımıza yönelttiğimiz "Kültürel farklılıklar iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açıyor mu?" sorusuna hem İstanbul'da yaşayan hem de Düzce'de yaşayan katılımcılarımız tamamına yakın bir kısmı benzer doğrultuda yanıtlar vermiştir. Kültürel farklılıkların yanlış anlaşılmalara veya sorunlara yol açtığını ifade eden katılımcılarımız Çerkes kültüründe var olan ve uygulanması gerekli görülen birtakım

davranışların farklı kültürlere mensup çevrelerince garip karşılandıklarını veya eleştirildiğini, verdikleri örneklerle dile getirmişlerdir. Bunlardan bazıları; biri içeri girdiğinde saygıdan dolayı refleks olarak ayağa kalkılması, çocukların aile büyüklerinin yanında öpüp kucaklanmaması ve eşlerin aile bireyleri yanında ve toplumsal ortamlarda mesafeli hareket etmesidir. Bu gibi durumlar kültürel alanda yanlış anlaşılmalara yol açan geleneksel farklılıklardandır. Çerkes olmayanlar bunları gereksiz görürken bu durumlar Çerkesler için olmazsa olmazlar arasında görülmektedir.

Bunların yanı sıra az sayıda katılımcımız da belli konular dışında genel anlamda çok ciddi sorunlar yaşanmayacağı görüşüne sahip olduklarını dile getirmişlerdir.

Farklı etnik kökenden kimselerle yapılan evlilikler

Araştırmamızda etnik kökenden kimselerle yapılan evliliklerin kültürel değişime olan etkisi ele alınırken bu hakkında da farklı bakış açıları ortaya çıktığı görülmüştür. Bir kısım katılımcı Çerkeslerde karma evliliklerin geçmişte tabu olarak görüldüğünü ve karşı çıkıldığını, bu şekilde kültürün muhafaza edildiğini savunarak kültürel değişimin en büyük nedenini gülümüzde hızla yaygınlaşmaya başlayan karma evliliklere bağlamaktadır. Buna karşın karma evliliklerin günümüzde kaçınılmaz olduğunu savunan katılımcılar da bulunmaktadır.

Geçmişte görülen geleneksel aile yapılarında genellikle evliliklerde erkeğin aile yapısı baskın durumda idi ve gelin girdiği ailenin geleneklerine uyum sağlamak durumunda idi. Çerkeslerde de bu durum görülmekte idi. Yani farklı etnik kökenden biri Çerkes bir aileye gelin geldiğinde zaman içinde Çerkes geleneklerine uyum sağlar ve bulunduğu toplumun kurallarına göre hareket eder idi. Böylece aile hayatı ve çocuk yetiştirme konularında farklı kültürlerin etkisi daha az etkili olmakta idi. Ancak Çerkes bir kızın farklı etnik kökenden biriyle evlenmesi durumunda ise evlendiği erkeğin kültürünü benimseyerek onun geleneklerine göre hareket etmekte ve bu durumda kendi kültürünü yaşayamamaktadır. Günümüzde geleneksel evlilikler daha çok kırsal alanlarda görülmekle birlikte şehirlerde genellikle her iki ailenin geleneklerinin de daha az etkili olduğu modern evlilik modelleri görülmektedir. Eşler

kendi aralarında anlaşarak yaptıkları bu evliliklerde birbirlerinin aile yapılarına saygı göstererek idareci bir yaklaşım sergilenmektedir. Çocuk yetiştirme konularında da geleneksel modellerden daha çok, günümüz yaşamına ayak uydurarak daha modern teknikler kullanılmakta ve çocuklar anne/babalarının içinde yetişmiş olduğu kültürden çok, zamanın gerekliliklerini yerine getirerek yetiştirilmektedir.

Araştırmamızın bu boyutunda elde edilen sonuçlara genel olarak baktığımızda hem İstanbul'da yaşayan hem de Düzce'de yaşayan Çerkeslerde en temel ortak görüş kendi etnik gruplarından kimselerle evlenilmesi yönündedir. Farklı etnik gruplarla yapılan evliliklere ılımlı yaklaşanlar olmakla birlikte, çoğunluğun etnik-dışı evliliği onaylamadığı ve etnik-içi evliliğin teşvik edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunu nedeni ağırlıklı olarak kültürel farklılıkların sorun yaratacağı düşüncesi, alışılagelmiş geleneklerin ve kültürel ögelerin yok olması endişesi, ırkın devamlılığının sağlanamaması ve yeni neslin kültürel bilince sahip olamadan yetişmesi korkusu vb. düşünceler ağır basmaktadır. Bu düşünce daha çok, ileriki yaşlardaki Çerkeslerde yoğunluklu olarak görünürken bu kimselerin aynı şekilde çocuklarının farklı etnik kültürden kimselerle evlenmeleri endişesi de taşıdıkları görülmektedir. Etnik dışı evliliğin bazı Çerkes aileler tarafından etnik kimliğin sürekliliğine karşı bir tehdit olarak algılandığı görülmektedir. Buna karşın genç yaşlardaki görüşmecilerimizin verdiği yanıtlara bakıldığında ise bu tarz kaygıların olmadığı, aksine bu durumun normal ve olağan bir durum olarak karşılanarak herhangi bir sakınca görülmediği gözlenmiştir.

Bu konuda elde edilen bir diğer sonuç ise farklı etnik kökenden kimselerle evlilik yapılan ailelere ait. Bu ailelerde mevcut durumun ılımlı karşılanarak kabullenildiği ve idareci bir yaklaşım sergilendiği gözlemlenmiştir. Aynı etnik gruptan evlilik yapan katılımcılar genellikle Çerkeslerin kendi içlerinde evlilik yapmaları gerektiğini savunurken etnik-dışı evliliğe ılımlı yaklaşan katılımcıların kendisi veya çocuğunun farklı etnik gruptan evlilik yapan kimseler olması da dikkat çeken bir sonuçtur.

Düğün ve cenazeler

Çerkeslerde en önemli buluşma noktaları olan düğün ve cenazeler kültürel yaşamın önemli alanları olarak görülmektedir ve bir takım kalıplaşmış toplumsal ritüeller çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, bu türlü merasimlerde gerçekleştirilen olumsuz davranışlar toplumun geneli tarafından tepki alır ve dışlanmaya maruz bırakılır. Günümüzde bu alanda da değişim gözlemlense bile, kültürel ögelerin en çok yaşandığı alanlar olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü düğün ve cenazeler ortak kültür üyelerinin doğal ortamında bir araya gelebildikleri ender durumlardır. Bu açıdan bakıldığında toplumun her alanından, her yaştan ve cinsiyetten bireylerin bir araya gelerek kültürel etkileşim ve aktarım yaptıkları söylenebilir.

Katılımcılarımızın da ifade ettiği üzere geçmişle kıyaslandığında düğün merasimlerinde büyük değişim yaşandığı görülmektedir. Bunun nedeni de günümüzde salon düğünlerinin tercih edilmesidir. Büyük küçük herkesin bir arada olduğu bu ortamlar birtakım geleneklerin sürdürülmesine olanak sağlamamaktadır. Bu durum örnek vermek gerekirse geçmişte gelin ve damat aile büyüklerinin yanında bir arada bulunamaz, toplum içerisinde samimi davranışlar sergilemeleri hoş karşılanmazken günümüzde yapılan düğün merasimleri bu tür gelenekleri ortadan kaldırmıştır. Karma evliliklerin de yoğun yaşanması göz önünde bulundurulduğunda bu durum günümüzde olağan karşılanmaya başlamıştır. Günümüzde özellikle şehirde yaşayan kimseler salon düğünlerini tercih ederken kırsal bölgelerde de yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir.

Çerkes kültürünün vazgeçilmez göstergelerinden biri de geleneksel folklor oyunlarıdır. Geçmişte imkân buldukları her alanda sergiledikleri bu oyunları günümüzde geçmişe oranla daha kısıtlı alanda olsa bile düğünlerde ve derneklerde gerçekleştirilen organizasyonlarda icra etmeye devam etmektedirler.

Kendi Etnik Kültürlerinden Kişilerle İletişim İhtiyacı

Araştırmamızın boyutları arasında bu konuyla ilgili olarak Çerkeslerin kendi etnik kültürlerinden olan kişilerle iletişim ihtiyacı duyup duymadıkları ve bu ihtiyaçlarını

karşılanma biçimlerinin neler olduğu yer almaktadır. Kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önemli görülen bu konuda da katılımcılarımızın verdiği yanıtlar genel olarak kendi kültürlerinden kişilerle iletişim kurma ihtiyacı hissettikleri yönündedir. Bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla derneklere üye olma, kültürel faaliyetlere katılma ve sosyal medya vasıtasıyla iletişim kurma; kültürel iletişimde en çok başvurulan yollar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dernek üyeliği bulunmayan fakat iletişim ihtiyacı hisseden ve bu ihtiyaçlarını farklı yollarla gideren katılımcılar bulunmaktadır. Bunların dışında az sayıda da olsa böyle bir ihtiyaç hissetmediklerini belirten katılımcılarla da karşılaşılmıştır.

Çerkeslerin Yoğun Olduğu Yerleşim Yerleri ve Dernekler

Katılımcılarımızın verdikleri yanıtlar doğrultusunda varılan sonuç İstanbul'da ve Düzce'de yaşayan Çerkeslerin büyük bir kısmının kendi kültürlerinden olan insanlarla iletişim kurma ihtiyacı hissettikleri yönündedir. Katılımcılarımızdan elde edilen bilgilere göre, İstanbul genelinde Çerkes nüfusunun yoğun olduğu düşünülmekle birlikte birçoğunun şehir genelinde dağınık şekilde yerleşmiş olduklarından dolayı toplam miktarı konusunda kesin bir bilgi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa, Eyüp, Sultangazi, Kadıköy, Bahçelievler ve Zeytinburnu gibi ilçelerde Çerkes nüfusunun yoğunluk gösterdiği ve toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin de bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. İstanbul'daki Çerkeslerin soydaşlarıyla irtibat kurabilmek için çeşitli yollara başvurdukları görülmektedir. Bir kısmı derneklere üye olarak veya dernek yönetimlerinde aktif rol alarak düzenlenen toplantılar, konferanslar, dil kursları, folklor eğitimi, gösteriler, kahvaltılar, geziler vb. birçok etkinlikte bir araya gelerek kültürel değerlerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bunların dışında sosyal medya vasıtasıyla da iletişimlerini sürdürmektedirler. Bir kısmı ise sadece mevcut akraba ve tanıdık çevresiyle iletişimlerini sınırlı tutarak soydaşlarından farklı kimselerle iletişime geçme ihtiyacı hissetmemektedir. İstanbul'daki yaşantısında kültürel açıdan herhangi bir eksiklik hissetmediğini ve herhangi bir derneğe de üye olmadıklarını, memleketinde olduğu zamanlarda ise kültürel değerlerini uyması gerektiği ölçüde devam ettirdiğini ifade eden katılımcılarımız mevcuttur.

Düzce'de ise bazı konularda İstanbul'a kıyasla farklılıklar olduğu görülmektedir. Düzce'de gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda "Yaşadığınız bölgede Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler var mı?" sorusuna katılımcılarımızın tamamı "evet var" şeklinde yanıt vermiştir. Ancak bazı katılımcılarımız yaşanan göçlerden dolayı bir kısım köylerin boşaldığını, birçok köyün de nüfuslarının geçmişe oranla çok az kaldığını dile getirmiştir. Öncelikle Düzce'de Çerkes nüfusunun oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Büyük Çerkes Sürgünü sonrasında şehre ilk gelen Çerkesler tarafından, kayıtlarda yer alan 62 köy kurulduğu bilinmektedir. Son yıllarda göç nedeniyle bazı köyler boşalmış, birçok köyün nüfusu azalmış olsa da şehir merkezinde ve genelinde Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin yoğunlukta olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu nedenle Düzce'de yaşayan Çerkeslerin birbirleriyle yoğun olarak iletişim halinde oldukları ve günlük hayatta düğün\dernek, cenaze, toplantı vb. toplumsal ortamlarda hep iç içe oldukları anlaşılmaktadır. Şehirde Düzce Adıge Kültür Derneği, Adıge Kültür Evi Derneği ve Düzce Abhaz Kültür Derneği olmak üzere üç dernek bulunmakta ve bu derneklerde aktif dil kursları verilmektedir. Katılımcılarımızın birçoğu anadillerini öğrenebilmek amacıyla bu kurslara katıldıklarını dile getirirken dernek faaliyetlerinin geçmiş yıllara kıyasla aktif olmadığı bilgisini vermişlerdir. Ayrıca Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bünyesinde Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Çerkez Dili ve Edebiyatı lisans ve yüksek lisans programı mevcut olup 2014 yılından bu yana öğrencilerine örgün eğitim vermektedir.

İstanbul'da bulunan Çerkeslere yönelik başlıca dernek ve vakıflardan bahsetmek gerekirse; Gaziosmanpaşa'da bulunan Adige Khase-Çerkes Derneği, Bahçelievler Kafkas Çerkes Derneği, Fatih'te Birleşik Kafkasya Derneği, Büyükçekmece Kuzey Kafkas Kültür Derneği, Çerkes Hakları Derneği, Çerkes Kültür Evi Derneği, Selimiye'de İstanbul Abhaz Kültür Derneği, İstanbul Çerkes Derneği, Mecidiyeköy'de İstanbul Dostluk Kulübü, Üsküdar Bağlarbaşı'nda İstanbul Kafkas Kültür Derneği, Kafdağı Eğitim ve Kültür Derneği, Aksaray'da Kafkas Çeçen Kültür Derneği, Fatih'te Kafkas Çeçen Dayanışma ve Kültür Derneği, Kafkasevi Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği, Maltepe Çerkes Derneği, Pendik'te 1864 Kafkasyalılar Kültür Derneği, Üsküdar'da Kafkas Vakfı, Kadıköy'de Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı**,** Dağıstan Derneği**,** Şişli'de Oset Alan Kültür Derneği, Poyrazlı Köyü

Derneği, Tokat Erbaa İverönü Çerkes Köyü Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği, Güngören'de Uzunyayla Kafkas Kültür ve Yardımlaşma Derneği ve bunlar dışında da Çerkeslere ait köy dernekleri bulunmaktadır.

Kültürel değişime karşı örgütsel faaliyetler

Kültürel etkileşimlerin yoğun yaşandığı günümüzde insanların kendi kültürel benliklerini koruyabilmesi oldukça güçtür. Bir taraftan modern yaşamın gerekliliklerini yerine getirmeye çalışırken diğer yandan sosyal kontrol mekanizmasını devreye sokarak kültürel bilinci yitirmeden yaşamına devam edebilmek için, o kültürün üyelerinin de kendi içlerinde iletişim halinde olmaları oldukça önemlidir. Çerkesler kendilerine özgü adet ve geleneklerini devam ettirmek, gelecek nesillere aktarabilmek maksadıyla bir araya gelerek sosyalleşebilecekleri etkinlikler gerçekleştirmektedirler. Bunların başında folklor ve dil kursları, söyleşi ve konferanslar, yemek etkinlikleri gibi birtakım girişimler bulunmaktadır. Tarihi öneme sahip günlerin anılması konusunda da hassasiyet gösteren Çerkesler, bu girişimleri şehirlerde yasal yollarla kurmuş oldukları federasyon ve derneklerin çatısı altında gerçekleştirmektedirler.

Çerkes derneklerinin faaliyetlerinin temel amaçlarından biri Çerkeslerin unutmakta oldukları geleneksel yaşam şeklini buralarda yaşatabilmek, bunu yaşayan insanlarla bir arada olabilmek, bunu yaşatma mücadelesini bir arada vermektir. Bir diğer amacı ise Çerkeslerin başına gelen büyük sürgün\soykırım başta olmak üzere, yaşadıkları haksızlıkları, her türlü taleplerini, vicdanları harekete geçirerek görünür kılmaktır.

Derneklerde düzenlenen faaliyetler arasında folklor kursları, Xabze dersleri, Çerkesçe dil dersleri, Çerkes tarihi dersleri verilmektedir. Bunlarla birlikte Çerkes toplumunda ileri gelen aydınları derneğe davet edip söyleşi programları yapılmakta, kadınlara yönelik birtakım programlar düzenlenmekte ve buna benzer birçok etkinlik gerçekleştirilmektedir.

Daha çok kapalı toplum yapısının hâkim olduğu köy hayatı, kültürel zenginliklerin yaşatılması, korunması ve yeni kuşaklara aktarılmasını sağlamak konusunda bir

miktar daha başarılı iken günümüz şehir hayatında bunun aksini görmekteyiz. Bu türlü kültürel kimliklere sahip olan topluluklar şehirlerde daha çok örgütsel yapılanmalar olarak karşımıza çıkmakta ve faaliyetlerini bu çerçevede gerçekleştirmektedirler. Bu bağlamda Çerkeslerin bulundukları ülke ve şehirlerde kurmuş olduğu sivil toplum kuruluşları büyük önem kazanmaktadır. Bu kurumların temel amaçlarına bakıldığında kültürü ve geleneği korumak olduğunu görmekteyiz. Yaşadıkları trajik tecrübeler sonucu anavatanlarından ayrılmak zorunda kalan Çerkeslerin, yerleştikleri yeni topraklarda benliklerini koruma adına böyle bir refleks gösterdikleri anlaşılır bir durumdur. Öte yandan, bir diaspora topluluğu olarak Çerkeslerin geldikleri yer olan Kafkasya'ya bağlılıkları, ürettikleri milliyetçi siyasetin sadece Türkiye ile sınırlı kalmamasına neden olarak "anavatan" düşüncesinin de hâkim olduğu bir özellik göstermesine yol açmaktadır (Kaya, 2011).

Çerkesler içinde yaşadıkları devletlerle olan ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, anavatanlarıyla yaşadıkları ülke arasındaki ilişkileri zedeleme ihtimallerinden dolayı içinde yaşadıkları devletten olumsuz tepki görebilmektedirler (Besleney, 2016, s. 26). Türkiye'de yaşayan Çerkesler için de bu durum söz konusudur. Türkiye'de nüfus çokluğu bakımında üst sıralara yer alan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında büyük bir çaba göstererek cansiperane mücadele eden ve başarılar gösterilmesinde önemli katkıları olan Çerkesler bu ülkenin bütünlüğüne kesinlikle herhangi bir tehdit unsuru oluşturmamalarına rağmen yeterli haklara sahip olmadıklarını düşünmektedirler. Benliklerini korumak adına bulundukları taleplerin gerçekleştirilmesi konusunda muhatapları tarafından ciddi adımlara atılmamaktadır. Bunların en başında kendi anadillerinde yayın yapabilecekleri TV kanalı olmak üzere dillerini ve kültürlerini muhafaza edebilecekleri ortamların ve imkanların sağlanması konusunda verdikleri çabalar gelmektedir. Ancak mevcut yöneticiler tarafından her ne kadar dikkate alınıyor gibi görülseler de netice itibariyle bütün çabaları sonuçsuz kalmaktadır.

Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) 21 Şubat Dünya Anadili günü öncesinde yayımladığı "Tehlike Altındaki Diller Atlası"na göre, Türkiye'de tehlike altında olan 15 dil arasında Abhazca, Adige, Kabar-Çerkes dilleri de bulunmaktadır. Bu olumsuz durumu önlemek amacıyla son yıllarda önemle

üzerinde durulan anadil konusunda olumlu gelişmeler de yaşanmaktadır. Halk eğitim merkezlerinde ve derneklerin çatısı altında dil kursları verilmektedir. Bunun yanı sıra anadilin ve Çerkes kimliğinin kamusal alanda tanınması ve korunması anlamında önemli bir zemin oluşturan ortaokullarda seçmeli anadili ders tercih dönemi bu yıl 4-22 Ocak 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. En son ulaşan verilere göre; Kayseri'de 100 öğrenci ile 10 sınıf; Düzce'de 20 öğrenci ile 2 sınıf; Göksun'da 38 öğrenci ile 3 sınıf; Çorum'da 11 öğrenci ile 1 sınıf; Ödemiş Kafkas Kültür Derneği'nin çalışmalarıyla İzmir İli Ödemiş İlçesi Ertuğrul köyünde de 12 öğrenci ile 1 sınıf açılacaktır. Toplamda 181 öğrenci anadili dersleri için tercihte bulunmuş ve 2021 -2022 Eğitim ve Öğretim Yılında 17 sınıfta anadili eğitimi verilmesi kesinleşmiştir. Pandemi öncesi 5 sınıf olan seçmeli ders sayısında yaşanan bu artış Çerkes camiasında geleceğe dönük umutları da güçlendirmiştir. Dersleri seçen öğrencilerin anavatan ile ilişkilerinin kurulması ve anadilini kullanma imkanlarının sağlanmasına yönelik de birtakım hazırlıklar sürdürülmektedir (https://kaffed.org/haberler/federasyondan/item/4225-secmeli-anadili-dersi-tercihlerinde-umut-veren-artis.html).

Bugün, Çerkesler sürgünün ve soykırımın yıldönümü olan 21 Mayıs Büyük Çerkes Sürgününü anma etkinliklerini, diasporanın ev sahibi ülke olan Türkiye'den ve sürgünün yaşanmasına neden olan dönemin Çarlık Rusya'sının bugünkü varisi konumundaki Rusya Federasyonu'ndan taleplerini yüksek sesle dile getirebildiği platformlar olarak kullanmaktadırlar. Bu anmalara, gelişen iletişim ve ulaşım imkanları sayesinde yurdun dört bir tarafından katılımlar sağlanırken İstanbul ve Düzce şehirleri de bu etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Çerkeslerin sergilemiş oldukları diaspora milliyetçiliğinin en önemli bileşenini ise son dönemde teknolojinin imkanlarını sonuna kadar kullanan ve bu sayede çok daha hızlı mobilize olabilen genç nesil oluşturmaktadır. E-diasporaları oluşturan bu gençler, internet platformlarını kullanarak uzaktan anavatanla olan bağlılıklarını geliştirerek diaspora milliyetçiliğinin özgün örneklerini sergilemektedirler (Kaya, 2011). Özellikle çeşitli sosyal medya platformları (Facebook, Instagram, Twitter vb.) sayesinde farklı ülke ve şehirlerde dağınık şekilde yaşayan Çerkeslerin birbirlerinden haberdar olmaları, kolayca iletişim kurmaları ve çeşitli konularda organize olup fikir birliği sağlayarak birbirlerine destek olmaları konusunda günümüzde oldukça etkili kanallar olarak gösterilebilir. Bunlar dışında basın yayın organlarına da değinmek gerekirse, son

dönemde aylık yayınlanan Jineps Gazetesi ve Mızağe Dergisi'de Çerkeslere ait süreli yayınlardır.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse Düzce'den elde ettiğimiz bilgiler neticesinde bu şehirdeki Çerkes geleneklerin korunma ve yaşanma durumunun İstanbul'a oranla daha fazla olduğu bulgularına varılmıştır. Geleneklere bağlılığın devam ettirilmesinde şehrin yüzölçümünün küçük olması ve bu şehirde yaşayan Çerkes nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeniyle Çerkeslerin toplu halde yaşadıkları yerleşim yerlerinin sayısının fazla olması, köylere bağlantıların sürdürülmesi ve buna benzer faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Ancak elde edilen bir diğer önemli bulgu ise Düzce'de ana dil kullanımının oldukça düşük olmasıdır. Bununla birlikte son dönemlerde açılan dil kurslarına yoğun talep gösterilmektedir.

Sonuç olarak Çerkesler; Türkiye'de daha çok kendilerine has dansları, yemekleri, gelenekleri ve adetleri ile bilinmektedir. Bu durumun nedenini Çerkeslerin asimilasyon kaygısıyla kültürel kimliklerini korumaya yönelik uzunca bir süre yürüttükleri faaliyetlere dayandırabiliriz. Zorunlu göçün başlangıcından bu yana Çerkesler anavatanlarından uzakta kendileri için yeni diyasporik vatanlar yaratma arayışında olmuşlardır. Geldikleri yeni coğrafyalarda yerleşmeye başladıkları andan itibaren hep anavatanlarındaki yaşamlarının benzeri bir düzen kurmayı tercih etmişlerdir. Ancak geçen zaman içinde yaşanan gelişmeler ve uğradıkları siyasi baskılar sonucunda bu durumlarını sürdürebilmeleri pek mümkün olmamıştır.

Çerkesler nerede olurlarsa olsunlar gelenek ve göreneklerine oldukça bağlı bir toplumdur. Buna rağmen sürgün edildikleri günden bugüne kadar geçen 157 yıllık süre zarfında farklı coğrafyalarda karşılaştıkları kültürlerle yaşadıkları diyaloglar sonucunda oluşan değişiklikler, maruz kaldıkları asimilasyon sürecinde kültürün eski işlerliğini yitirmesi, dilin unutulmaya yüz tutması gibi durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durumun en büyük etkeni olarak son dönemde hız kazanan kentleşmeyle birlikte şehir yaşamına ve apartman hayatına geçilmesi olarak açıklanabilir. Şehirlerdeki modern yaşam koşullarının geleneklerin uygulanmamasına mâni olurken farklı etnik kültürlerle bir arada yaşamak, etnik dışı evlilikler, yeni nesle kültürel değerlerin yeterince anlatılamaması ve aktarılamaması gibi faktörler

kültürel yaşamın ve anadil kullanımının da sadece ileriki yaşlardaki kültür mensuplarıyla sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Geçmiş toplumlar genellikle statik bir yapıya sahipken gümümüz toplumları ise daha çok dinamik bir yapı özelliği göstermektedir. Bu bağlamda bakıldığında Çerkeslerdeki Xabze kültürü devam edebilmesi için bu kültürün değişime açık ve zamanla kendini yenileyen bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Kültürel devamlılığı sağlamak amacıyla Çerkes toplumu günümüz şehir yaşamında kendini yeniden inşa etmek zorundadır. Dolayısıyla aşınan değerlerin yeniden imar edilerek işlevsel hale getirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Çerkes kültürünün ve tarihinin bilinmeyen veya daha az dile getirilen açıları bir bütün olarak incelenip günümüze kadar yaşanan kültürel ve sosyal değişim boyutları itibariyle ele alınmaya çalışılmıştır. Küreselleşmeyle beraber artan olanakların kültürel mirası nasıl yeniden şekillendirdiğini anlamamız konusunda bu çalışmanın küçük de olsa bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Altın, G. ve Gümüş, M. (2011). Çerkeslerde Kaşenlik Âdeti Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Eskişehir Örneklemi. *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu*, Bursa.

Anavgan, A. (2004). *Osmanlı imparatorluğu ve kemalist türkiye'nin devlet-iktidar*. Belge Yayınları.

Aslan, C. (2006). *Bir soykırımın adı 1864 büyük çerkes sürgünü*. Asam Yayınları.

Aslan, C., Berzeg, S. E., Papsu, M., Özbay, Ö., Huvaj, F., Devrim, C., Karaerkek, N., ve Dagıstanlı, S. S. (2007). *Biz Çerkesler*, Düzenleme: Muhittin ÜNAL-Erol YILDIR. ANKARA: Kafkas Dernekleri Federasyonu.

Aslan, C., Devrim, C., Huvaj F. v.d, (2005). *Biz Çerkesler* (ss.14-15). Ankara: Kafkas Dernekleri Federasyonu Yayınları.

Atlas Dergisi (Özel Sayısı), (2004). 2.Baskı Mart, s. 29.

Bağ, Y. (2001). *Çerkeslerin dünü bugün*. Ankara: KAFDAV (Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi).

BAJ, J. (1999). *Çerkesler* (ss. 16-28). Ankara: İtalik Kitapları.

Baytekin, S. (2017). *Diasporada Çerkes olmak* (s. 85). Bursa: Kuzgun Kitap.

Beaud, S ve Noiriel, G. (2003). Göçmenlerin bütünleşmesini düşünmek. *Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 17.

Berkuk, N. ve Toygar, K. *Çerkes mutfak kültürünün tarihi kaynakları*. http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yemek/02-mutfakkulturu.htm adresinden erişildi.

Berzeg, N. (2006). *Çerkesler-Kafkas sürgünü: vatansız bırakılan bir halk.* İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.

Besleney, Z. A. (2016). *Türkiye'de Çerkes diasporasının siyasi tarihi* (s.183). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bolat, G. (2013). Kavram tartışmaları etrafında 21 mayıs 1864 çerkes sürgünü, *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(6).

Bozkurt, V. (2013). *Değişen dünyada sosyoloji* (s. 93-105). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Çiçek, N. (2011). "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti": İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Ankara.

Değirmenci, H. (2011). *Çerkes toplumunda evlilik pratikleri: uzunyayla örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Duman, A. (2015). *Diaspora milliyetçiliği ve türkiye'de çerkesler*. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Erol, N. (2011). Toplumsal değişme ve eğitim: temel ilişkiler, çelişkiler, tartışmalar. *Gazi Akademik Bakış,* 5(9).

Ersoy, H. ve Kamacı, A. (1992). *Çerkes Tarihi* (ss. 130-147). Ankara: Tümzamanlar Yayınları.

Eser, M. (1999). *Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-kültürel Değişme* (ss. 72-74). Ankara: Kaf-Der Yayınları.

Gündoğdu, R. (Ekim 2013). Sosyalleşme ve sosyalleşme süreci. *Aksaray Üniversitesi*.https://www.researchgate.net/publication/315386774_SOSYALLESME_VE_SOSYALLESME_SURECI adresinden erişildi.

Güvenç, B. (1984). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Güvenç, B. (1991), *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Güvenç, B. (1993), *İnsan ve kültür*, (ss. 96-104) İstanbul. https://docplayer.biz.tr/106937253-Bozkurt-guvenc-insan-kul-tu-i-n-o-i-o-remzi-kitabevi.html adresinden erişildi.

Güvenç, M. (1997). Nüfus bilgisi ve Türkiye'de demografik değişim. *Birikim Dergisi*, (101), (s. 70–73). https://www.birikimdergisi.com/kisiler/murat-guvenc/13018 adresinden erişildi.

Jaimoukha, A. (2001). The Circassians: A handbook. Curzon Press, UK. (Akt. Zeynep AKSOY)

Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Kartarı, A. (2006). *Farklılıklarla yaşamak: kültürlerarası iletişim*. Ankara: Ürün.

Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler-Diasporada geleneğin yeniden icadı* (ss. 82-107). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kayseri Kafkas Derneği, (2004). *Çerkes kültürü üzerine etüt* (s.46-47). Kayseri.

Kırel, Ç. A. ve SUNGUR, Z. (2015). *Davranış Bilimleri-1*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Koçak, H. (2011). Kent-Kültür ilişkisi bağlamında Türkiye'de değişen ve dönüşen kentler. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, s. 263.

Kongar, E. (2017). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği* (s. 24-25). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Koştaş, M. (2011). Sosyalleşme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 29 Sayı: 0 http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/770/9798.pdf. adresinden erişildi.

Köknel, Ö. (1985). *Kişilik. Kaygıdan mutluluğa*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Meriç, C. (1986). *Kültürden irfan.*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Nirun, N. ve Özönder, M. C. Türk sosyo-kültür yapısı içinde normlar ve fonksiyonları. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/693038 adresinden erişildi.

Ökeli, H. (2014). *Kültürlerarası iletişim bağlamında bir altkültür grubu olan çerkeslerin hâkim kültürle iletişimi.* (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Öner, Ç. (2000). *Şu bizim çerkesler.* Can Yayınları.

Özden, S. (1998). *Rusların kafkasya'yı işgalinde ingiliz politikası ve imam şamil.* İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

Papşu, M. (2004). *Vatanından uzaklara çerkesler*. İstanbul: Çiviyazıları.

Perşembe, E. (1991). Toplumsal değişme ve din ilişkileri üzerine. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 5 (5), 171-180. https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20310/215665 adresinden erişildi.

Polovinkina, T. V. (2007). *Çerkesya gönül yaram*, (Çevirmen: Orhan Uravelli). Ankara: KAFDAV (Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi).

Saydam, A. (1997). *Kırım ve kafkas göçleri: 1856-1876,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. Dizi, Sayı. 75, Ankara.

Serbes, N. (2016). *Benim Yolum –XABZE* (ss. 56-157). Ankara: Phoenix Yayınları.

Sunar, L. *Değişim sosyolojisi.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/degisim_sosyolojisi.pdf adresinden erişildi.

Tabak, H. (Şubat 2014). Normlar ve uluslararası ilişkiler: Türkçe yazın için geç kalınmış bir araştırma gündemi, türkiye'nin dış politikası (ss, 19-46). (Editör: İdris Demir), *Dora Yayınları*.

Tavkul, U. (1998). İslamiyet'in 19. yüzyılda kafkasya halklarının toplumsal yapılarına tesirleri. *Kırım Dergisi,* Sayı 25.

Tezcan, M. (2011). *Sosyolojiye giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ülken, H. Z. (1948). *Millet ve tarih şuuru*. İstanbul: Pulhan.

Yel, S. ve Gündüz, A. (2008). XIX. Yüzyılda çarlık rusyası'nın çerkesleri sürgün etmesi ve uzunyaylaya yerleştirilmeleri (1860–1865), Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer.

Yüksel, H. (2011). *Bir etnik grubun hayatta kalma, sürekliliğini sağlama ve kültürel aktarım pratikleri:* 20.yüzyılda uzunyayla çerkesleri örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Yök Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Zabun, B. (Nisan-Mayıs-Haziran 2009). Temel toplumsal bir kurum olarak ailenin sosyoloji öğretim programlarında yer alış durumu. *Aile ve Toplum*, Yıl: 11 Cilt:

5 Sayı: 17, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198199 adresinden erişildi.

Zıllıoğlu, M. (1993). *İletişim nedir?*. İstanbul: Cem.

Web Kaynakları:

https://www.facebook.com/notes/murat-yalçın/belgeler-ışığında-çerkesya-neresi-çererkesler-kim/263781500330288/_adresinden erişildi.

Haritalar,https://www.google.com.tr/search?biw=1366&bih=605&tbm=isch&sa=1&q=kafkasya+s%C3%BCrg%C3%BCn++haritas%C4%B1&oq=kafkasya+s%C3%BCrg%C3%BCn++haritas%C%B1&gs_l=psyab.3...708675.708675.0.708951.3.3.0.0.0.0.1339.1485.0j1j71.2.0....0...1.1.64psy-ab..1.0.0.4kHdrrGFivc adresinden erişildi.

https://tr.scribd.com/document/125294180/buyuk-cerkez-surgunu-pdf adresinden erişildi.

21 Mayıs Büyük Çerkes Sürgünü'nü Anma Etkinliği, https://www.facebook.com/tsey1864 adresinden erişildi.

Kölmük, A. (2017). https://yazbuz.com/asimilasyon-nedir/ adresinden erişildi.

Karasu Avcı, E ve Faiz, M. (2018) Değişmeyen Değişim: Sosyal Değişme, 2. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu, Antalya, https://www.researchgate.net/publication/332267160_DEGISMEYEN_DEGISIM_SOSYAL_DEGISME adresinden erişildi.

http://www.anadilim.org/kulturun-unsurlari-nelerdir.html adresinden erişildi.

https://qha.com.tr/haberler/rus-emperyalizminin-kanli-sayfasi-cerkes-surgunu-156-yilinda/203337/ adresinden erişildi.

https://kulturun-unsurlari.nedir.org/ adresinden erişildi.

https://youtu.be/rZTEedVru9A adresinden erişildi.

https://kaffed.org/haberler/federasyondan/item/4225-secmeli-anadili-dersi-tercihlerinde-umut-veren-artis.html adresinden erişildi.

Kaynak Kişiler:

- Alaattin Bayram
- Muhittin Ünal
- Murat Yalçın

EKLER

EK 1. Görüşme Formu

Bu görüşme formu "Çerkeslerde Sosyal ve Kültürel Değişim: İstanbul ve Düzce Örneği" isimli Yüksek Lisans Tezi kapsamında hazırlanmış olup vermiş olduğunuz bilgiler sonucunda Çerkes Kültürü'nün geçmişten bugüne yaşamış olduğu değişimi ortaya koymaya yönelik bir çalışmadır. Tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır.

1. Adınız-Soyadınız?
2. Yaşınız?
3. Cinsiyetiniz?
4. Eğitim durumunuz?
5. Mesleğiniz?
6. Doğum yeriniz?
7. Şu anda nerede yaşıyorsunuz?
8. Hangi Çerkes boyundansınız?
9. Hangi sülaleden/soydansınız?
10. Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir?
11. Kendinizi nereye ait hissediyorsunuz?
12. Anadilinizi biliyor musunuz?
13. Çerkes örf ve adetlerini genel olarak anlatır mısınız?
14. Çerkes örf ve adetlerini devam ettiriyor musunuz? Hangi konulara önem veriyorsunuz?
15. Sizce Çerkes gelenekleri toplumsal alanda değişime uğruyor mu? Ya da yok oluyor mu?
16. Çerkeslerde akrabalık ve sülale/soy nasıl bir önem taşıyor? Günümüzde akrabalık ilişkilerine önem veriyor musunuz?
17. Çerkesler için Haynape (ayıp) kavramının önemini anlatır mısınız?
18. Çerkeslerin yaşamında Haynape'in önemi hala devam ediyor mu?
19. Çerkesler için Xabze'nin (adet\gelenek) önemini nedir? Xabze (Habze) kültürünü devam ettiriyor musunuz?
20. Yaşadığınız bölgede Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler var mı?

21. Arkadaş grubunuzda hangi etnik gruptan insanlar daha çok yer alıyor?
22. Kendi kültürünüzden insanlarla iletişim kurma isteğiniz oluyor mu? Oluyorsa bu konuda hangi iletişim yollarına başvuruyorsunuz?
23. Çerkeslerin bir araya geldiği herhangi bir derneğe, topluluğa üye misiniz ya da bağlantınız var mı? Varsa derneğe katılım nedeniniz nedir? Ne gibi etkinlikler oluyor?
24. Hiç Kafkasya'ya gittiniz mi? Kafkasya'yla iletişiminiz devam ediyor mu? Evetse bu iletişimi nasıl sağlıyorsunuz?
25. Kültürel benzerlikler iletişim sürecini kolaylaştırıyor mu?
26. Kültürel farklılıklar iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açıyor mu? Örneğin?
27. Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?
28. Sizce Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesi toplumsal değişim sürecine nasıl etki eder? Kültürel açıdan sorun yaratır mı?
29. Geçmişteki yaşantınızla bugünkü yaşantınız arasında kültürel açıdan ne gibi farklılıklar var? Bu farklılıkların oluşmasında etkili olan nedenler nelerdir?

Çalışmaya yapmış olduğunuz katkılarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Semra ANGIN

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0001-8262-5474
Adı Soyadı	Semra ANGIN
Doğum Yeri	Terme
Doğum Tarihi	13.12.1985

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Sosyoloji

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Sosyoloji

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Tuzla Mimarsinan İlkokulu
Görevi/Pozisyonu	Sınıf Öğretmenliği
Çalıştığı Kurum	Tuzla Barbaros İlkokulu
Görevi/Pozisyonu	Sınıf Öğretmenliği

İLETİŞİM

Adres	Tuzla/İSTANBUL
E-mail	semra.taymaz@gmail.com